

Op deze uitgave is de CC-BY-NC-licentie van toepassing.

Het is toegestaan om deze uitgave te kopiëren, distribueren, vertonen en op te voeren, en om afgeleid materiaal te maken dat op dit werk gebaseerd is zolang dit geen commerciële doeleinden heeft en uitsluitend als de auteur vermeld wordt als maker: S.M. Buth /Theologische Universiteit Apeldoorn

ONBEKEND EN ONBEMIND?

Een onderzoek naar de opvattingen van christelijke gereformeerde jongeren over de exclusiviteit van de weg tot behoud die in het christelijk geloof beleden wordt in het licht van de hedendaagse maatschappelijke context en actuele theologische debatten hieromtrent.

Spencer Buth

Masterthesis Praktische Theologie

Prof. dr. M.J. Kater

20 juni 2018

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 | INLEIDING

§1.1	Probleemanalyse	4
§1.2	Stand van het onderzoek?	6
§1.3	Doelstelling van het onderzoek	6
§1.4	Centrale vraag en deelvragen	6
§1.5	Opzet en methodologische verantwoording	7

HOOFDSTUK 2 | WAARHEID EN DE MODERNE SAMENLEVING

§1.1	Inleiding	8
§1.2	Verlichting en moderniteit verlaten	8
§1.3	Verdere maatschappelijke processen	10
§1.4	Evaluatie	11
§2.1	Maatschappelijk klimaat en waarheidsuitspraken	11
§2.3	Evaluatie	12
§3.1	Waarheid en de christelijke kerk in Nederland	13
§3.2	Geloven buiten de kerkmuren	13
§3.3	Geloven binnen de kerkmuren	14
§3.4	Evaluatie	14
§4.1	Conclusie hoofdstuk twee	15

HOOFDSTUK 3 | EXCLUSIVISME

§1.1	Inleiding	16
§1.2	God brengt het heil aan	16
§1.2.1	Conclusie	18
§1.3	Alle mensen zondaar	18
§1.3.1	Conclusie	19
§1.4	Toegang tot het heil: over algemene en bijzondere openbaring	19
§1.4.1	Openbaring in andere godsdiensten?	22
§1.4.2	Conclusie	22
§1.5	De noodzaak van de geloofskennis van Jezus Christus	23
§1.5.1	Conclusie	26

HOOFDSTUK 4 | PLURALISME

§1.1	Inleiding	27
§1.2	Wie is God?	27
§1.2.1	Het Ware en het Ware zoals ervaren en gedacht	27
§1.2.2	De onuitsprekelijkheid van het Ware	28
§1.2.3	Het Ware manifesteert zich persoonlijk en onpersoonlijk	29
§1.2.4	Conclusie	32
§1.3	De gelovende mens	32
§1.3.1	Epistemologische opmerkingen	32
§1.3.2	Antropologische opmerkingen	33
§1.3.3	Conclusie	34

§1.4	Openbaring normatief?	34
§1.4.1	Conclusie	35
§1.5	Jezus als de enige weg?	36
§1.5.1	Jezus als de enige weg?	36
§1.5.2	Jezus, de Zoon van God?	36
§1.5.3	Conclusie	37
§1.6	Evaluatie	37
§1.6.1	God van de Bijbel of een mysterieus transcendente Ander?	37
§1.6.2	De mens: verbetering door contact met het transcendente?	38
§1.6.3	Hoe kan een mens God leren kennen?	38
§1.6.4	Vele wegen of één Weg tot behoud?	39

HOOFDSTUK 5 | INCLUSIVISME

§1.1	Inleiding	42
§1.2	Als God wil dat allen tot geloof en bekering komen...	42
§1.2.1	Conclusie	44
§1.3	De mens	44
§1.3.1	Conclusie	46
§1.4	De schepping: over algemene en bijzondere openbaring	47
§1.4.1	Algemene openbaring	47
§1.4.2	Openbaring of werking van de Geest in andere godsdiensten?	50
§1.4.3	Conclusie	52
§1.5	Is Jezus de enige weg tot behoud?	53
§1.5.1	Conclusie	57

HOOFDSTUK 6 | EVALUATIE INCLUSIVISME EN EXCLUSIVISME

§1.1	Inleiding	58
§1.2	Theocentrisch perspectief	58
§1.3	Antropologisch perspectief	60
	<i>Excurs I (Hnd. 10; Mat. 25,31-46)</i>	61
§1.4	Algemene en bijzondere openbaring	62
	<i>Excurs II (Ps. 19; Rom. 1,18-21; Rom. 2,14-16; Hnd. 17)</i>	65
§1.5	De noodzaak van Christuskennis voor behoud	68
	<i>Excurs III (Rom. 10,18)</i>	69

HOOFDSTUK 7 | FOCUSGROEPINTERVIEWS

§1.1	Verantwoording	70
§1.2	Resultaten focusgroepinterviews	70
§1.2.1	Wat is waarheid?	70
§1.2.2	Vrucht van de Geest?	72
§1.2.3	Zonder kennis aan Jezus geen zaligheid?	73
§1.2.4	Is het eerlijk of rechtvaardig?	75
§1.2.5	Het Woord van God is onmisbaar?	76
§1.6	Korte samenvatting	77

HOOFDSTUK 8 | CATECHESEMETHODES

§1.1	Catechesemethode 'Follow Up'	79
§1.2	Catechesemethode 'Leren om te leven'	79
§1.3	Catechesemethode 'Follow Me next'	81
§1.4	Catechesemethode 'Vast en zeker'	82
§1.5	Catechesemethode 'Geloof.nu'	83
§1.6	Korte samenvatting	84

HOOFDSTUK 9 | AANBEVELINGEN 85

SAMENVATTING 89

GERAADPLEEGDE LITERATUUR 91

BIJLAGEN

Bijlage 1	Korte exegese van enkele verzen uit Handelingen 10	97
Bijlage 2	Korte exegese van enkele verzen uit Mattheus 25, 31-46	100
Bijlage 3	Korte exegese van enkele verzen uit Psalm 19	102
Bijlage 4	Korte exegese van enkele verzen uit Romeinen 1	104
Bijlage 5	Korte exegese van enkele verzen uit Romeinen 2	107
Bijlage 6	Korte exegese van enkele verzen uit Handelingen 17	110
Bijlage 7	Korte exegese van enkele verzen uit Romeinen 10	113
Bijlage 8	Jonathan Edwards en <i>prisca theologia</i>	114
Bijlage 9	Transscriptie focusgroepinterview Chr. Geref. Kerk Nunspeet	116
Bijlage 10	Transscriptie focusgroepinterview Chr. Geref. Kerk Soest	125
Bijlage 11	Transscriptie focusgroepinterview Chr. Geref. Kerk Apeldoorn	134
Bijlage 12	Leestekst 'Ieder zijn eigen geloof!'	141
Bijlage 13	Vragenset gesprek met focusgroep (plus verantwoording)	142

HOOFDSTUK 1 – INLEIDING

§1.1 Probleemanalyse

In de Bijbel staat dat zondaren worden behouden wanneer ze in Jezus Christus, de Zoon van God geloven. Een bekende tekst is Joh. 3,36 'Die in de Zoon gelooft, heeft eeuwig leven'. In Hnd. 4,12 staat dat de zaligheid in geen ander is.

Het is de theologische positie van het exclusivisme die deze enige weg tot de zaligheid verdedigt in het debat met andere theologische posities (inclusivisme en pluralisme). Onder exclusivisme versta ik het volgende: het is die overtuiging waarin beleden wordt dat een mens alleen behouden kan worden door bewust geloven in Jezus Christus als Zaligmaker.¹ Geloof omvat twee aspecten: een stellig weten en een vast vertrouwen (HC 21). Calvijn schrijft in *Inst.* III 2,7 over geloof het volgende: 'het is een vaste en zekere kennis van Gods welwillendheid jegens ons, welke gegrond op de waarheid van zijn genadige belofte in Christus, door de Heilige Geest aan ons verstand wordt geopenbaard en in ons hart wordt verzegeld.' In deze gereformeerde opvatting is geloven meer dan een bepaalde intellectuele positie innemen. De vaste en zekere kennis hangt samen met een relationeel aspect. Dit relationele aspect komt in Calvijns definitie vooral uit in de zinsnede 'en in ons hart verzegeld' en in HC 21 door niet alleen van een 'stellig weten', maar ook van een 'vast vertrouwen' te spreken.

Een exclusivistische geloofsopvatting lijkt echter controversieel te zijn in een open, tolerante samenleving. Daarin wordt het doen van een exclusieve waarheidsclaim die voor alle mensen geldt als bekrompen en intolerant beschouwd. Wanneer een exclusivistische geloofsopvatting alleen in eigen kring wordt voorgehouden, lijken de voorstanders van een open, tolerante samenleving er minder aanstoot aan nemen dan wanneer deze opvatting in maatschappij en samenleving actief uitgedragen wordt (bijvoorbeeld door middel van straat evangelisatie).

Daarbij lijkt het erop dat ook christenen de invloed van het leven in een pluriforme, multiculturele, liberale samenleving ondergaan en in de laatste decennia ook meer moeite gekregen hebben met het exclusivistische karakter van het christelijk geloof. Een rondgang door *Digibron* (digitaal kenniscentrum van de gereformeerde gezindte) biedt illustraties bij deze gedachte. In 1990 stelde een staffunctionaris van de Gereformeerde Kerken in Nederland niet te kunnen geloven dat de 75% van de mensheid die het christendom niet aanhangt, verloren zou gaan.² Dr. J.W. Kirpestein betoogt in een debatavond met dr. P. de Vries dat de barmhartigheid Gods groter en rijker is dan wij die

---

¹ Morgan, 'Inclusivisms and Exclusivisms', 27. Het object van geloof moet Christus zijn.

² Auteur onbekend, 'Uniciteit christendom niet opofferen aan islam', in: *Reformatorisch Dagblad*, 9 oktober 1990.

kunnen voorstellen.³ Jezus kan wel de Weg voor iemand persoonlijk zijn, maar daarmee is niet gezegd dat voor alle mensen geldt dat Jezus voor hen de enige weg tot behoud is.

De vragen die door volwassenen worden opgeworpen, spelen ook onder jongeren in de kerk. In een college van AKZ+ komt aan de orde dat veel jongeren vinden dat ze niet of nauwelijks toegerust worden in de vraag hoe het christendom zich tot andere religies verhoudt.⁴ David Kinnaman, voorzitter van de Barna Group, noemt dat één van de zes belangrijkste redenen van kerkverlating het exclusieve karakter van het christendom is.⁵ In een bericht van Driestar Educatief komt naar voren dat het voor jongeren erg moeilijk is om absolute waarheidsclaims te doen in de wereld waarin zij opgroeien.⁶ Kerkverlating onder jongeren zou kunnen afnemen, wanneer er ruimte is voor twijfel en ruimte voor vragen rondom de centrale waarheidsclaims van het christelijk geloof. In een oudere publicatie (1985) blijkt dit ook uit interviews die met jonge kerkverlaters zijn gehouden.⁷

Toegespitst op de vraag naar het heil, ligt er in de eerste plaats een probleem in de verhouding tussen bovengenoemd exclusivisme en het pluralisme. Onder pluralisme versta ik die theologische positie waarin verondersteld wordt dat iedere godsdienst principieel gelijk is en dat iedere godsdienst een weg tot heil is.⁸ Hoe is een exclusivistisch standpunt vol te houden en geloofwaardig uit te dragen in een maatschappij waarin pluralisme de overhand heeft?

Er is echter ook nog een ander probleempunt: hoe moet het exclusivisme eigenlijk zelf verstaan worden? Er ligt een grote vraag ten aanzien van mensen die het evangelie nooit gehoord hebben. Daarbij komt ook de vraag in gedachte over verstandelijk gehandicapte mensen en jong gestorven kinderen. Wat kunnen we zeggen over het heil van deze groepen als we aannemen dat zaligheid er alleen kan zijn door bewust geloven in Jezus? Dat mensen verloren gaan terwijl ze niet bekend waren met het evangelie van Jezus Christus, roept bij velen het gevoel van onrecht op.

Het zijn specifiek deze vragen die centraal staan in de theologische positie van het inclusivisme. Het belangrijkste kenmerk van inclusivisme is de opvatting dat God mensen die niet over Jezus gehoord hebben in genade wil aannemen als zij een voor God welgevallige gezindheid vertonen.⁹ Bewust

---

³ Van der Zwaag, 'De Naam en de wegen tot het heil', in: *Reformatorisch Dagblad*, 11 januari 2001.

⁴ Zonder auteur, 'Geloof je dat nu echt? Verantwoord geloven in een seculiere tijd', <https://www.weetwatjegeloof.nl/les/geloof-je-dat-nu-echt-verantwoord-geloven-in-een-seculiere-tijd/> [27 maart 2017].

⁵ Zonder auteur, 'Jongere heeft zes redenen om de kerk te verlaten', in: *Reformatorisch Dagblad*, 12 november 2014. Het beroepen op het exclusieve karakter van het christendom is voor jongeren een reden om hun plek in de kerkbanken leeg te laten. Een cultuur van openheid, tolerantie en acceptatie versterkt dat, aldus het onderzoeksbureau.

⁶ Westerink & Visser, 'Ruimte voor twijfel voorkomt kerkverlating', <https://www.driestar-educatief.nl/onderzoek/actueel/blogs/ruimte-voor-twijfel-voorkomt-kerkverlating> [28 maart 2017].

⁷ Van de Ploeg, *Het lege testament. Een onderzoek onder jonge kerkverlaters*, 139-140.

⁸ Kater, 'Exclusiviteit van het christelijk geloof', 494.

⁹ Zie bijvoorbeeld Sanders, *No Other Name*, 223.

geloven in Jezus is daarmee niet noodzakelijk voor de zaligheid. Dient een inclusivistische benadering als correctie op een exclusivistische benadering stellig van de hand gewezen te worden of niet? Zou de bewuste geloofskennis gemist kunnen worden en een verandering van gezindheid daarentegen het beslissende punt behoren te zijn? Biedt een inclusivistische benadering openingen voor een exclusivistische benadering om de moeilijke vragen die aan het exclusivisme gesteld worden te beantwoorden? Of is het inclusivisme wel een (mogelijk) aantrekkelijke optie die bij nader inzien van de hand gewezen moet worden?

§1.2 Stand onderzoek?

Het onderzoek naar de drie genoemde theologische posities vindt al langere tijd plaats. Het onderzoek naar wat jongeren ten aanzien van deze theologische posities vinden en het onderzoek naar de wijze waarop deze visies aan de orde komen in catechesemethoden is echter nieuw. Dat geldt ook voor de koppeling tussen de theoretische reflectie en de praktijkgeoriënteerde onderdelen in dit onderzoek.

§1.3 Doelstelling van het onderzoek

Mijn onderzoek heeft als uiteindelijke doel (orthodox) christelijke jongeren via catechese te kunnen toerusten in vragen rondom de exclusiviteit van het christelijke geloof in een postmoderne samenleving. Als onderliggende doelen zijn aanwezig: 1. zicht krijgen op hoe een exclusivistische benadering van het heil zich verhoudt tot een pluralistische en met name tot een inclusivistische. 2. Door middel van kwalitatief onderzoek zicht krijgen op de vragen die (christelijke gereformeerde) jongeren hebben over de exclusiviteit van het christelijke geloof. 3. Bezien of en op welke manier catechesemethoden aandacht besteden aan vragen rondom exclusiviteit.

§1.4 Centrale vraag en deelvragen

De centrale vraag die ten grondslag ligt aan mijn onderzoek luidt: 'hoe verhouden christelijke gereformeerde jongeren in de leeftijd van 17 tot 21 jaar zich tot het standpunt van het christelijke exclusivisme ten aanzien van het heil en (hoe) worden zij toegerust om hun standpunt te bepalen?'

In dit onderzoek zullen de volgende deelvragen behandeld worden: 1. Hoe verhoudt het maatschappelijk klimaat zich tot exclusivisme?, 2. Hoe verhoudt exclusivisme zich tot pluralisme en inclusivisme?, 3. Hebben christelijke gereformeerde jongeren vragen rondom het thema exclusivisme, en zo ja: welke zijn dat?, 4. Besteden catechesemethoden aandacht aan vragen rondom

exclusivisme, en zo ja: op welke wijze?, 5. Hoe kunnen christelijke gereformeerde jongeren via catechese en catechesemethoden toegerust worden in de vragen rondom exclusiviteit?

§1.5 Opzet en methodologische verantwoording

In **hoofdstuk 2** zet ik uiteen wat de huidige maatschappelijke context is waarin vragen rondom de exclusiviteit van het christelijk geloof een plaats hebben (deelvraag 1). Naast de maatschappelijke context in bredere zin, besteed ik aandacht aan de vraag of en in hoeverre de geschetste maatschappelijke ontwikkelingen ook zichtbaar zijn in de christelijke kerk in Nederland.

De tweede deelvraag zal behandeld worden in de hoofdstukken 3, 4 en 5. In **hoofdstuk 3** zet ik uiteen wat het kenmerkende is voor een exclusivistische benadering. Vervolgens komt in **hoofdstuk 4** het pluralisme aan bod, dat afgesloten wordt met een evaluatie (de verhouding pluralisme en exclusivisme). In **hoofdstuk 5** komt dan ‘het’ inclusivisme aan de orde. In **hoofdstuk 6** wordt de verhouding tussen inclusivisme en exclusivisme geëvalueerd. In deze evaluatie zal tevens een exegese van een aantal Schriftplaatsen meeklinken.

Deelvraag 3 zal aan bod komen in **hoofdstuk 7**. Hier geef ik de resultaten weer van drie focusgroepinterviews. Jongeren in de leeftijdscategorie 17 jaar en ouder zijn door mij bevraagd op thema’s die samenhangen met de exclusiviteit van het christelijke geloof. De interviews zijn volledig getranscribeerd (**bijlage 9 – 11**).

Vervolgens beantwoord ik in **hoofdstuk 8** de vraag hoe een geselecteerd aantal catechesemethoden de vragen rondom exclusiviteit van het christelijk geloof behandelt (deelvraag 4). Ik zal daarbij op twee zaken letten: 1. Welke inhoudelijke keuzes worden er gemaakt? 2. Worden jongeren door middel van het materiaal toegerust, en zo ja, op welke manier gebeurt dat? Om tot een selectie van catechesemateriaal te komen, heb ik per provinciale synode bij een viertal gemeenten (waarvan twee met een LCJ-achtergrond en twee met een CGJO-achtergrond) geïnformeerd naar de gehanteerde methode.

In **hoofdstuk 9** zal ik op grond van de resultaten uit de hoofdstukken 3-6 en 7-8 aanbevelingen doen. Deze richten zich op de vraag hoe (christelijke gereformeerde) jongeren door middel van catechese(methoden) toegerust kunnen worden in vraagstukken rondom de exclusiviteit van het christelijke geloof.

~***~

HOOFDSTUK 2 - WAARHEID EN DE MODERNE SAMENLEVING

§1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik kort uiteenzetten op welke wijze er in liberaal-democratische samenlevingen als de onze gedacht wordt over het begrip 'waarheid' en welke maatschappelijke ontwikkelingen daaraan ten grondslag liggen. Daarna geef ik aandacht aan het onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' tolerantie. Deze uiteenzetting is noodzakelijk om helder te krijgen wat de maatschappelijke context is waarin de vragen rondom de exclusiviteit van het christelijk geloof een plaats hebben. Aan het eind van dit hoofdstuk komt ook de vraag aan bod in hoeverre de beschreven maatschappelijke ontwikkelingen zichtbaar worden in de christelijke kerk in Nederland.

§1.2 Verlichting en moderniteit verlaten

In algemene bewoordingen is te zeggen dat het huidige denkklimaat het centrale kenmerk van de Verlichting en de daarmee samenhangende (wetenschaps)filosofische stroming van het modernisme achter zich gelaten heeft. Kenmerkend voor de periode van het modernisme is de aanname dat het met behulp van de 'menselijke rede mogelijk is om op een voor altijd en iedereen geldende manier aan te geven wat *waar en goed is*.¹⁰ Tekenend voor het huidige tijdsgewricht, dat vaak met het begrip 'postmodern' aangeduid wordt, is de overtuiging dat er géén universele waarheid en géén universele ratio is.¹¹ Velen spreken over het 'einde van de grote verhalen'¹². Daarmee wordt dan bedoeld dat de congruente ideeënsystemen failliet zijn omdat de overtuiging gegroeid is dat er geen 'universeel programma' is dat gekend kan worden en waarnaar gehandeld dient te worden.¹³ Het is hierbij nodig op te merken dat er een verschil is aan te wijzen tussen de natuurwetenschappen en de geesteswetenschappen. In de wetenschappelijke praktijk heeft het postmoderne denken veel meer voet aan wal gekregen in de geesteswetenschappen dan in de natuurwetenschappen.¹⁴

Aangezien theologie een geesteswetenschap betreft, is het relevant om nog wat helderder zicht te krijgen op wat het postmodernisme inhoudt. Michel Foucault (1926-1984) stelt dat objectieve werkelijkheid verdwijnt als een buiten het subjectieve bewustzijn gelegen autonoom verschijnsel.¹⁵ Alles wat mensen beweren over de realiteit is niet meer dan een taalspel. De gehanteerde taal komt

---

¹⁰ Van den Brink, *Oriëntatie in de filosofie*, 341 (curs. toegevoegd).

¹¹ Von der Dunk, *Verdwijnende hemel*, 472.

¹² Dit komt bij Lyotard vandaan die in *La condition postmoderne: rapport sur le savoir* (1979) schreef over 'La fin des métarecits'.

¹³ Von der Dunk, *Verdwijnende hemel*, 472.

¹⁴ cf. Van den Brink, *Een publieke zaak*, 98. De geesteswetenschappen zoeken naar het eigene van het onderzoeksobject, terwijl de natuurwetenschappen naar het algemene zoeken.

¹⁵ Von der Dunk, *Verdwijnende hemel*, 473.

niet overeen met de werkelijkheid die buiten ons ligt. In de westerse culturele traditie werd lange tijd aangenomen dat taal aan een werkelijkheid refereert die buiten ons en onafhankelijk van onze taal bestaat.¹⁶ Dat idee is geen gemeengoed meer, integendeel zelfs. Taal creëert de werkelijkheid.¹⁷

Omdat mensen macht willen hebben over anderen, pretenderen zij dat de gehanteerde woorden een relatie hebben met de externe werkelijkheid. Dit verwijt is afkomstig van Lyotard (1924-1998). Lyotard betoogt dat de modernistische taalopvatting in de praktijk leidt tot een osmose van macht en taal.¹⁸ Aangezien de waarheid niet kenbaar is, moet spreken en schrijven waarin een aanspraak op de werkelijkheid naar voren komt, veroordeeld worden.

Naast deze opmerkingen over taaltheorie, wijzen postmoderne denkers op de invloed van de omgeving op de wijze waarop iemand de omringende wereld bekijkt. Hoe mensen tegen de wereld aan kijken, is hoofdzakelijk ingegeven door de sociale codes van de samenleving waarin men een plek heeft.¹⁹ Zo is het ook met religie: wat iemand gelooft is afhankelijk van de plaats waar je leeft en heeft geen correspondentie met de werkelijkheid.²⁰

De christelijke apologeet Alister McGrath zet in heldere bewoordingen uiteen wat er onder postmodern denken verstaan kan worden. Hij ziet dit postmoderne denken als een reactie op het realistische denken, dat vaak als machtsmechanisme beschouwd werd.²¹ Het culturele klimaat in de huidige tijd juicht diversiteit toe en bekritiseert realistische en daarmee beperkende en onderdrukkende wereldbeschouwingen. McGrath haalt theoloog Kevin Vanhoozer aan om de belangrijkste postmoderne hoofdthema's aan te stippen: 1. Er bestaan vele soorten rationaliteit. De rede is daarmee een contextuele en relatieve zaak, 2. Het begrip 'waarheid' moet gewantrouwd worden. Immers, het wordt gebruikt om onderdrukking mee te legitimeren of gevestigde belangen mee veilig te stellen, 3. Sceptis ten aanzien verhalen die de pretentie hebben universele geschiedenis te vertellen, 4. Er is géén universeel antwoord op de vraag naar de menselijke identiteit.²²

---

¹⁶ Toch is deze opvatting niet zo nieuw als ze wellicht lijkt. Reeds in de Middeleeuwen was er de zg. Universalienstrijd. Het ging hier om een strijd tussen de aanhangers van het realisme en het nominalisme. De laatste groep nam in tegenstelling tot de eerste aan dat het objectieve niet *buiten* het denkende subject bestond. cf. Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Bd. 1., 554.

¹⁷ Van den Toren, *Christian Apologetics*, 10.

¹⁸ Met taal wil een belanghebbende groep dus iets teweeg brengen. Osmose van taal en macht ziet op wat wel genoemd wordt de performatieve functie van taal. cf. Wierenga, *De macht van taal. De taal van macht*, 105.

¹⁹ Sarot, 'Relativisme en ietsisme', 304.

²⁰ Sarot, 'Relativisme en ietsisme', 304: 'de relativist concludeert hieruit dat het niet uitmaakt wat je gelooft. Als er al een God bestaat, zal Deze mensen heus niet afrekenen op geloofsovertuigingen die hun vanuit hun cultuur werden opgedrongen.'

²¹ Realisme opgevat zoals weergeven in voetnoot 16.

²² McGrath, *Handboek apologetiek*, 33-34.

§1.3 *Verdere maatschappelijke processen*

Enkele maatschappelijke processen die het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2004 beschreef, zijn mijns inziens goed te begrijpen tegen de achtergrond van het postmodernisme. Hoe en in welke mate deze maatschappelijke ontwikkelingen samenhangen met het hierboven beschreven postmodernisme is een vraag die buiten het kader van mijn onderzoek valt. In het rapport 'Met het zicht op de toekomst' zet Paul Schnabel de volgende vijf maatschappelijke processen uiteen:²³

1. Individualisering
2. Informalisering
3. Informatisering
4. Internationalisering
5. Intensivering

Van deze vijf genoemde processen, breng ik alleen individualisering, informatisering en internationalisering kort voor het voetlicht.²⁴ Individualisering ziet op een ontwikkeling waarin mensen hoe langer hoe meer hun eigen keuzes maken, onafhankelijk van sociale omgeving of traditie. Mensen beschouwen zich als 'ontwerpers en uitvoerders' van hun eigen levensplan. Het wordt als een belangrijke waarde in onze samenleving gezien dat iedereen zelf ontwerper en uitvoerder van zijn of haar levensplan kan zijn. Daarom is er veel aandacht voor het garanderen van gelijkheid in rechten en kansen en vrijheid in denken en handelen.²⁵ Door de informatisering van de samenleving is voor grote groepen mensen informatie eenvoudig te verkrijgen. Men één druk op de knop kan men zich informatie verschaffen over heel diverse overtuigingen, politieke visies, leefstijlen en dergelijke. Toegang tot informatie wordt tevens als een recht gezien. Politieke acties zijn er op gericht om deze toegang in stand te houden of uit te breiden. Op grond van informatie die iemand tot zich neemt, kan hij of zij immers ook zelfstandig levenskeuzes maken. Het proces van internationalisering ziet op het verschijnsel dat er een toenemende invloed van buiten is op de eigen samenleving. 'Vreemde' culturen, religies en leefwijzen werken in op de Nederlandse samenleving. Dit verschijnsel bestaat al langer (denk bijvoorbeeld aan de buitenlandse invloeden door de handel die bedreven werd ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën), maar is pas sinds enkele decennia zichtbaar onder brede lagen van de bevolking. De wereld kent eigenlijk geen grenzen meer. Door de informatisering wordt de internationalisering versneld.

---

²³ Schnabel, 'Het zestiende sociaal en cultureel rapport kijkt zestien jaar vooruit', 53-65.

²⁴ Informalisering hangt samen met individualisering. Naar mate de waarde van het maken van individuele levenskeuzes belangrijker wordt, zal dat een weerslag hebben op het functioneren van gezagsverhoudingen en de omgang van het individu met anderen. Intensivering (het verlangen naar intense belevenissen) is een uitvloeisel van het individualisme.

²⁵ Schnabel, 'Het zestiende sociaal en cultureel rapport kijkt zestien jaar vooruit', 53-65.

§1.4 *Evaluatie*

De beschreven ontwikkelingen verhouden zich moeizaam tot het doen van absolute waarheidsuitspraken. Taal wordt steeds meer als immanent verschijnsel gezien, passend bij een eigen persoonlijke en daarmee relatieve rationaliteit. Beweren dat één rationaliteit dé waarheid betreft, is in de ogen van de genoemde Franse postmodernisten een vorm van machtsmisbruik. Wanneer je geloven op gezag van wat een anderen (opvoeders, predikanten) zeggen, verhoudt zich ook niet tot het zelf kiezen en construeren van de eigen levensweg.

§2.1 *Maatschappelijk klimaat en waarheidsuitspraken*

Reeds in de eerste paragraaf stipte ik aan dat postmoderne denkers het als een machtsmechanisme beschouwen wanneer taal met dé waarheid in verband wordt gebracht. Omdat het uiteindelijk belangrijker is wat de maatschappij in den brede ergens van vindt dan alleen deze Franse filosofen, zal ik nu verder ingaan op de vraag hoe het uitgaan van een absolute waarheid zich tot het maatschappelijk denkklimaat verhoudt dat in de vorige paragraaf beschreven is.

Over oude tolerantie

Hiervoor is nodig eerst aandacht te besteden aan wat verstaan wordt onder 'oude tolerantie'. Er is dan weliswaar schuring en wrijving tussen verschillende levensovertuigingen, maar niemand wordt het recht ontnomen zich te beroepen op een absolute waarheid en die ook uit te dragen.²⁶ Oude tolerantie moet nadrukkelijk onderscheiden worden van 'pluralistisch ecumenisme' (Edward Langerak). Het is niet een streven naar een consensus waar iedereen zich in kan of moet vinden, maar een accepteren dat er (soms diepgaande) verschillen kunnen zijn in hoe zaken beoordeeld worden. De ander wordt niet het zwijgen opgelegd. Hoe moeilijk het ook kan zijn, de andere opvatting wordt getolereerd (verdragen).²⁷ Onder de vlag van 'oude tolerantie' kan er dus sprake zijn van een plurale samenleving waarin mensen ruimte hebben om absolute waarheidsuitspraken uit te dragen.²⁸

Over nieuwe tolerantie

De boven geschetste tolerantie is volgens Kater en Carson goeddeels verdwenen. Carson schetst het maatschappelijk klimaat in dezen als volgt: zij die vasthouden aan het oude tolerantie-idee worden in de huidige tijd weggezet als intolerant. Dit klinkt in eerste instantie tegenstrijdig. Er wordt mee

---

²⁶ Kater, *Tolerantie in balans*, 34.

²⁷ Carson, *Intolerance of Tolerance*, 48.

²⁸ Van den Toren, *Christian Apologetics*, 12.

bedoeld dat het intolerant is om te tolereren dat er mensen zijn die een waarheidsbegrip hanteren (en daar ook naar wensen te handelen) en daarmee in wezen een oordeel uitspreken over opvattingen of leefwijzen van hen die dat waarheidsbegrip niet hanteren.²⁹ Niemand heeft de waarheid in pacht en daarom mogen absolute stellingnames geen plaats hebben in de publieke ruimte. Het nieuwe tolerantiebegrip is een doorwerking van het relativisme. Omdat er geen absolute norm is, kunnen er dus ook geen algemeen geldende uitspraken gedaan worden, uitspraken die gelden voor alle mensen van alle tijden en plaatsen.³⁰ Wanneer men wél uitgaat van een absolute norm en daarmee een grens stelt aan wat toelaatbaar geacht wordt, zal het verwijt van intolerantie en liefdeloosheid snel klinken.³¹ Carson omschrijft dit als volgt:

[...] a society is likely to be most tolerant if it holds to flexible, non-dogmatic, even multi-valent notions of truth; conversely, a society is likely to be most *intolerant* where it holds to absolute truths.³²

Voor de huidige samenleving is kenmerkend dat alle posities gelijk zijn. Dit is tot een 'nieuwe' waarheid verheven.³³ Er is hier geen sprake van een plurale samenleving, maar van een *pluralistische*: iedereen heeft een gelijkwaardig perspectief op de werkelijkheid. Het is een zaak van de politiek geworden om deze gelijkwaardigheid te garanderen. Pretenderen de waarheid in pacht te hebben, mag misschien wel, maar anderen de maat nemen is *not done*. Immers, zoals journalist Kraaijeveld het in een kritisch essay in *De Volkskrant* schreef:

Waarheid is ouderwets. Waarheid is star en waarheid is lastig. Waarheid is naarheid. Het botst met moderne waarden die we hoog achten, met gelijkheid, met democratie, met tolerantie en vrijheid.³⁴

§2.3 Evaluatie

De huidige tijd wordt gekenmerkt door het 'nieuwe tolerantie'-idee. Relativisme is tot nieuwe norm geworden. Ieder die daarin niet meegaat, voldoet niet aan de politieke en maatschappelijke norm. Fricie zal in de praktijk vooral optreden wanneer een absolute waarheidsuitspraak de ander in diens overtuigingen en/of leefwijze raakt. Stellen dat een mens alleen behouden kan worden door geloof in Jezus Christus, is én een absolute waarheidsuitspraak én raakt iemand in diens eigen overtuiging. De kans is dus groot dat het actief uitdragen van deze geloofsovertuiging negatief gewaardeerd wordt.

---

²⁹ Carson, *Intolerance of Tolerance*, 98: 'so those who uphold and practice the older tolerance, [...], are written off as intolerant. Thus banished, they no longer deserve a place at the table.'

³⁰ Carson, *Intolerance of Tolerance*, 132. Ook: Kater, *Tolerantie in balans*, 34.

³¹ Carson, *Intolerance of Tolerance*, 121.

³² Carson, *Intolerance of Tolerance*, 100.

³³ Kater, *Tolerantie in balans*, 35.

³⁴ Kraaijeveld, 'Weggepoetste waarheid', in: *De Volkskrant*, 8 oktober 2016.

§3.1 *Waarheid en de christelijke kerk in Nederland*

Hoe is het met de waarheid gesteld in de kerk? Zien we de postmoderne tendensen uit het geheel van de samenleving ook terugkeren in de christelijke kerk? Als ik spreek over ‘de waarheid in de kerk’, dan bedoel ik die overtuiging dat wat de Bijbel leert waar is, voor ieder mens op deze wereld.³⁵ Aannemen dat de Bijbel waar is impliceert dan ook de aanname dat andere godsdiensten en levensoverstuigingen *niet* waar zijn.

§3.2 *Geloven buiten de kerkmuren*

Het dient wel goed opgemerkt te worden dat geloven in Nederland niet uitsluitend gebeurt binnen het domein van de (geïnstitutionaliseerde) kerk. Steeds meer mensen geloven op een eigen manier, zonder actieve betrokkenheid op een kerkelijke gemeente.³⁶ Bij deze groep gelovigen komt de opvatting dat alle godsdiensten ten diepste op hetzelfde neerkomen, vaker voor dan bij gelovigen die actief betrokken zijn bij een geïnstitutionaliseerde vorm van kerk-zijn.³⁷ In het SCP-rapport *Zwevende gelovigen* spreekt De Hart over ‘diffuse en geïndividualiseerde vormen van spiritualiteit’ waarin ‘waarheden beschouwd worden als zaken die je innerlijk moet ervaren, als iets persoonlijks en niet zozeer als iets wat voortvloeit uit groepsnormen of verbonden is met instituties [...], religie is iets wat uit vele bronnen kan opwellen en voortdurend verandert tijdens je leven.’³⁸

De officiële religieuze instituties hebben (allang) niet meer het monopolie op zingeving. Ze hebben een geslonken sociale betekenis en een onvermogen tot disciplineren.³⁹ De zingeving die gezocht wordt buiten de geïnstitutionaliseerde kerk wordt door onderzoekers meestal aangeduid als (een zoektocht naar) spiritualiteit. Het woord spiritualiteit grenst af van dat wat met de georganiseerde godsdienst (religie) geassocieerd wordt. De Hart noemt dan met name: dogmatisme, formalisme en autoriteit.⁴⁰ De waardering van spiritualiteit boven (geïnstitutionaliseerde) religie wordt door De Hart mede verklaard door de trend van individualisering, informalisering en ook intensivering.⁴¹

---

³⁵ Hoewel de Bijbel méér is dan een boek met “waarheden”, zijn er wel proposities te ontleen aan de Bijbel: zaken die waar en niet waar zijn. Van den Brink, ‘De Schrift als basis: openbaring als kennisbron?’, 29.

³⁶ Visser, ‘Een spannend gesprek’, 121.

³⁷ cf. het voorbeeld dat Visser geeft (‘Een spannend gesprek’, 121). Cijfermateriaal: Bernts & Berghuijs, *God in Nederland, 1966-2015*, 129.

³⁸ De Hart, *Zwevende gelovigen*, 19.

³⁹ De Hart, *Zwevende gelovigen*, 23.

⁴⁰ De Hart, *Zwevende gelovigen*, 26.

⁴¹ De Hart, *Zwevende gelovigen*, 28 en Schnabel, ‘Het zestiende sociaal en cultureel rapport kijkt zestien jaar vooruit’, 53-65.

§3.3 *Geloven binnen de kerkmuren*

Hoe is het binnen de geïnstitutionaliseerde kerk? In het onderzoek 'God in Nederland' (2016) komt niet naar voren dat er binnen de kleine protestantse kerken sprake is van grootschalige interne secularisering. 94% van de leden van de kleine protestantse kerken gelooft dat Jezus Christus de Zoon van God is en door Hem gezonden is naar deze aarde. 76% zegt dat de Bijbel helemaal Gods Woord is.⁴² Nadeel is dat het onderzoek het etiket 'kleine protestantse kerken' niet specificiert.⁴³

Mijns inziens bieden specifieke studies over de geloofsopvatting van jongeren binnen reformatorische kring beter inzicht in de vraag hoe het er werkelijk voor staat. Onderzoeken als 'Ouders, de belangrijkste opvoeders' van W. Fieret en diverse onderzoeken van jeugdbonden (zoals de JBG en het LCJ) laten een gedifferentieerd beeld zien: er is een groep jongeren die vasthoudt aan de waarheid van het geloof, maar er is ook een groep die daar onzeker over is, of daar openlijk afstand van neemt.⁴⁴

Het onderzoek 'God in Nederland' laat zien dat het fenomeen 'multiple religious belongings' steeds vaker voorkomt. Hiermee wordt bedoeld dat gelovigen putten uit meerdere geloofsbronnen en – tradities. Ruime meerderheden van kerkelijke Nederlanders geven aan dat 'religie uit meerdere bronnen kan opwellen' (73%), 'dat religie bijeengezocht moet worden in de wijsheid van allerlei tradities en ideeën' (61%) en 'dat je verschillende levenswijsheden en praktijken kunt combineren tot dat wat het beste bij je past' (73%).⁴⁵ Hierbij dient opgemerkt te worden dat deze percentages van toepassing zijn op kerkelijk betrokken christenen zonder verdere specificatie naar kerkverband.

§3.4 *Evaluatie*

Christelijke Nederlanders zonder aansluiting bij een geïnstitutionaliseerde kerk hebben niet vaak de overtuiging dat er één waarheid is. Het is echter onjuist om aan te nemen dat binnen de kerkmuren de overtuiging dat er één waarheid is, wel fier overeind staat. Het rapport 'God in Nederland' laat dat overtuigend zien. Hoe het in de kleine (orthodox-) protestantse kerken is, is niet helemaal duidelijk. De opvatting dat het christelijke geloof dé waarheid is, lijkt hier vaker dan in de (brede) PKN en de RKK gehuldigd te worden.⁴⁶

---

⁴² Bernts & Berghuijs, *God in Nederland*, 67-68.

⁴³ Aangenomen mag worden dat bedoeld worden: NGK, GKv, CGK, HHK, (O)GG(iN).

⁴⁴ Fieret maakt onderscheid tussen verbinders, schakelaars en ontkoppelaars. Het percentage schakelaars is volgens hem 65-70% van de reformatorische jongeren (*Ouders, de belangrijkste opvoeders*, 22-33). Zie ook: Verduijn & De Vries (eds.), *Om het hart van jongeren* (LCJ-publicatie).

⁴⁵ Bernts & Berghuijs, *God in Nederland*, 129.

⁴⁶ Dit kan afgeleid worden uit wat Bernts & Berghuijs in 'God in Nederland' naar voren brengen (m.n. 67-68).

§4.1 Conclusie hoofdstuk twee

De maatschappelijke context waartegen exclusivistische proposities uit de Bijbel tot klinken worden gebracht, is met dit hoofdstuk in grote lijnen uiteengezet. Het hoofdkenmerk van de huidige maatschappij is dat ze pluralistisch is. In een pluralistische maatschappij wordt het doen van absolute waarheidsuitspraken als onwenselijk beschouwd als die betrekking hebben op het levensplan en levenspatroon van de medemens. Het individualisme en het daarbij horende recht om het eigen levensplan te construeren en een daarbij passend levenspatroon te hanteren, worden in de huidige maatschappij zeer belangrijk gevonden. Absolute waarheidsuitspraken worden als een bedreiging voor dit individualisme ervaren. De norm is daarentegen het relativisme geworden. Ieders opvatting is 'even waar' als die van de ander.

~***~

HOOFDSTUK 3 - EXCLUSIVISME

§1.1 Inleiding

Dit hoofdstuk heeft tot doel om een exclusivistische benadering van de (christelijke) soteriologie uiteen te zetten. Achtereenvolgens wordt bekeken hoe exclusivisten spreken over God, over de mens, over algemene en bijzondere openbaring en, als laatste, of en waarom geloofskennis van Jezus Christus noodzakelijk is om te delen in het heil.⁴⁷ De gegevens die voortkomen uit dit hoofdstuk zullen verderop in deze studie in gesprek worden gebracht met pluralisme en inclusivisme.

§1.2 God brengt het heil aan

God ziet in genadige liefde om naar een in zonde gevallen wereld. Deze liefde komt voort uit het wezen van God Zelf. Gods liefde is soevereine liefde. Hiermee bedoelen Van Genderen en Velema dat deze liefde niet door de mens gevraagd is, niet door de mens verdiend en dat de mens zich er niet waardig voor gemaakt heeft.⁴⁸ Het is Gods innerlijke bewogenheid met zondaren, dat Hij Zijn liefde ons bekend maakt.⁴⁹

De liefde van God mag niet worden opgevat als zou God de zonden ongestraft laten. Strange spreekt de vrees uit dat pluralisten en ook inclusivisten de liefde van God dermate benadrukken, dat ze daarmee dreigen te vergeten dat God (ook) een God van oordeel en gerechtigheid is.⁵⁰ Immers, over *alle* goddeloosheid en ongerechtigheid wordt de toorn van God geopenbaard (Rom. 1,18). Deze toorn van God hangt samen met Zijn gerechtigheid en heiligheid. God is een rechtvaardige God en zal daarom de zonden niet ongestraft kunnen laten.⁵¹ De heiligheid van God vormt een volstrekte tegenstelling met alles wat zondig is. In Hab. 1,12-13 staat dat God te rein van ogen is dat Hij het kwade zou zien. Dus ook vanwege Zijn heiligheid kan God de zonde niet ongestraft laten.⁵² Gods liefde kan Zijn gerechtigheid en Zijn heiligheid niet buitenspel zetten. Zijn liefde komt hierin openbaar

---

⁴⁷ Deze vierdeling wordt ook gevolgd in de hoofdstukken 4 en 5. Deze indeling van vragen is gebaseerd op Netland, *Dissonant Voices*, 36.

⁴⁸ Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 166.

⁴⁹ Carson, *The Gaging of God*, 290 en Edgar, 'Exclusivism', 93. Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, 124: 'The one thing God owes us is judgment. We ought to marvel at the fact that instead of confining us all to judgment and damnation, God in His mercy has been pleased to make plans to save a great multitude.' Strange, *The Possibility of Salvation of the Unevangelized*, 273.

⁵¹ Peels, *De wraak van God*, 247-248: 'Dat God rechtvaardig is, wil zeggen, dat de mens op Hem aan kan en bij Hem terecht kan. In dit alles is Gods gerechtigheid gericht op (het herstel van) het recht en de verlossing. Aan het 'opus proprium' van Gods gerechtigheid paart zich een 'opus alienum': het gericht en de vergelding. Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 182. cf. HC 11: 'Daarom zo eist Zijn gerechtigheid dat de zonde [...] ook met de hoogste, dat is met de eeuwige straf aan lichaam en ziel gestraft worde.' Zie ook: Harinck, *Gods beloften voor het persoonlijke leven*, 52.

⁵² Peels, *De wraak van God*, 245-246. Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 168

dat Hij Zijn eigen Zoon tot zonde heeft gemaakt en tot een schuldoffer gesteld heeft (Jes. 53,10). Hij heeft dus Zelf de gerechtigheid aangebracht die een zondaar nodig heeft om voor Hem te kunnen bestaan. Buiten deze gerechtigheid kan een zondig mens God niet ontmoeten in Zijn liefde, maar alleen in Zijn toorn. God is dan voor de mens een verterend vuur (Hebr. 12,29).⁵³ Door te geloven in Jezus heeft een mens deel aan deze gerechtigheid. Wanneer een mens niet in Jezus gelooft, heeft hij geen deel aan deze gerechtigheid. Dit is de kern van het exclusivisme. De liefde van God kan dus niet opgevat worden als een 'generaal pardon' voor alle mensen.

Wanneer geloof in de Zoon van God noodzakelijk is om gered te worden, is het geen gemakkelijke kwestie dat er mensen zijn die het Evangelie nooit gehoord hebben. Is het dan wel rechtvaardig van God om hen verloren te laten gaan? Evenwel stellen exclusivisten, terwijl ze het schurende van dit vraagstuk beamen en er zelf ook mee worstelen, dat het oordeel van God altijd een rechtvaardig oordeel is. God zal geen onrecht doen (cf. Gen. 18,25). Daarbij, zo stellen exclusivisten, is God Zélf de norm van wat rechtvaardig is.⁵⁴ We moeten er voor waken onze concepten van rechtvaardigheid te projecteren op de rechtvaardigheid van God.⁵⁵

Ook wijzen exclusivisten er op dat de vraag waarom sommige mensen wel en anderen niet bereikt worden met het Evangelie, ten diepste alleen te beantwoorden is door te wijzen op Gods soevereiniteit. God gaat verkiezend te werk.⁵⁶ De verkiezing tot de zaligheid en de voorzienigheid van God hangen nauw samen.⁵⁷ Dat betekent dat God hen zoekt die Hij heeft liefgehad en daarom het Evangelie doet horen. Waar, wanneer en aan wie het Evangelie verkondigd wordt, is een proces dat

---

⁵³ Strange, *Possibility*, 213.

⁵⁴ Henry, 'Is It Fair?', 255. Overigens, door er op te wijzen dat God rechtvaardig is, durven exclusivisten te geloven dat God ook mensen in genade kan aannemen die niet bewust in Zijn Zoon geloofden (bijvoorbeeld Netland, *Dissonant Voices*, 269). Exclusivisten denken hier aan mentaal gehandicapte mensen en jong gestorven kinderen (cf. DL I,17). De DL spreken wel expliciet over (jonge) kinderen van godzalige ouders. Morgan en Peterson stellen dat de meeste exclusivisten geloven dat God mentaal gehandicapten, jong gestorven kinderen en in de moederschoot gestorven kinderen in genade aanneemt (Morgan & Peterson, 'Answers to Notable Questions', 243. Ook: Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, 134-5).

⁵⁵ Carson, *The Gagging of God*, 225. Nash werpt de vraag op of inclusivisten in hun denken over de rechtvaardigheid van God eigenlijk niet meer uitgaan van een liberaal-westers idee van rechtvaardigheid, dan van het Bijbelse spreken hierover (*Is Jesus the Only Savior?*, 164). Carson wijst er voorts nog op dat de moderne mens God ter verantwoording roept in plaats van dat hij zich door God ter verantwoording laat roepen (*Gagging of God*, 209).

⁵⁶ Carson, *The Gagging of God*, 238. Dit gaat tegen het inclusivistische axioma dat er ook buiten de kennis van de bijzondere openbaring van Jezus Christus, toegang tot het heil is. O.a. Nash (*Is Jesus the Only Savior?*, 105) bespreekt daartoe 1 Tim. 2,4 en Tit. 2,11 en wijst er dan op dat de woorden 'pantas'/'pasin' eerder 'allerlei' betekenen dan 'allen', in de zin van hoofd voor hoofd. cf. Knight, *The Pastoral Epistles*, 199. Ook: Towner, *The Letters to Timothy and Titus*, 178. Ook: Ridderbos, *De pastorale brieven*, 73. Over 'pasin' uit Tit. 2,11 stelt Ridderbos dat het betrekking heeft op alle soorten mensen (279).

⁵⁷ Strange, *Possibility*, 283: 'From the fact that not all hear the gospel [...] Calvin reads the particularism of God's ultimate intentions.'

helemaal onder de leiding van Gods voorzienigheid staat. Deze voorzienigheid staat ten dienste van het bereiken van hen die God verkoren heeft.⁵⁸

§1.2.1 Conclusie

God is een heilig en rechtvaardig God. Hij zal de zonde niet ongestraft laten. Dit zou betekenen dat alle mensen verloren zouden gaan. Dat God liefde is, blijkt op bijzondere wijze in het zenden van Zijn eniggeboren Zoon. Een ieder die in Hem gelooft, ontvangt het leven (Joh. 3,16). Buiten het geloof in de Zoon van God kan een zondaar nooit Gods liefde ontmoeten. De exclusiviteit is dus hierin getekend dat God in Zijn genade één weg tot verlossing heeft aangewezen. Dat is veel meer dan mensen verdiend hebben, want het zou niet onrechtvaardig zijn van God wanneer Hij alle mensen verloren liet gaan.

§1.3 Alle mensen zondaar

Op grond van de Bijbel moet gezegd worden dat alle mensen zondaar zijn. Er zijn geen mensen die van zichzelf rechtvaardig zijn (Rom. 3,10).⁵⁹ Er is een breed Bijbels getuigenis over de verlorenheid van alle mensen. Strange wijst o.a. op Ef. 2,1-3. 11-12 en Rom. 5,12-21. De vrije wil van de mens is aangetast: hij kan niet vanuit een neutraal startpunt kiezen voor of tegen God.⁶⁰ Als de mens eerlijk is voor zichzelf moet hij erkennen dat er een donkere kant is in zijn hart die hij niet zelf kan verlichten. Dat betekent dat hij zichzelf niet kan verlossen.⁶¹ Vanwege het zondaar-zijn is het hele menselijke geslacht verdoemelijk voor God. Hij is immers rechtvaardig en heilig.⁶²

De mens is door zijn val in Adam een opstandeling tegenover God geworden. Dit wordt zichtbaar in het leven van mensen door dat ze de waarheid *de facto* willens en wetens verdringen en vervangen door iets anders. Op het moment dat de mens met de waarheid geconfronteerd wordt door bijvoorbeeld de schepping of door het geweten dat spreekt, verstikt hij die waarheid.⁶³ De missioloog J.H. Bavinck meent dat een Schriftuurlijke antropologie niet anders kan besluiten dan dat de mens 'in

---

⁵⁸ Edgar, 'Exclusivism', 95.

⁵⁹ McGrath, *Handboek Apologetiek*, 55.

⁶⁰ Strange, *Possibility*, 267. Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 338: de mens is radicaal verdorven. De mens heeft in Adam vrijwillig voor onvrijheid gekozen. 'Hij gaat over in andere handen, die van de duivel, de zonde en de dood. Hij komt in hun macht. De mens kan zich uit deze slavernij niet verlossen.'

⁶¹ Geivett & Phillips, 'A Particularist View: An Evidentialist Approach', 219.

⁶² Edgar, 'Exclusivism', 88.

⁶³ Strange wijst er op dat dit proces van verdringen zelfs onbewust kan plaatsvinden. *For Their Rock Is Not Our Rock*, 232: 'This suppression occurs in unrighteousness; it occurs with the mysterious, always unstated, often also entirely unconscious motive of moral opposition to God.' Hij wijst er wel op dat er verschil is en dat doet hem aan de hand van Bavinck zeggen dat het ook voorkomt dat mensen de waarheid niet geheel onderdrukken en vervangen. Ook: Henry, 'Is It Fair?', 250.

zijn integrale kern zondaar, rebel is, die in zijn diepste wezen angst heeft voor God, God ontloopt, God wegduwt, zich tegen God verzet.⁶⁴ Door zo te handelen bewijst de mens dat hij de waarheid in ongerechtigheid ten onder houdt. Voor wat verdrongen wordt, komt wat anders in de plaats. De leugen komt in de plaats van de waarheid (cf. Rom. 1,23.25). Carson geeft aan dat het in de huidige tijd zo is dat die beweging van waarheid naar leugen in een stroomversnelling terecht is gekomen. Dit komt, zijns inziens, duidelijk uit in het relativisme van de culturele antropologie.⁶⁵

Het negatieve beeld van de mens maakt dat er geen grond is om aan te nemen dat mensen zelf iets in huis hebben waarmee en waardoor ze God zullen kennen en dienen.⁶⁶ J.H. Bavinck stelt dat er geen *principium internum* is waarmee de mens God zal verstaan of doorzien. Vanuit de mens is er geen dorst naar God. 'Als er een vorm van antwoorden is, dan is dat gekomen door een *opeens zien*. Er is iets relationeels tot stand gekomen', schrijft Visser in diens bespreking van Bavincks theologie. Hij bedoelt dan dat het de openbaring van God uit is, die dit 'opeens zien' tot stand brengt.⁶⁷ God moet er Zelf op een bepaalde wijze aan te pas komen om de zondige mens weer in een rechte verhouding met Hemzelf te stellen. Hoe ziet deze 'bepaalde wijze' eruit? Daarover wil ik het hebben in de volgende paragraaf.

§1.3.1 Conclusie

Exclusivisten stellen dat alle mensen zondaar zijn. Hierdoor kan de mens niet in gemeenschap met God verkeren. Een zondig mens wil dat ten diepste ook niet. Immers, hij heeft de leugen liever dan de waarheid. Er is geen grond voor om te veronderstellen dat buiten een ingrijpen van God in ons menselijk bestaan, de mens zelf weer de geschonden verhouding met God zou kunnen herstellen. De mens is hiermee afhankelijk geworden van de genade die God aanbiedt.

§1.4 Toegang tot het heil: over algemene en bijzondere openbaring

In de vorige paragraaf schreef ik dat God er Zelf aan te pas moet komen om een zondig mens weer in een rechte verhouding met Hemzelf te stellen. In §1.2 schreef ik dat buiten het geloof in de Zoon van God een zondaar nooit Gods liefde kan ontmoeten. Is hiermee alles gezegd? In hoofdstuk 5 zullen we

---

⁶⁴ Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 134.

⁶⁵ Edgar, 'Exclusivism', 83 en Carson, *The Gagging of God*, 216/7: 'it was soon argued that a culture might be illiterate, superstitious, even cannibalistic, and especially sexually permissive, but it could not be considered in any way inferior to our own.'

⁶⁶ Henry, 'Is It Fair?', 251. Strange, 'General Revelation. Sufficient or Insufficient?', 49.

⁶⁷ Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 132.

zien dat inclusivisten een groot gewicht hangen aan Gods algemene openbaring. God kan er (op zaligmakende wijze) door gekend worden. Hoe kijken exclusivisten hiertegen aan? ⁶⁸

Hoewel exclusivisten zich concentreren op de openbaring van de Zoon van God als enige weg tot de zaligheid, mag de waarde van de algemene openbaring niet geringschat worden. Immers, Hij die spreekt door Zijn Zoon is geen ander dan die spreekt door middel van Zijn schepping. God spreekt helder in 'schepping, onderhouding, en regering der gehele wereld' (NGB 2). Die wereld is zelfs als een 'schoon boek' (NGB 2). God openbaart Zich op deze wijze aan ieder mens. C.F. Henry zegt er over dat de mens door middel van de algemene openbaring met God geconfronteerd wordt.⁶⁹ 'De schepping evoceert een besef van Gods bestaan', zo noteert Kunz wanneer hij A. Plantinga's opvatting bespreekt ten aanzien van de mentale faculteit bij mensen om zich Godsvoorstellingen te vormen.⁷⁰

Ondanks dit heldere spreken van God in Zijn algemene openbaring, is er bij de mens hooguit een besef tot stand gekomen van het bestaan van God (vergelijk de tweede en derde interpretatiecategorie bij Kunz). De mens leert God door de algemene openbaring niet in *zaligmakende* zin kennen. Henry noteert dat er namelijk geen Bijbels bewijs voor is dat mensen die alleen in de algemene openbaring delen, berouw ontwikkelen over de zonden en zich op de genade van God werpen.⁷¹ Het is veeleer zo dat de kennis die mensen op grond van de algemene openbaring hebben van God, onderdrukt en verwrongen wordt. Waar God Zich openbaart als de Almachtige,

---

⁶⁸ cf. voetnoot 63. Strange geeft in *For Their Rock* duidelijk aan dat er verschil in reactie op de algemene openbaring geconstateerd kan worden ('some people are overwhelmed by it', 232).

⁶⁹ Henry, 'Is It Fair?', 247.

⁷⁰ Kunz, *Als een prachtig boek*, 359.

Het is in het kader van dit onderzoek relevant om er bij stil te staan of mensen God kunnen kennen door het 'Boek der Natuur' en zo ja, wat voor een kennis dat is. Er volgen nu drie interpretaties van NGB 2. Kunz heeft in diens dissertatie een driedeling in interpretaties gegeven (*Als een prachtig boek*, 353-371). Interpretaties in de eerste categorie stellen dat het boek der natuur alleen voor de gelovige (nadere) kennis aan God kan geven. Het vertrekpunt is de bijzondere openbaring. Wanneer een mens 'weer ziende is geworden' (blz. 354) leert hij God op tweeërlei wijze kennen, op natuurlijke en op geestelijke wijze. Theologen die deze interpretatie van NGB 2 aanhangen sluiten aan bij Calvijns brilmetafoor (cf. Calvijn, *Inst.* I 6,3). Het boek der natuur is geen kennisbron, de mens is immers verblind en de schepping zucht onder gevolgen van de val. Is het boek nog wel zo schoon? (zo Verboom, *Kostbaar belijden*, 76/7). Interpretaties in de tweede categorie stellen dat de schepping een zelfstandige bemiddeling is in de godskennis. Deze kennis is wel ongelijkwaardig met de kennis die te verkrijgen is uit de bijzondere openbaring. Het is dus nadrukkelijk geen soteriologische godskennis. Veeleer betreft het hier een tot stand komen van een besef van een hogere macht. De derde interpretatiecategorie gaat als volgt: er is door het boek der natuur een universeel toegankelijke godskennis die vervolgens verdiept en verhelderd zal worden nadat een mens God volkomener heeft leren kennen door de bijzondere openbaring. Ook voor de derde interpretatiecategorie geldt dat de natuurlijke godskennis geen soteriologische godskennis is.

⁷¹ Henry, 'Is It Fair?', 248. Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, 111. Ook: Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 59 '[Het] geldt van elke openbaring, die tot mensen komt zoals ze zijn, dat Hij aan hen zijn verlichting moet schenken en hun ogen ervoor moet openen. Wij hebben [...] de bril van de Schrift en de ogen van het geloof nodig.'

volkomen wijze en rechtvaardige Schepper en Onderhouder, geven mensen Hem niet de eer die Hem toekomt.⁷² Er treedt misbruik op van de algemene openbaring en dat stelt mensen schuldig. Er is geen mens die zich kan verontschuldigen, omdat deze vorm van openbaring immers tot iedereen komt.⁷³

J.H. Bavinck stelt dat de algemene openbaring geen *dynamis* tot zaligheid bevat. De bijzondere openbaring bevat deze *dynamis* nadrukkelijk wel (cf. Rm. 1,16).⁷⁴ De weg tot de zaligheid is in Jezus Christus ontsloten voor een ieder die gelooft. Daar de zaligheid in geen Ander is, moet dus stellig gezegd worden dat er geen zaligmakende kennis aan God te verkrijgen is buiten de bijzondere openbaring om.⁷⁵

Het is genadige liefde van God dat Hij een nieuwe weg tot behoud opent voor de mens. Deze weg voorziet in het opheffen van de nood waarin de mens verkeert.⁷⁶ Carl Braaten schrijft kernachtig: 'Jesus Christ is not the sole revelation of God: He is the sole Savior.'⁷⁷ Andere vormen van openbaring – schepping, onderhouding, regering – zijn en blijven wegen waarlangs God Zich kenbaar maakt. De openbaring in Christus is echter uniek en daarmee van een andere categorie. Alleen door Christus kunnen we kind van God worden.⁷⁸ De algemene openbaring kan niet het vereiste doen wat nodig is om een mens opnieuw in een rechte verhouding met God te krijgen. Het is immers de wet die de mens ontdekt aan de zonde en het is Christus Die de schuld verzoent en de Geest Die de mens vernieuwt. Eenvoudig op noemer gebracht door Strange: 'special revelation is needed because special grace is needed.'⁷⁹

Zijn er volgens exclusivisten uitzonderingen mogelijk op wat hierboven is uiteengezet? Is God gebonden aan de bijzondere openbaring van Zijn Zoon in deze wereld om mensen te redden van zonde en schuld? Daniel Strange is er zeer terughoudend in om aan te nemen dat God ook mensen zaligmakende kennis aan Hem kan geven zonder dat er iemand is die hun predikt (Rom. 10,14). Wel

---

⁷² Henry, 'Is It Fair?', 250.

⁷³ Henry, 'Is It Fair?', 252. Ook: Besançon Spencer, 'Romans 1: Finding God in Creation', 131.

⁷⁴ Dit is zo omdat 'bijzondere openbaring die openbaring [is] van God waardoor Hij met bijzondere middelen, die hun middelpunt en hoogtepunt in Christus hebben, de weg tot het leven voor zondaren ontsloten heeft, die Hij in dit licht laat leven' (Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 61).

⁷⁵ Strange, *Possibility*, 242: 'General revelation is epistemologically inadequate because it can only speak of God as Creator and not of God as Re-creator. The act of re-creation has to deal with the penalty of sin as well as establishing a new creation.' Zie ook: Visser, *Bemoeyenis en getuigenis*, 127 en Strange, *For Their Rock*, 221.

⁷⁶ Geivett & Phillips, 'A Particularist View: An Evidentialist Approach', 225.

⁷⁷ Braaten, *That All May Be Believe*, 11.

⁷⁸ Braaten, *That All May Be Believe*, 163.

⁷⁹ Strange, 'General Revelation. Sufficient or Insufficient?', 68. Ook: Strange, *For Their Rock*, 222.

heeft hij er oog voor dat God bijzondere wegen kan gaan met mensen om hen voor te bereiden op het ontvangen van het evangelie door menselijke boodschappers.⁸⁰

§1.4.1 *Openbaring in andere godsdiensten?*

Maakt God gebruik van andere godsdiensten om mensen tot zich te trekken? We zullen nog zien dat dit voor inclusivisten aannemelijk is. Hoe kijken exclusivisten daar tegenaan? Geivett en Phillips zijn ronduit sceptisch over de mogelijkheid dat God andere godsdiensten gebruikt. Zij stellen dat het Bijbels getuigenis geen aanleiding geeft om dit mogen veronderstellen. Andere godsdiensten worden in de Bijbel niet alleen gezien als:

merely inferior but as simply wrong, as dangerously identified with the domain of darkness, because there is only “one hope, one Lord, one faith, one baptism, one God and Father of all”⁸¹

Nash bespreekt Stranges *General Revelation* (1983) waarin hij uiteenzet dat andere godsdiensten weliswaar sprankjes van de waarheid in zich hebben, maar toch in de basis onwaar zijn. De sprankjes waarheid in bijvoorbeeld de Islam of oosterse godsdiensten zijn dermate fragmentarisch dat deze geen zaligmakende kennis aan God kunnen geven.⁸² J.H. Bavinck heeft gesteld dat er een onoverbrugbare kloof is tussen alle gegroeide religie en het door Woord en Geest gewerkte christelijke geloof. Evenwel is er bij Bavinck een connectie met Stranges opvatting dat God op bijzondere wijze kan werken in het hart van mensen die andere godsdiensten aanhangen om hen voor te bereiden op het ontvangen het evangelie.⁸³

§1.4.2 *Conclusie*

God spreekt door algemene openbaring. Dit spreken kan een Godsbesef evoceren bij mensen. Er zal verschil zijn in de wijze waarop mensen reageren op deze algemene (voor iedereen beschikbare) openbaring. Er zal echter altijd een proces van onderdrukking en vervanging optreden. De kennis aan God die aan de algemene openbaring ontleend wordt, is geen soteriologische kennis. Omdat God echter mensen wil redden van het verderf komt Hij met een bijzondere openbaring. De inhoud van deze bijzondere openbaring is Jezus Christus, Die dus weliswaar niet de enige vorm van openbaring is, maar wel de *enige* Redder. Algemene openbaring, alsmede niet-christelijke godsdiensten, kunnen

---

⁸⁰ Strange, ‘General Revelation. Sufficient or Insufficient?’, 77.

⁸¹ Geivett & Phillips, ‘A Particularist View: An Evidentialist Approach’, 238. Van Genderen & Velema noteren: ‘Maar in de godsdiensten van de mensheid wordt eigenzinnig en eigenmachtig op de openbaring van Gods eeuwige kracht en goddelijkheid gereageerd. De waarheid wordt verdrongen en verdraaid’ (*Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 61).

⁸² Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, 159.

⁸³ Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 161.

door God wel gebruikt worden om mensen voor te bereiden op het ontvangen van het evangelie door menselijke boodschappers.

§1.5 De noodzaak van de geloofskennis van Jezus Christus

In de vorige paragrafen kwam reeds naar voren dat zondaren alleen door Jezus Christus gered kunnen worden. In deze paragraaf ga ik in op de belangrijke vraag of persoonlijke geloofskennis aan Jezus Christus noodzakelijk is om gered te worden. Deze vraag is relevant omdat die een cruciaal verschil van opvatting met (met name) inclusivisten markeert: de noodzaak van geloven in Jezus Christus om gered te worden.

Op de vraag naar het waarom van de noodzaak van persoonlijke geloofskennis aan Jezus Christus, wijzen exclusivisten op de inhoud en de strekking van het Nieuwe Testament. Die is volgens hen onmiskenbaar dat een zondaar alleen door Christus gered kan worden en dat persoonlijk geloof essentieel is.⁸⁴ Braaten vraagt zich daarbij af waarom de apostelen hun leven in de waagschaal zouden stellen door vast te houden aan de verkondiging die ze brachten als de noodzaak van geloof in Christus om behouden te worden er niet was.⁸⁵ Nash wijst er op dat Hnd. 26,17-18 niet te verklaren is wanneer er geen noodzaak van geloof in Jezus Christus is.⁸⁶ Het gaat bijvoorbeeld Petrus en Paulus niet om een ontologische noodzakelijkheid van het werk van Christus. Ze verkondigen de noodzaak van geloof in de Naam van de Heere Jezus ('epistemologische noodzaak').⁸⁷ Exclusivisten stellen dat passages als Hnd. 2,37-38; Hnd. 4,12, Hnd. 16,30-31 en Rom. 10,9-17 niet te verklaren zijn als de inclusivistische zienswijze de juiste is.⁸⁸ Omdat er noodzaak is van geloof in Christus om behouden te worden, klinkt in Mat. 28,19 het zendingsbevel.⁸⁹

De exclusivistische aanname is dat de noodzaak van geloof in Jezus alle mensen geldt. Dit veronderstelt dus dat de teksten uit het Nieuwe Testament een universele strekking hebben. Hier kan een tegenwerping tegenin gebracht worden, namelijk dat de teksten uit het Nieuwe Testament alleen gelden voor hen die bekend zijn gemaakt met het evangelie van Jezus Christus. Een belangrijke

---

⁸⁴ cf. Ridderbos, 'De theologie van het Nieuwe Testament', 185.

⁸⁵ Braaten, *That All May Believe*, 165. '[...] the early Christians were prepared to place their lives on the line to confess that Jesus is Lord and God in an utterly *sui generis* sense.

⁸⁶ Nash, 'Restrictivism', 138.

⁸⁷ Het verschil tussen ontologische en epistemologische noodzaak houdt in dat bij een ontologische benadering de noodzaak wel wordt gezien dat er 'iets' moest gebeuren om mensen weer in een rechte verhouding met God te kunnen krijgen. Dit 'iets' kan zijn dat Jezus de zonden van de hele wereld verzoend heeft, of dat Hij de aanbrenger is van een nieuwe mensheid (zie verder §1.5 van hoofdstuk 5), maar dat om in de vrucht van het werk van Christus te delen het niet noodzakelijk is om persoonlijke (geloofs)kennis aan Hem te hebben (i.e. epistemologische noodzaak).

⁸⁸ Geivett & Phillips, 'A Particularist View: An Evidentialist Approach', 231.

⁸⁹ Carson, *Gagging of God*, 435-438.

tekst in dezen is Rom. 9,10 ('Indien gij met uw mond zult belijden den Heere Jezus, en met uw hart geloven, dat God Hem uit de doden opgewekt heeft, zo zult gij zalig worden'). Wanneer de regels van de logica gevolgd worden, komt een exclusivist in de problemen. Immers, 'als A, dan B', betekent niet zondermeer 'als niet A, dan ook niet B'.⁹⁰ Wanneer het regent ('A') wordt de stoep nat ('B'). Wanneer het echter niet regent ('niet A'), kan, doordat iemand er een emmer water over gooit, de stoep nog steeds nat worden ('B'). Echter, op deze regel is één uitzondering. Paulus bedoelt in Rom. 10,9 bij 'A' en 'B' een identieke groep, namelijk *alle* mensen. Er is geen andere manier om zalig te worden dan onder de voorwaarden die onder 'A' begrepen worden.⁹¹ Nash en Carson zeggen dat de inclusivist Sanders (van hem komt deze tegenwerping) hier een uitglijder maakt door de regels van de logica te verheffen boven het getuigenis van het Nieuwe Testament, namelijk dat voor alle mensen geldt dat er alleen redding is door het geloof in Jezus.

Een tweede tegenwerping tegen de exclusivistische positie betreft de gelovigen uit het Oude Testament. Laten zij immers niet zien dat het mogelijk is gered te worden zonder bewust geloven in Jezus Christus? Hierop antwoorden exclusivisten als Wellum, Carson, Nash en Strange dat de redding van leden van het verbondsvolk te danken was aan speciale openbaring. God had een bijzondere bemoeienis met het volk Israël en heeft gedurende de geschiedenis van dit volk geopenbaard hoe het in een rechte verhouding met God kon leven. Daarbij verwezen de wegen die God aanwees, reeds naar Jezus Christus.⁹² Dat er in de tijd van het Oude Testament leden van het verbondsvolk gered werden terwijl het heilsfeit van de vleeswording van de Zoon van God nog niet had plaatsgevonden, wil volgens exclusivisten geenszins zeggen dat dat ook nu nog, in de nieuwtestamentische tijd, zou kunnen.⁹³

Over de *holy pagans*, zoals Melchizedek en Jethro, wordt door exclusivisten gezegd dat ook zij deelden in bijzondere openbaring. Hun kennis aan God is er gekomen doordat zij mogelijk deelden in oude overleveringen (*prisca theologia*).⁹⁴ Ook is het mogelijk dat ze kennis hadden van de bijzondere openbaring van God aan Israël (vergelijk Rachab in Joz. 2,9-11).⁹⁵

Het is uiteindelijk de *historia revelationis* die serieus genomen moet worden. In de oudtestamentische bedeling golden nog de schaduwdiensten, maar God 'voortijds veelmaal en op

---

⁹⁰ Onder 'A' wordt in Rom. 9,10 begrepen: het met de mond belijden van de Heere Jezus en met het hart geloven dat God Hem uit de doden opgewekt heeft. Onder 'B' wordt verstaan: zalig worden.

⁹¹ Zie: Nash, 'Restrictivism', 126 en Carson, *Gagging of God*, 312/3. Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, 145: 'What Sanders does instead is simply assume that the two classes of people are different [...].'

⁹² Nash, *Is Jesus the Only Savior?*, 115. Strange, *Possibility*, 153: 'Pre-messianic believers were not responding to an abstract and generalised faith principle, but were in direct contact with God Himself; this was special revelation and cannot be compared to the unevangelised who can learn something of God through general revelation.'

⁹³ Strange, *Possibility*, 153.

⁹⁴ Zie bijlage 8 over *prisca theologia* bij Jonathan Edwards.

⁹⁵ Strange, *Possibility*, 166 en 170. Ook: Strange, *For Their Rock*, 223.

velerlei wijze, tot de vaders gesproken hebbende door de profeten, heeft in deze laatste dagen gesproken door de Zoon' (Hebr. 1,1). Het is de Bijbelse *plot line* die geweld aangedaan wordt als aangenomen wordt dat ook vandaag nog mensen zalig kunnen worden zonder bewust geloven in Jezus Christus. 'The focus of faith has sharpened in its intensity', zo schrijft Strange.⁹⁶ Het getuigt z.i. van onzorgvuldig redeneren als de positie van pre-messiaanse gelovigen op één lijn gesteld wordt met de positie van mensen die chronologisch gezien 'na Christus' leven, maar wat kennis betreft 'voor Christus' leven (bijvoorbeeld onbereikte volken).⁹⁷

Op de vraag waarom persoonlijke geloofskennis aan Christus noodzakelijk is om gered te kunnen worden, wijzen exclusivisten in de tweede plaats op de inhoud van het geloof (*fides quae*). Exclusivisten verwerpen de inclusivistische opvatting dat God alleen zou zien op de richting van het hart bij een mens en diens algemene geloof in God (i.e. het inclusivistische 'faith principle'). In welke God wordt er dan geloofd en wat is eigenlijk de inhoud van zo'n geloof?, vraagt Carson zich af. Het redebeleid in het Nieuwe Testament is zijns inziens maar voor één uitleg vatbaar: het gaat om geloof in God de Vader en de door Hem gezonden Zoon, Jezus Christus.⁹⁸ Stellen dat de inhoud van het geloof niet zo terzake doende is, vindt Nash een roekeloze, gevaarlijke en onbijbelse gedachte.⁹⁹

Waarom is de inhoud van het geloof cruciaal? Strange wijst er dan op dat God een zondaar alleen in Christus voor rechtvaardig houdt, en anders niet.¹⁰⁰ Het geloofsprincipe dat Pinnock en andere inclusivisten huldigen, ontkent de noodzakelijkheid om te geloven 'al wat ons in het Evangelie beloofd wordt' (HC 22).¹⁰¹ Het voorwerp van het geloof is dan niet helder. Hoe kan een zondaar dan aan Gods gerechtigheid deeldelen? Van Genderen en Velema noteren in de *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*:

Het geloof is niet leeg [...]. Het is de relatie tot God, waarbij de gelovige geheel van zichzelf afziet en leeft van datgene wat God hem in Christus en om Christus' wil geeft. Het geloof is onmisbaar om de gave van Gods genade aan te grijpen. Door het geloof ontvangen we de gerechtigheid van Christus.¹⁰²

---

⁹⁶ Strange, *Possibility*, 189.

⁹⁷ Strange, *Possibility*, 162. Dat heeft er mee te maken dat er door de komst van Christus in het vlees een cruciaal moment is geweest in de wijze waarop God met mensen in een verbond treedt. De gelovigen uit het O.T. geloofden in de komende Messias. Deze Messias is nu gekomen.

⁹⁸ Carson, *Gagging of God*, 296.

⁹⁹ Nash, 'Restrictivism', 115.

¹⁰⁰ Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 563. Ook: Strange, *Possibility*, 258.

¹⁰¹ Strange, *Possibility*, 262. Zie ook: Horton, 'Traditional Reformed View', 83-84. Tevens wijs ik hier op de studie van Klaassen (*De HEERE onze gerechtigheid*, 135) waar hij wijst op de noodzaak van de vereniging met Christus ('unio cum Christo'). 'Op deze wijze wordt de gelovige betrokken in de heilsweg die Christus is gegaan en deelt men daadwerkelijk in het heil dat Hij verworven heeft.'

¹⁰² Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 544.

Op de vraag waarom persoonlijke geloofskennis aan Christus noodzakelijk is om behouden te worden, kan, in de derde plaats, gewezen worden op het feit van de incarnatie van de Zoon van God. Dat de eeuwige Zoon van God mens werd, kan alleen begrepen worden wanneer daar noodzaak voor is. Strange verwijt inclusivisten dat zij niet goed kunnen uitleggen waarom de Zoon van God mens moest worden. Als een mens behouden kan worden door wat hem door algemene openbaring bekend is, wat is dan precies de noodzakelijkheid van de incarnatie en de aangebrachte verzoening? Hij stelt dat de vleeswording van de Zoon, Zijn lijden en sterven een complementair karakter krijgen wanneer een inclusivistische benadering aangehangen wordt.¹⁰³ Christus' incarnatie is bij inclusivisten wel belangrijk (namelijk dat Hij door kruisiging en opstanding de machten van de hel overwonnen heeft, en dat Hij de nieuwe mensheid voor God vertegenwoordigt), maar in wezen niet *noodzakelijk* voor de zaligheid van mensen.¹⁰⁴

Om gered te worden is geloven in Christus noodzakelijk. Exclusivisten wensen afstand te houden van opvattingen die een verzelfstandiging van het werk van de Heilige Geest voorstaan. Exclusivisten houden daarom vast aan het *filioque* uit de geloofsbelijdenis van Nicéa-Constantinopel. Wanneer immers door het zelfstandige werk van de Heilige Geest mensen zaligmakende kennis aan God kunnen krijgen, is de noodzaak van de incarnatie van Jezus niet goed meer te begrijpen. Wellum en Strange zeggen dat in de Bijbel de Geest altijd in relatie gebracht wordt met de Zoon. Als de Geest werkt, dan is dat om mensen tot geloof in Jezus Christus te brengen.¹⁰⁵

§1.5.1 Conclusie

Is het nodig om door het geloof in Jezus aan Hem verbonden te zijn om behouden te worden? Het antwoord van exclusivisten op deze vraag is 'ja'. Door de verbondenheid aan Christus krijgt een zondaar deel aan de gerechtigheid die God heeft aangebracht. Het feit van de incarnatie kan niet goed verklaard worden als de zaligheid ook op een andere wijze dan door het geloof in de vleesgeworden Zoon van God verkregen kan worden. Tevens wijzen exclusivisten er op dat een niet-exclusivistische leeswijze van de Schrift en in het bijzonder het Nieuwe Testament op gespannen voet staat met het redebeleid dat er in tot uiting komt.

~*~*~

---

¹⁰³ Strange, *Possibility*, 207.

¹⁰⁴ Ik verwijs naar hoofdstuk 5 voor een uitgebreidere behandeling van een inclusivistische visie op Jezus' vleeswording.

¹⁰⁵ Wellum, 'Saving Faith. Implicit or Explicit?', 165. Ook: Strange, *For Their Rock*, 223.

HOOFDSTUK 4 - PLURALISME

§1.1 Inleiding

Kenmerkend voor een pluralistische benadering van godsdiensten is de opvatting dat alle godsdiensten toegang tot het transcendente en tot het heil bieden. In hun geheel eigen godsdienstige context leren mensen iets van het ultieme te verstaan en geven ze er antwoord op. Dit antwoord komt uit in een verandering in het leven van de mens. Hij zal niet langer ik-gericht zijn, maar juist gericht zijn op de ultieme waarheid. Men krijgt oog voor de noden van de ander en zelf kent men vrede en rust in zijn hart.¹⁰⁶

In een pluralistische benadering van godsdiensten, is er van exclusivisme geen sprake. Alle religies leiden tot God, het goddelijke of 'het Ware.' In dit hoofdstuk zal ik hoofdzakelijk de theologie van John Hick (1922-2012) aan de orde stellen, aangezien hij een belangrijke pluralistische theoloog is.¹⁰⁷ Ik doe dat door te bezien wat hij (en enkele andere pluralistische theologen) verstaan onder God, het goddelijke of 'het Ware'.¹⁰⁸ Vervolgens zal er gekeken worden naar epistemologische vragen en naar antropologische vragen. Hierna zet ik uiteen hoe pluralisten tegen openbaring aankijken en wat zij over Jezus Christus zeggen. Na deze uiteenzettingen volgt een evaluatie waarin ik sterke en zwakke punten van het pluralisme noteer in het licht van filosofische overwegingen en in het licht van het exclusivisme.

§1.2 Wie is God?

§1.2.1 Het Ware en het Ware zoals ervaren en gedacht

Ondanks dat Hick veel verklaart door te wijzen op menselijke projectie en menselijke illusie, stelt hij dat geloof van mensen een 'transparent and opaque interface with a mysterious transcendent reality' is.¹⁰⁹ Wat of wie is deze transcendente werkelijkheid? Hij onderscheidt tussen 'the Real an

---

¹⁰⁶ Kater, 'Exclusiviteit van het christelijk geloof', 494.

¹⁰⁷ McGrath, *Christelijke Theologie*, 662 noemt hem de belangrijkste vertegenwoordiger van de pluralistische benadering. Een aantal andere bekende pluralisten zijn: John A.T. Robinson, Don Cupitt, Paul Knitter, Wilfred Cantwell Smith en Raimundo Panikkar.

¹⁰⁸ In deze studie door mij weergegeven als 'het Ware'.

¹⁰⁹ Hick, *An Interpretation of Religion*, 9. Gezien de focus van deze scriptie meld ik dat deze opvatting

sich' en hoe dit Ware zich manifesteert, ervaren en gedacht wordt in verschillende godsdienstige tradities.¹¹⁰ God of het Ware is niet op een-voudige wijze te kennen: er is kenbare kant die zich manifesteert in de menselijke godsdienst en een onkenbare kant (God zoals Hij werkelijk is).¹¹¹ Het patroon van deze tweevoudigheid kan in diverse godsdiensten teruggevonden worden. In het hindoeïsme kent men een onderscheid tussen *nirguna* Brahman¹¹² (de ultieme grond en oorsprong van alle dingen) en *saguna* Brahman (een goddelijke manifestatie waaraan attributen kunnen worden toegekend).¹¹³ Ook in geschriften van theologen van de monotheïstische godsdiensten komen we dergelijke opvattingen tegen. De joodse arts en theoloog Maimonides (1135-1204) onderscheidde tussen de essentie en de manifestatie van God. De christelijke mysticus Meister Eckhart onderscheidde tussen de godheid (*deitas*) en God (*Deus*). De twintigste-eeuwse theoloog P. Tillich sprak over de 'God above the God of theism.'¹¹⁴

Het denken van Hick in termen van een kenbare en onkenbare zijde van God is dus niet een uniek kenmerk van een pluralistische benadering van godsdiensten.¹¹⁵ Wel zullen we zien dat door sterk de onkenbaarheid van het Ware te benadrukken, er speelruimte gecreëerd wordt om onderling incompatibele visies op wie God is, als niet of nauwelijks problematisch te beschouwen.

§1.2.2 De onuitsprekelijkheid van het Ware

De gedachte dat mensen in woorden zouden kunnen vatten wie of wat de godheid ten diepste is, kan volgens Hick geen stand houden. Het Ware moet ongelimiteerd zijn. Immers, iedere vorm van begrenzing doet afbreuk aan het ultieme. De pluralistische theoloog Cantwell Smith noemt het afgodendienst wanneer gelovigen menen dat hun theologie in ultieme zin onder woorden heeft gebracht wie God is. Hij noteert: '[...] it is a mistake to identify one's own religion or tradition with God, or with absolute truth; to regard it as divine, rather than as an avenue to, or from, the divine.'¹¹⁶

Op het Ware passen pluralisten als Hick en Cantwell Smith de onuitsprekelijkheidsopvatting (*ineffable thesis*) toe. Hierin zijn overeenkomsten waar te nemen met de negatieve theologie of de apofatische theologie die kenmerkend is voor oosterse godsdiensten.¹¹⁷ Toch is het niet zo dat er

---

grote consequenties heeft voor het vermeende unieke karakter van het christendom: 'christianity is merely one of many equally legitimate human responses to the same divine reality', cf. Netland, *Dissonant Voices*, 10.

¹¹⁰ Hick, *An Interpretation of Religion*, 236.

¹¹¹ cf. Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 123.

¹¹² 'Nirguna-Brahman', in: *The Oxford Dictionary of World Religions*, 702.

¹¹³ 'Saguna-Brahman', in: *The Oxford Dictionary of World Religions*, 836.

¹¹⁴ Hick, *An Interpretation of Religion*, 237.

¹¹⁵ Dat er een onkenbare zijde is van Wie God nu ten diepste is, heeft Bijbelse papieren (cf. Ex. 33,18-23).

¹¹⁶ Smith, 'Idolatry in Comparative Perspective', 59.

¹¹⁷ cf. 'Apophatic theology', in: *The Oxford Dictionary of World Religions*, 81. Het zou onterecht zijn deze

volgens Hick helemaal niets over het Ware te zeggen valt. Hij veronderstelt een bepaalde verbinding tussen het Ware en de manifestaties van het Ware. Als bijvoorbeeld in het christendom gesproken wordt over de gerechtigheid van God, dan betekent dit dat gerechtigheid een aspect van het Ware is. Onze gerechtigheid is niet van een volstrekt andere orde dan de gerechtigheid die in het Ware te vinden is, alleen is de goddelijke gerechtigheid 'limitlessly superior' ten opzichte van die van ons.¹¹⁸ De moeilijkheid dan is dat (in dit voorbeeld) gerechtigheid zo ver boven die van ons uitstijgt dat het ons nog niet echt helpt om te kunnen zeggen wie of wat het Ware is.

Dus hoewel Hick meent dat menselijke concepten (in enigerlei mate) toepasbaar zijn op het Ware, huldigt hij de opvatting dat menselijke concepten altijd tekort zullen schieten. Wie of wat het Ware nu uiteindelijk is, blijft voor ons uiteindelijk een mysterie (*ultimate ineffabilism*).¹¹⁹

§1.2.3 Het Ware manifesteert zich persoonlijk en onpersoonlijk

Religie of godsdienstige traditie is dus op te vatten als een toegangspoort tot het goddelijke en als een medium waardoor het goddelijke zich manifesteert in onze aardse werkelijkheid. Manifestatie van het goddelijke en menselijke ervaring binnen een godsdienstige context lopen in elkaar over. Het is dus niet eenvoudig om een helder onderscheid te maken tussen het goddelijke enerzijds en de menselijke cognitie anderzijds. Wat van de Geest van God is en wat van de geest van de mens is, is dan niet eenvoudig uit te maken.

De manifestatie van het Ware geschiedt op verschillende wijzen. Het Ware kan als persoonlijke God (*persona*) of als onpersoonlijke godheid (*impersona*) ervaren worden.¹²⁰ Hick benadrukt dat het beide manieren zijn om het ene Ware dat zich in onze werkelijkheid manifesteert te ervaren en onder woorden te brengen. Cruciaal in Hicks theorie – en daar komt het *ultimate ineffabilism* nadrukkelijk naar voren – is dat we de wijze waarop wij God ervaren niet kunnen toepassen op de vraag wie God nu werkelijk is.¹²¹ Het gaat telkens nadrukkelijk om de *menselijk* ervaren *persona* en *impersona* van

---

118 vormen van theologie enkel in verband te brengen met oosterse godsdiensten. Iets van dat onkenbare of onuitsprekelijke wordt geproefd in het eerste gedeelte van de formulering van NGB 1: 'wij geloven allen met het hart en belijden met den mond dat er is een enig en eenvoudig geestelijk Wezen, Hetwelk wij God noemen: eeuwig, onbegrijpelijk, onzienlijk, onveranderlijk, oneindig [...].' H. Bavinck schrijft in diens *Gereformeerde Dogmatiek*, II 23: 'er is geen kennis van God, gelijk Hij in zichzelf is.' Het onderscheid dat in de dogmatiek gemaakt wordt tussen univooc en equivooc taalgebruik moet hier genoemd worden. Hicks opvatting ligt theoretisch gezien dichterbij het univooc, maar in de praktijk is het (bijna) equivooc.

119 Hick, *An Interpretation of Religion*, 239. De pluralist Stanley Samartha pleit er bijvoorbeeld voor dat het Christendom gaat werken met een "Mystery-centered christology" (Samartha, 'The Cross and the Rainbow', 79).

120 Hick, *An Interpretation of Religion*, 245.

121 Hick, *An Interpretation of Religion*, 246.

het Ware.¹²² We zullen nu eerst ingaan op deze beide manifestaties en daarna zal de vraag gesteld worden naar de relatie tussen de ontologische werkelijkheid en deze manifestaties.

Het Ware in de manifestatie van een persona

Het Ware manifesteert zich en wordt gedacht en ervaren als persoon. Het gaat hier om een 'ik-Gij-relatie'. De mens denkt zich door de ervaring die hij heeft van het Ware de godheid als persoon omdat hijzelf ook een persoon is.¹²³ Zo hebben mensen door de tijden heen het Ware gedacht als Adonai, als Hemelse Vader, als Allah, als Shiva of als Krishna.

Het persoonsbegrip dat Hick verdedigt is relationeel van aard. Dit houdt in dat persoonlijkheid wordt gevormd door hoe de ander mij ervaart en hoe ik daar op reageer. In de menselijke gemeenschap krijgt de *persona* van een mens een bepaalde werking.¹²⁴ Men kan nu een vergelijking maken met goddelijke *personae*. Deze worden gevormd door mensen die iets van het transcendente ervaren in hun levens:

For they [de goddelijke *personae*, sb] are at the same time both idealized projections of the character of those worshippers *and* manifestations of the Real. A divine *persona* arises at the interface between the Real and the human spirit, and is thus a joint product of transcendent presence and earthly imagination, of divine revelation and human seeking.¹²⁵

Waarom is het in de optiek van Hick onmogelijk dat het Ware vereenzelvigd wordt met een persoonlijke godheid? Het Ware wordt door verschillende groepen mensen op verschillende wijze ervaren. De context van die groepen mensen is sterk bepalend in de vraag hoe de goddelijke *persona* ervaren en gedacht wordt. Tussen de verschillende godsdienstige tradities zijn hierin grote verschillen aan te wijzen. Afgedacht van een niet te overkomen incompatibiliteit tussen deze persoonlijke manifestaties, gaat het er hier vooral om dat het Ware als *persona enkel* kan bestaan in en door een bepaalde menselijke context. Er is dus geen sprake van dat een goddelijke *persona* samenvalt met het ultieme transcendente. Een goddelijke *persona* is daar slechts een manifestatie van.¹²⁶

---

¹²² Hick, *An Interpretation of Religion*, 258.

¹²³ Hick, *An Interpretation of Religion*, 252: '[...] finite persons will naturally tend to be conscious of the Real as a divine Thou.'

¹²⁴ cf. McGrath, *Christelijk Geloof*, 315.

¹²⁵ Hick, *An Interpretation of Religion*, 265.

¹²⁶ Hick, *An Interpretation of Religion*, 264: 'we may reasonably conclude, then, that the Real is personal not *an sich* but in interaction with human (and/or other finite) persons.'

Wat is er te zeggen over de ontologische status van de goddelijke *personae*? Hick maakt voor de beantwoording van deze vraag gebruik van de boeddhistische leer van de *trikāya*. Het ultieme goddelijke wezen is *dharmakaya*¹²⁷. De *dharmakaya* deelt zich mee in de *sambhogakaya* ('lichaam van zaligheid'). Dit lichaam is niet uniform maar pluriform, bestaande uit een veelheid van transcendente boeddha's. De goden zoals de mensen die vereren zijn weliswaar 'mental creations', maar toch zijn die goden ook een ware uitdrukking van de *dharmakaya*. Ze zijn, aldus Hick, modi waarin de absolute *dharmakaya* het menselijke bewustzijn in beweging zet.¹²⁸ De ontologische status van de goddelijke *personae* is dus dat ze een unieke uitdrukking zijn van het Ware die via een *sambhogakaya* door mensen uit verschillende tijden en plaatsen gedacht en ervaren wordt. De incompatibiliteiten zijn dus onproblematisch: het Ware *an sich* is zo ultiem dat daarin incompatibiliteiten zoals wij die waarnemen opgeheven worden.¹²⁹

Het Ware in de manifestatie van een impersona

Hoe moet het verstaan worden dat het Ware zich als onpersoonlijke godheid manifesteert en door mensen als zodanig ervaren en gedacht wordt? Wat valt er over de ontologische status van deze *impersonae* te zeggen?

Oosterse godsdiensten in hun grote onderlinge verscheidenheid hebben als gemeenschappelijk doel dat de mens één wordt met het goddelijke, dat onpersoonlijk van aard is.

In het hindoeïsme zijn verschillende stromingen aan te wijzen die er naar streven dat de menselijke geest (*atman*) één wordt met *nirguna* Brahman en zo van alle aardse banden losgemaakt wordt.¹³⁰ In verscheidene hoofdstromingen van het boeddhisme zoekt men contact met het ultieme transcendente.¹³¹ De wijze waarop dit ultieme transcendente ervaren wordt en het inzicht dat men erover heeft, verschilt. Dit geldt zowel voor het hindoeïsme als voor het boeddhisme.

---

¹²⁷ Hick, *An Interpretation of Religion*, 272: 'The indestructible, timeless Absolute, the one essence in and behind all that was, is, and will be...the absolute reality [...].'

¹²⁸ Hick, *An Interpretation of Religion*, 273. Belangrijk om te vermelden is dat het persoonsbegrip bij Hick dynamisch is. De manifestatie van een goddelijke *persona* verandert door de tijd heen. Hoe bijvoorbeeld de joden in het oude Israël God beleden hebben, is geenszins prescriptief voor de wijze waarop wij in een andere tijd en plaats God zouden moeten belijden.

¹²⁹ Carson, *The Gaggling of God*, 246: 'The various inconsistencies, incompatibilities, and mutual contradictions among the world's religions are of little importance since there is no direct correlation between Reality and any particular religion's conception.'

¹³⁰ Hick, *An Interpretation of Religions*, 281.

¹³¹ Hick, *An Interpretation of Religions*, 293. Hij benoemt hier de verschillen tussen het Theravada en Mahayana boeddhisme.

De conclusie luidt ook hier dat de goddelijke *impersonae* manifestaties zijn van het Ware en dat ze ontologisch niet samenvallen met het Ware *an sich*. Hindoes en Boeddhisten kunnen een zeer diep inzicht hebben in bepaalde aspecten van het Ware zoals zuiverheid, ongestoordheid en boventijdelijkheid. Dit diepe inzicht valt evenwel niet samen met het Ware *an sich*.

§1.2.4 Conclusie

Er is een aantal duidelijke spanningen te signaleren tussen een pluralistische en een exclusivistische benadering van de vraag wie God is. Ik wijs op een viertal punten. Het eerste is dat het antwoord op de vraag wie God is volgens pluralisten niet stellig beantwoord kan worden. Dat heeft er mee te maken dat het pluralisme de menselijke ervaring met het goddelijke benadrukt. In verschillende tijden en plaatsen verschilt die ervaring. Het uitgangspunt is dat de Bijbel geen normerend gezag heeft boven andere heilige geschriften. De Bijbel wordt als een neerslag gezien van menselijke ervaringen met het goddelijke en vertelt ons nauwelijks iets over Wie God werkelijk is. Het tweede is dat de onuitsprekelijkheid en de onkenbaarheid van God het exclusivisme in moeilijkheden brengt wanneer men de eenheid tussen God de Vader en God de Zoon belijdt op grond van Schriftgegevens als Joh. 14,9 en Joh. 10,30. Het derde, in nauwe samenhang met het vorige, betreft de vraag naar de persoon van Jezus en diens relatie tot de Vader. Als de pluralisten gelijk hebben: wat zeggen Jezus' persoon-zijn en Zijn werken dan nog over wie de Vader is? Komt een mens via Jezus wel echt uit bij de God van hemel en aarde? Het vierde punt betreft het werk van de Heilige Geest. Dat de Geest ons in alle waarheid zal leiden (Joh. 16,13) omdat Hij van de Vader en van de Zoon uitgaat en ons Christus verkondigt, kan bij een pluralistische benadering niet meer staande gehouden worden.

§1.3 De gelovende mens

§1.3.1 Epistemologische opmerkingen

Hick gaat uit van het Kantiaanse onderscheid tussen het noumenale en het fenomenologische.¹³² Alleen het fenomenologische kan door de menselijke cognitie gekend worden. Derhalve is het niet mogelijk empirische kennis te hebben van hetgeen dat niet gezien kan worden. In Kants optiek is God

---

¹³² Kant distinguished between noumenon and phenomenon, or between a *Ding an sich* and that thing as it appears to human consciousness. [...] In this strand of Kant's thought [...] the noumenal world exists independently of our perception of it and the phenomenal world is the same world as it appears to our human consciousness', Hick, *An Interpretation of Religion*, 241. Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, bd. 2, 473: 'Da eine Erkenntnis von Gegenständen, welcher der Erfahrung entzogen sind, unmöglich ist, gibt es keine Gotteserkenntnis, keine rationalistische Metaphysik.'

een postulaat van ons denken, God kan immers niet gezien worden.¹³³ Wat dat laatste betreft neemt Hick een ander genuanceerder standpunt in. Het ultieme transcendente – het Ware - deelt zich namelijk wel mee door menselijke religieuze ervaring¹³⁴ in de immanente wereld en zo kan er verbinding optreden tussen het transcendente enerzijds en de immanente menselijke cognitie anderzijds.¹³⁵ We hebben echter *niet* te maken met een rechtstreekse mededeling. De mededeling verloopt via fenomenale manifestaties.¹³⁶ God kan dus niet gekend worden zoals Hij is *in se*, Hij kan enkel gekend worden door menselijke proposities die in tijd en plaats van elkaar zullen verschillen. Dit is een tweede verschil tussen Kant en Hick: de eerste neemt universele en onveranderlijke menselijke denkcategorieën aan. Hick daarentegen benadrukt sterk de verschillen in tijd en plaats tussen mensen en daarom zullen mensen en menselijke gemeenschappen verschillende opvattingen hebben over het Ware en over de manifestatie van het Ware.¹³⁷

Er is dus wel kennis van het Ware *an sich*, maar de verbindingslijn tussen het Ware *an sich* en ‘het Ware zoals ervaren’, is dun. Goddelijke *personae* bestaan in wezen bij de gratie van de menselijke ervaringen door de tijden heen.¹³⁸ Daarom kun je op grond van menselijke ervaringen geen betrouwbare kennis krijgen over wie God is.

§1.3.2 Antropologische opmerkingen

Welke noodzaak is er voor mensen om zich te wijden aan een goddelijke *persona* of *impersona*? Het dienen van een god komt de moraliteit ten goede. Het gaat Hick om een verandering van het menselijk bestaan: er moet een transformatie optreden van ‘self-centredness’ naar ‘Reality-centredness’.¹³⁹ De functie van de godsdienst is om contexten te creëren waarin deze transformatie kan worden ondergaan. Als er vruchten waar te nemen zijn bij een mens is dat er een teken van dat hij of zij de verandering van self-centredness naar Reality-centredness heeft ondergaan. Ondanks dat al deze ‘heiligen’ participeren in hun eigen godsdienst, is er een duidelijk gemeenschappelijk kenmerk bij hen aan te wijzen, namelijk:

---

¹³³ cf. McGrath, *Christelijk Geloof*, 663 en Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, bd. 2, 473: ‘Doch Kants Relativierung des Wissens soll Raum schaffen für einen Vernunftglauben, der sich auf Moral bezieht.’

¹³⁴ Hick, *An Interpretation of Religion*, 262.

¹³⁵ ‘The “presence” of the Real consists in the availability, from a transcendent source, of information that the human mind/brain is capable of transforming into what we call religious experience’, Hick, *An Interpretation of Religion*, 244.

¹³⁶ Hick, *An Interpretation of Religion*, 243.

¹³⁷ Hick, *An Interpretation of Religion*, 241.

¹³⁸ Hick, *An Interpretation of Religion*, 268.

¹³⁹ Hick, *An Interpretation of Religion*, 36. Elders in diens boek schrijft Hick dat er een ‘limitlessly better possibility for human existence’ gerealiseerd wordt (374).

This is a transcendence of the ego point of view and its replacement by devotion to or centred concentration upon some manifestation of the Real, response to which produces compassion/love towards other human beings or towards all life.¹⁴⁰

Hick benadrukt dat de vruchten innerlijk gevonden kunnen worden (sereniteit, innerlijke vreugde, matigheid), maar ook dat er een extern effect kan optreden. Het gaat in dat geval om het omzien naar behoeftigen en het trachten te doorbreken van onderdrukkende politiek-maatschappelijke structuren.¹⁴¹ Godsdienst bevordert de inachtneming van de 'gouden regel': het goed doen aan allen en het kwaad doen jegens de naaste nalaten. Als een godsdienst het in acht nemen van deze gouden regel niet bevordert is dat er een bewijs van dat in de betreffende godsdienst geen echte manifestatie van het Ware aanwezig is.

§1.3.3 Conclusie

Kennis van God ontstaat in de ontmoeting van goddelijke manifestatie en menselijke ervaring. De menselijke ervaring van het goddelijke heeft dus wel een relatie met het ultieme transcendente. Evenwel, overal waar mensen leven, vinden er van deze ervaringen plaats. Deze ervaringen hebben allemaal even veel recht van spreken. Daar Hick in tegenstelling tot Kant niet uitgaat van universele en onveranderlijke menselijke denkcategorieën is het niet zinvol om naar overeenkomsten te zoeken om op die manier stilliger te kunnen bepalen wie God is. Een exclusivistische benadering van de soteriologie ('Jezus is de enige weg tot de Vader') verhoudt zich niet tot het spreken over de gelovende mens zoals pluralisten dat doen. Hoe zouden exclusivisten dat ten enenmale kunnen weten? Dat Jezus een bepaalde waarde heeft, zullen pluralisten niet ontkennen. Hij was bij uitstek een Man Die mensen leerde om egoïsme en ik-gerichtheid af te leggen. Daarin was Hij evenwel niet uniek.

§1.4 Openbaring normatief?

Tekstdocumenten die in diverse godsdiensten als normatief geacht worden, zijn in wezen weergaven van menselijke godsdienstige ervaring. Het betreft geschriften die in een specifieke tijd en in een bepaalde omgeving tot stand zijn gekomen. Tekstdocumenten kunnen daarom niet prescriptief zijn.¹⁴² De opvatting van de pluralist Paul Knitter biedt hier een goede illustratie van: historische

---

¹⁴⁰ Hick, *An Interpretation of Religion*, 301.

¹⁴¹ Hick, *An Interpretation of Religion*, 305-6.

¹⁴² Samartha, 'The Cross and the Rainbow', 78.

tekstdocumenten mogen niet aangemerkt worden als een 'deposit of faith' die ons vandaag de wijze van geloven zouden kunnen voorschrijven.¹⁴³

Godsdienstige geschriften zijn dikwijls onderling incompatibel. Ten eerste is dat zo op het niveau van de historische feiten. Is Jezus Christus gestorven aan het kruis of is dat niet het geval? Kreeg Mohammed de woorden die hij moest opschrijven ingefluisterd door de engel Gabriël of was dat niet zo? Het is onmogelijk om deze vragen beantwoord te krijgen uitgaande van de wetenschapscriteria van de natuurwetenschappen.¹⁴⁴ Het gaat er volgens Hick veel meer om dat we oog hebben voor de essentie van het geloof, los van de historische feiten waarop de betreffende godsdienst zich van oudsher baseert.¹⁴⁵

Een tweede niveau van incompatibiliteit betreft overtuigingen ten aanzien van de bovenhistorische feiten. We kunnen hier denken aan vragen als 'is het universum eeuwig of heeft het een begin?', 'is het universum geschapen of is ongeschapen?', 'is er sprake van reïncarnatie of komen mensen meteen na hun sterven in de hemel of in de hel?' De verschillende godsdienstige geschriften geven daar ieder onderling afwijkende antwoorden op. Hick acht de verschillen die de godsdienstige tradities op deze vragen geven niet problematisch. Hij schrijft: 'But if we ask [...], is belief or disbelief in reincarnation essential for salvation/liberation? The answer must be surely No. The question is not *soteriologically* vital.'¹⁴⁶ Het gaat Hick er om dat bovenhistorische feiten bemiddelen tussen het Ware enerzijds en de mens anderzijds. Het is van ondergeschikt belang of een overtuiging in letterlijke zin *waar* is. Hij stelt expliciet dat zelfs incorrecte overtuigingen over bovenhistorische feiten een bemiddeling tussen het Ware en de mens op gang kunnen brengen. De geschriften van de godsdienstige tradities bevatten hoofdzakelijk mythologische taal.¹⁴⁷ Het gaat volgens hem dus pertinent niet om de vraag naar de letterlijke waarheid. Het is taal waarin mensen iets hebben ervaren van het Ware en in hun geheel eigen context hebben verwoord. Het enige echt ter zake doende is of er sprake is van soteriologische effectiviteit. Waar daar sprake van is, kan gesproken worden van een waarheidsgetrouwe manifestatie van het Ware in een specifieke menselijk-historische context.¹⁴⁸

---

¹⁴³ Knitter, *No Other Name?*, 173. cf. de opvatting van Cantwell Smith (voetnoot 116).

¹⁴⁴ Dit betekent dan vooral de eis van herhaalbaarheid en dus controleerbaarheid. Het gaat hier ten enenmale om unieke historische gebeurtenissen. Door middel van de hermeneutische benadering in de wetenschap kunnen evenwel verantwoorde uitspraken gedaan worden over de gegevens die zich in historische tekstdocumenten aandienen. cf. Van den Brink, *Een publieke zaak*, 282-283.

¹⁴⁵ Woorden zelf openbaren niets; het gaat om de recitatie van de woorden waardoor de woorden die een intrinsieke heiligheid hebben een ontdekking van God of het goddelijke op gang zullen brengen (Samartha, 'The Cross and the Rainbow', 78).

¹⁴⁶ Hick, *An Interpretation of Religion*, 368 (curs. van mij).

¹⁴⁷ Hick, *An Interpretation of Religion*, 370.

¹⁴⁸ Hick, *An Interpretation of Religion*, 373.

§1.4.1 Conclusie

Het is op grond van de Bijbel dat beleden wordt dat Jezus de Weg, de Waarheid en het Leven is (Joh. 14,6). Het prescriptieve van heilige tekstdocumenten wordt echter door pluralisten ontkend. De Bijbel verwordt dan tot een verzameling van op schrift gestelde menselijke ervaringen. Het is heel goed mogelijk dat mensen in de tijd van Jezus zeer onder de indruk van Hem waren en naderhand exclusivistische taal gebruikten om die diepe indruk onder woorden te brengen.¹⁴⁹ Deze exclusivistische taal moet evenwel in die context verstaan worden en heeft geen normerend gezag voor alle tijden en plaatsen.

§1.5 Jezus als de enige Weg?

§1.5.1 Jezus als de enige Weg?

Pluralisten zien Jezus Christus nadrukkelijk niet als de enige weg voor de mens tot God of tot het goddelijke. Het is voor christenen zonder probleem om Jezus als toegang tot de Vader te beschouwen, zolang men voor ogen houdt dat andere godsdienstige tradities hun eigen wegen hebben om tot toewijding aan God/het goddelijke te komen.¹⁵⁰ De idee dat alleen Jezus de mens kan redden en tot verandering brengen, zou het gemeenschappelijke ethische ideaal van godsdiensten loochenen, het zou een streep zijn door de opvatting dat godsdiensten een 'soteriological effectiveness' bewerkstelligen. Deze 'soteriological effectiveness' gaat immers uit van God en daarom zouden christenen voor ogen moeten houden dat God of het goddelijke ook andere wegen geopend heeft om redding te doen ervaren.¹⁵¹ Het gaat niet aan om de exclusiviteit van de eigen godsdienst te verkondigen onder aanhangers van andere godsdiensten. Zij hebben immers hun eigen ervaring van het Ware. Samartha wijst er op – en dit is iets wat ook door inclusivisten veelal zo gezien wordt – dat christomonisme het werk van de Heilige Geest inkadert. De Geest werkt in alle culturen en godsdiensten.¹⁵² Het is voor pluralisten ondenkbaar dat de God van liefde exclusief te werk gaat.

§1.5.2 Jezus, de Zoon van God?

Jezus Christus is niet in letterlijke zin de Zoon van God volgens pluralisten. Het christelijke spreken over Jezus als de Zoon van God moet begrepen worden binnen een bepaalde context waarin mensen iets hebben ervaren van het mysterie. Jezus bracht het koninkrijk van God heel nabij. De titel 'Zoon

---

¹⁴⁹ cf. Knitter, *No other name*, 183 en 185.

¹⁵⁰ Netland, *Dissonant Voices*, 242.

¹⁵¹ Samartha, 'The Cross and the Rainbow', 79.

¹⁵² Samartha, 'The Cross and the Rainbow', 81.

van God' ziet op een taak voor een speciale dienaar van God.¹⁵³ Daarmee komen we tot de z.g. theocentrische christologie. Daarmee wordt bedoeld dat Christus een bijzondere Man was Die in Zijn onderwijs en Zijn daden wees op God. Zélf deelde Hij echter niet in de goddelijke natuur.¹⁵⁴

Knitter stelt dat 'the proclaimer became the proclaimed',¹⁵⁵ terwijl Jezus niet Zichzelf predikte maar God. Het was geenszins Jezus' bedoeling dat Hij gepredikt zou gaan worden. Pluralisten wijzen er op dat Jezus (net zoals andere 'ontwaakten') ons geleerd heeft hoe het contact tussen God of het goddelijke en het zelf er uit ziet. Hij heeft het ons als het ware voorgeleefd.

De positie van Panikkar behoeft nog kort aandacht. Hij stelt een universele christologie voor waarmee hij bedoelt dat Christus de eeuwige Logos, de universele middelaar tussen God en mensen is. Hij neemt er echter afstand van dat alleen de mens Jezus de Christus was. De eeuwige Logos openbaart zich via goddelijke manifestaties óók in andere godsdiensten.¹⁵⁶ Christenen kunnen met een gerust hart zeggen 'Jezus is Christus', maar ze moeten zich ver houden van de uitspraak dat de Christus alleen Jezus is.¹⁵⁷

§1.5.3 Conclusie

In het licht van wat pluralisme stelt over 'Jezus als enige weg?', moet het woordje 'enige' wijken. Jezus is nadrukkelijk wel *een* weg tot behoud. Jezus is niet in letterlijke zin Zoon van God. Jezus was iemand die een speciale taak uitoefenende: voorleven hoe het contact tussen God en mens weer hersteld kan worden. Zijn prediking was gericht op God en richtte zich tevens op een ethisch ideaal. Daar het God altijd te doen is om de verandering van de mens waren er ook in andere godsdiensten mensen die deelden in het goddelijke: zij waren, net als Jezus Zelf, manifestaties van de eeuwige Logos (zo Pannikar) en bemiddelden tussen God en mensen. Het was hen er om te doen om te wijzen op God en de ik-gerichtheid die mensen van nature zo tekent onder kritiek te stellen.

§1.6 Evaluatie

§1.6.1 God van de Bijbel of een mysterieus transcendente Ander?

Een op het eerste gezicht positief te waarden element van het pluralisme betreft het ineffabilisme. Het ziet op de grootsheid en daarmee ook op de onuitsprekelijkheid van God. We kunnen Hem niet

---

¹⁵³ Hick, 'The Non-absoluteness of Christianity', 31.

¹⁵⁴ Robinson, *The Human Face of God*, 213.

¹⁵⁵ Knitter, *No Other Name?*, 173.

¹⁵⁶ Knitter, *No Other Name?*, 155 'Panikkar clearly states that no historical name or form can be the full, final expression of the Christ'.

¹⁵⁷ Knitter, *No Other Name?*, 156.

in onze wereld trekken met onze (talige) concepten. God is transcendent en oneindig is, waar wij eindige schepselen zijn. God is volkomen uniek en echt de 'gans Andere'.¹⁵⁸ Toch kan deze waardering geen stand houden. Hoewel Hick niet het *strong ineffabilism* leert, kunnen we volgens hem toch maar heel weinig zeggen over het Ware.¹⁵⁹ Waar hebben we het over als we over het Ware spreken? Netland uit als kritiek dat 'beliefs and doctrines are no more than inadequate pointers toward that which ultimately is inexpressible.'¹⁶⁰ Dit pluralistisch ineffabilisme is onverenigbaar met de wijze waarop de God van hemel en aarde Zich in Zijn Woord bekend maakt (Ex. 3,6). Meegaan in het ineffabilisme van het pluralisme doet ernstige afbreuk aan de zekere kennis die we, op grond van de Bijbel, kunnen hebben over Wie God is. Hij is de Vader van onze Heere Jezus Christus.

§1.6.2 De mens: verbetering door contact met het transcendente?

In het pluralisme gaat het om de ervaring van een goddelijke manifestatie. Deze ervaring bewerkt bijvoorbeeld integriteit, oprechtheid, getrouwheid.¹⁶¹ Er wordt gekeken naar moraliteit en respectabiliteit. Religieuze manifestaties dienen ertoe om de komst van vrede en gerechtigheid te bevorderen. Maar kunnen we er van op aan dat deze 'abstract nouns' (zo Newbigin) uitgewerkt worden in de levens van mensen vandaag de dag? Immers, volgens het pluralisme:

God is not one but many; if ultimate reality is such that he, she or it behaves in mutually incoherent ways, what possible hope is there for human unity?¹⁶²

Kritiek van Netland is dat de effecten die de religieuze manifestaties bewerken en gemeenschappelijk hebben in wezen niet meer zijn dan een kleinste gemene deler. Een transcendente ervaring kan wellicht wat veranderen in de mens. Het kan evenwel nooit die (noodzakelijke) verandering zijn waarvan de Bijbel spreekt. Ware verandering van zondige mensen zal er alleen komen door het geloof in Jezus Christus en het werk van de Heilige Geest in het hart van een zondig mens (cf. DL III/IV,12).¹⁶³

---

¹⁵⁸ cf. Van Genderen & Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 120: 'God gaat ons begrip ver te boven. God is altijd groter (*Deus semper maior*). Wij mogen niet aards denken over de hemelse majesteit van God (cf. *H.C.*, Zondag 46).'

¹⁵⁹ Netland, *Dissonant Voices*, 133 uit als kritiek op pluralisten dat ze stellen dat: 'Religious truth is essentially ineffable; it cannot be expressed in neat propositions but can only be directly intuited.'

¹⁶⁰ Netland, *Dissonant Voices*, 136. Een extremere positie wordt ingenomen door Cantwell Smith. Met woorden uit de *Yogavasistha* duidt hij zijn visie op het Ware: 'Thou art formless. Thy only form is our knowledge of Thee' ('Idolatry', 55).

¹⁶¹ Netland, *Dissonant Voices*, 119. cf. D.Z. Phillips: religie gaat niet over waar of onwaar, maar over wat religie voor een mens betekent en hoe er door tegen het leven aankijkt (gecit. in Netland, *Dissonant Voices*, 124).

¹⁶² Newbigin, *The Gospel in a Pluralist Society*, 162.

¹⁶³ Pannenberg, 'Religious Pluralism and Conflicting Truths', 102: '[De boodschap van Jezus] claims that

§1.6.3 Hoe kan een mens God leren kennen?

Kenmerkend voor het pluralisme is de opvatting dat het Ware overal waar mensen zijn, ervaren en gedacht kan worden. Godsdiensten en religieuze geschriften zijn allemaal manifestaties van de ervaringen van de mens met het goddelijke. Dat er onderlinge incompatibiliteiten zijn, is onproblematisch. Het gaat in een pluralistische benadering om de essentie van geloof. Het gaat dus niet aan om te stellen dat één vorm van openbaring normatief is voor alle mensen.

Dat mensen op allerlei manieren God kunnen en zullen leren kennen, val ik echter niet bij. God maakt Zich wel door de algemene openbaring alom bekend (Rom. 1,19-20), maar de mens houdt de waarheid in ongerechtigheid ten onder (Rom. 1,18). Alleen door Zijn Woord ontvangt een mens betrouwbare kennis over Wie God is en hoe Hij mensen zalig maakt (Rom. 1,16). Aannemen dat God op vele wijzen (zaligmakend) gekend kan worden, doet geen recht aan de bijzondere openbaring van God Drie-enig in de Schriften. Tevens wordt de verlorenheid van de mens op deze wijze miskend. De mens kan alleen door het geloof in Jezus Christus, van Wie de Schriften getuigen, uit zijn verlorenheid gered worden.

Voorts wijs ik er op dat degenen die het pluralisme uitdragen zich schuldig maken aan wat ze exclusivisten juist verwijten. Een treffende illustratie wordt geleverd door Radford Ruether in *Myth of Christian Uniqueness*. Ze schrijft: 'The idea that Christianity [has] a monopoly on religious truth is an outrageous and absurd religious chauvinism.'¹⁶⁴ Maar draagt men dan niet een nieuw dogma uit terwijl men meende zich van een dogma ontdaan te hebben?¹⁶⁵ McGrath levert als volgt kritiek op het dogmatisme van pluralisten:

Pluralisten leveren kritiek op christelijke neigingen tot imperialisme en arrogantie (zoals zij dat zelf zien) waar de christenen de niet-christelijke religies beoordelen (of zelfs veroordelen). Maar door dit te stellen gaan de pluralisten bezig met hetzelfde waar ze zoveel kritiek op hebben, namelijk de christenen veroordelen omdat zij er christelijke denkbeelden op na houden.¹⁶⁶

§1.6.4 Vele wegen of één Weg tot behoud?

Pluralisten betogen dat er vele wegen tot behoud zijn. Contradicties tussen godsdiensten worden als onproblematisch beschouwd. Knitter betoogt dat, nu we in een tijd van *historical consciousness*

God is not some transcendent reality which human beings may experience and respond to in different ways. Rather, the claim is that the transcendent God is present in Jesus' activity and the appropriate response can only be faith. It is the truth of this message that is decisive soteriologically.'

¹⁶⁴ Radford Ruether, 'Feminism and Jewish-Christian Dialogue', 141.

¹⁶⁵ Newbigin, *The Gospel in a Pluralistic Society*, 160.

¹⁶⁶ McGrath, *Christelijk Geloof*, 664.

leven, we tot inzicht gekomen zijn dat er een ‘ongoing, pluralistic nature of truth’ is.¹⁶⁷ Deze denkrichting moet echter vanwege het non-contradictiebeginsel verworpen worden. Een tweede reden voor het verwerpen van Knitters opvatting is dat menselijke godsdienstige constructies propositioneel van aard zijn en dat *waarheid* een eigenschap van een propositie is. Als de zaak waar naar een propositie verwijst niet waar blijkt te zijn, dan houdt de betreffende propositie onherroepelijk geen stand.¹⁶⁸

Is het mogelijk om te bepalen of een propositie waar of onwaar is? Netlands uitgangspunt is als volgt: ‘A religion R is true if and only if its defining beliefs are true; if any of its defining beliefs are false, then R is false.’ Het is dus onmogelijk dat een propositie waar en onwaar tegelijk is.¹⁶⁹ Met dit uitgangspunt in gedachte kan Hicks pluralisme geen stand houden. Hoewel hij er van uitgaat dat de godsdiensten menselijke constructies zijn, zijn ze volgens hem óók authentieke manifestaties van het Ware. De verschillen die we aantreffen impliceren echter ontologische incompatibiliteit.

Tevens is er een probleem met het criterium ‘coherence of worldviews’¹⁷⁰ Hicks pluralisme heeft een gebrek aan coherentie en daarom is de theorie onwaarschijnlijk. Hoe kan immers geloofwaardig gesteld worden dat *personae en impersonae* authentieke manifestaties van the Real zijn? Om dit probleem op te lossen neemt Hick aan – zoals we reeds zagen – dat er een meervoudige waarheid bestaat waarvan de ultieme grond onuitsprekelijk is. Hick stelt dat ‘none of the descriptive terms that apply within the realm of human experience can apply literally to the unexperienceable reality that underlies that realm.’¹⁷¹ De kritiek die dan gerechtvaardigd is, is dat Hick in de praktijk bij het agnosticisme uitkomt.¹⁷² Het spreekt boekdelen dat Samartha over het Ware wenst te spreken als de ‘mysterious center’ of de *Satyasya Satyam*, de werkelijkheid der werkelijkheden.¹⁷³

Het kan ook andersom geformuleerd worden: omdat er een agnostisch uitgangspunt is, levert het

---

¹⁶⁷ Knitter, *No Other Name?*, 218.

¹⁶⁸ Netland, *Dissonant Voices*, 114. Op blz. 125-133 betoogt Netland waarom de opvatting dat waarheid alleen maar persoonlijk-intuïtief kan zijn geen stand kan houden. Zijn belangrijkste argument is dat mensen altijd iets geloven waarvan ze van tevoren een zekere gedachte over hadden. Verder verwijst Netland o.a. Cantwell Smith zelf uit te gaan van een propositie, namelijk dat er alleen persoonlijk-intuïtieve kennis van de waarheid bestaat. Pannenberg zegt dat het opgeven van de eigen waarheid in de confrontatie met andere waarheidsclaims in wezen het einde van de eigen godsdienstige traditie betekent (Pannenberg, ‘Religious Pluralism and Conflicting Truth Claims’, 103).

¹⁶⁹ Netland, *Dissonant Voices*, 183. cf. Van den Brink, ‘Kennis en waarheid’, 15: ‘[...] van beweringen (proposities) kunnen we zeggen dat ze waar of onwaar zijn. Tevens geldt dat een beweerd hetzij waar is, hetzij onwaar. Meer opties zijn er niet.’

¹⁷⁰ Netland, *Dissonant Voices*, 185: ‘the defining beliefs must also be properly related to each other’. Newbigin wijst erop dat in de moderne wetenschap het een onbetwist axioma is dat er één coherente rationale verklaring voor alle natuurwetenschappelijke fenomenen moet zijn (*The Gospel in a Pluralist Society*, 161).

¹⁷¹ Hick, *An Interpretation of Religion*, 350.

¹⁷² Pannenberg, ‘Religious Pluralism and Conflicting Truth Claims’, 103.

¹⁷³ Samartha, ‘The Cross and the Rainbow’, 73.

denken over wie of wat het Ware is een pluralistische uitkomst op. Niemand heeft daar zekere kennis over.

Tegenover het uitgaan van een meervoudige waarheid, klinkt het nieuwtestamentisch getuigenis van Jezus: 'Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven' (Joh. 14,6). Tegenover een pluralistische benadering die uitgaat van een meervoudige waarheid klinkt het eenvoudige woord van Jezus: 'Die Mij gezien heeft, die heeft de Vader gezien' (Joh. 14,9) en 'Ik en de Vader zijn één (Joh. 10,30).'

In paragraaf 1.5 van hoofdstuk 3 heb ik betoogd dat het nieuwtestamentische getuigenis niet te begrijpen is als het niet waar zou zijn dat Jezus de *enige* weg tot behoud is. Jezus Christus brengt de gerechtigheid aan die een zondaar nodig heeft om rechtvaardig voor een heilig God te kunnen verschijnen. De zekerheid hierover is gegeven in de opstanding van Jezus Christus uit de doden. Omdat God Hem opgewekt heeft 'wird er zum messianischen Mittler und Versühner für alle Zeiten.'¹⁷⁴ Na Zijn opstanding en vlak voor Zijn hemelvaart ontvangen de discipelen de opdracht om alle volken te onderwijzen (Mat. 28,19). Ze mogen de Levende verkondigen. Door Zijn opstanding worden de uitspraken die Hij voor Zijn sterven deed, bekrachtigd.¹⁷⁵ In het bijzonder is hier te denken aan Joh. 11,25-26.¹⁷⁶

~*~*~

---

¹⁷⁴ Stuhlmacher, *Biblische Theologie des Neuen Testaments*, 167. Bartholomew & Goheen wijzen er op dat de discipelen niet 'naive and credulous' waren die tegen beter weten in wilden geloven dat Jezus nog leefde (*The Drama of Scripture*, 180).

¹⁷⁵ Stuhlmacher, *Biblische Theologie des Neuen Testaments*, 163.

¹⁷⁶ Bartholomew & Goheen, *The Drama of Scripture*, 182.

HOOFDSTUK 5 - INCLUSIVISME

§1.1 Inleiding

Een inclusivistische benadering van de soteriologie heeft als belangrijkste kenmerk dat God mensen die niet over Jezus Christus gehoord hebben in genade wil aannemen als zij een voor God welgevallige gezindheid vertonen. In de volgende paragrafen zal ik opvattingen van inclusivisten nader uiteen zetten. Dit doe ik door de vraag te beantwoorden hoe inclusivisten over God spreken, hoe zij over de mens spreken, welke visie zij hebben op algemene en bijzondere openbaring en hoe zij spreken over het verlossingswerk van Jezus Christus. De opvattingen van de inclusivisten Terrance L. Tiessen, Clark H. Pinnock en John Sanders zullen in dit hoofdstuk veelvuldig aan bod komen. Tiessens opvattingen zijn relevant omdat hij zich nadrukkelijk een evangelicaal christen noemt.¹⁷⁷ Hij kan onder andere qua visie op de Schrift en visie op de mens gerekend worden tot het orthodox-protestantisme. In het kader van deze thesis is Tiessen daarmee een belangrijke auteur: wat zegt hij over inclusivisme en biedt hij voor exclusivisten behartenswaardige inzichten? Aan Pinnock en Sanders besteed ik aandacht omdat zij m.i. vertegenwoordigers zijn van 'open theism'.¹⁷⁸ Zij veronderstellen een zeer ruime toegankelijkheid tot het heil buiten de bijzondere openbaring. Dat maakt hen tot boeiende en relevante gesprekspartners gezien de thematiek van deze studie.

---

¹⁷⁷ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 17.

¹⁷⁸ Pinnock, *Most Moved Mover*, 3 en 5: 'In the openness of God model, we portray God as a triune communion who seeks relationships of love with human beings, having bestowed upon them genuine freedom for this purpose. God is a God of boundless grace and mercy. [...] God chooses to exercise a general rather than a meticulous providence, allowing space for us to operate and for God to be resourceful in working with it.'

§1.2 Als God wil dat allen tot geloof en bekering komen...

Wat inclusivisten in hun onderlinge diversiteit gemeenschappelijk hebben is de overtuiging dat God buiten de bijzondere openbaring om – namelijk Zijn openbaring in Christus Die in de Schriften tot ons komt – op zaligmakende wijze te kennen is.¹⁷⁹ Dit hangt samen met de overtuiging dat God de zaligheid van alle mensen wil¹⁸⁰ en dat het onrechtvaardig zou zijn dat de vraag wie zalig zal worden mede afhankelijk is van waar verkondigers het evangelie van Jezus Christus gebracht hebben.¹⁸¹

Aangezien God een bijzondere bemoeienis heeft met het hele menselijke geslacht (dit wordt geïllustreerd door het Noachitische verbond en de belofte van God aan Abram dat in hem alle geslachten van het aardrijk gezegend zullen worden – Gen. 12,3) impliceert dit volgens inclusivisten dat er een universele, niet aan bijzondere openbaring gebonden, toegankelijkheid tot het heil van God moet zijn.¹⁸² Deze universele toegankelijkheid wordt door Terrance L. Tiessen geïllustreerd aan de hand van diens begrip *universal sufficient grace*.¹⁸³ Er bestaat voor ieder mens de mogelijkheid om positief te antwoorden op Gods algemene openbaring. Pinnock ziet de universele toegankelijkheid van het heil buiten de bijzondere openbaring om daarin dat God tot ons komt in een kosmisch verbond. Door de alomtegenwoordigheid van de Geest getuigt veel in deze wereld van de aanwezigheid van God. De natuur, de omgang tussen mensen, maar ook religieuze manifestaties krijgen een sacramentele waarde. God deelt Zich op vele manieren mee in deze wereld.¹⁸⁴ Sommige inclusivisten verzelfstandigen het werk van de Heilige Geest ten opzichte van Jezus Christus. In paragraaf 1.5 besteed ik hier meer aandacht aan.

Bovenstaande visie relativeert voor een deel het belang van de prediking over Jezus Christus opdat mensen behouden zouden worden. God kan verschillende manieren aanwenden om mensen tot Zich te trekken als ze buiten de lichtkring leven van Gods bijzondere openbaring. Tiessen doet een beroep op Gods soevereiniteit en Zijn verkiezing. Hij verwijst daarbij naar Ex. 33,19: '[...] maar Ik zal genadig

---

¹⁷⁹ Pinnock, 'An Inclusivist View', 104.

¹⁸⁰ Hiermee wil ik niet beweren dat exclusivisten daar per se anders over denken. Er is evenwel verschil in opvatting over de noodzakelijkheid van geloof in Jezus Christus: die wordt in tegenstelling tot exclusivisten door inclusivisten ontkend (Sanders, 'Inclusivism', 24).

¹⁸¹ Sanders en Pinnock zijn er van overtuigd dat het ondenkbaar is dat God zo zou oordelen. Sanders, *No Other Name*, 233. Sanders, 'Inclusivism', 22 en Pinnock, 'An Inclusivist View', 101.

¹⁸² Sanders, *No Other Name*, 219.

¹⁸³ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 242. Dit begrip moet onderscheiden worden van *efficacious grace*. Onder *universal sufficient grace* verstaat hij een 'grace that remediates the effects of sin sufficiently to enable [people] to believe, if they will.' Nadrukkelijk moet Tiessens omschrijving van *universal sufficient grace* onderscheiden worden van DL II,3. Wel is de enige en volmaakte offerande van de Zoon van God van 'oneindige kracht en waardigheid, overvloediglijk genoegzaam tot de verzoening der ganse wereld', maar het delen in deze weldaad van de verzoening zal er niet zijn zonder geloof in deze Zoon van God (cf. DL II,5).

¹⁸⁴ Pinnock, *Flame of Love*, 62.

zijn wien Ik zal genadig zijn, en Ik zal Mij ontfermen wiens Ik Mij ontfermen zal.’¹⁸⁵ Tiessen noteert daarom het volgende:

Christ is the only way to the Father, and people are elected in Christ, but this does not mean that all elect people have to hear of Christ in their lifetime. The elect who hear of Christ respond in faith, and the elect who do not hear of Christ respond with a virtuous life, because the law is written on their hearts.¹⁸⁶

Op een wat andere wijze komt dit gegeven ook bij de Sanders terug: ‘And God can work through any means he sees fit to use in order to reach those he loves.’¹⁸⁷

§1.2.1 Conclusie

Door te benadrukken dat God de zaligheid van alle mensen wil, vloeit voor inclusivisten daar logisch uit voort dat de toegankelijkheid tot het heil niet gebonden kan zijn aan de openbaring van Jezus Christus en de eis van geloof in Hem. Ook kom je de opvatting tegen dat God op Zijn wijze alle uitverkorenen zal bereiken: het horen over Jezus is daarbij niet noodzakelijk om zalig te kunnen worden.

§1.3 De mens

In de vorige paragraaf heb ik laten zien dat inclusivisten de toegankelijkheid tot het heil buiten de bijzondere openbaring van Jezus Christus om aannemen. Ik zal nu bekijken met welke mensvisie deze inclusivistische stellingname samenhangt.

Hoe kunnen mensen buiten het geloof in Jezus bestaan voor God, daar zij toch allen zondaren zijn? Alle schrijvers die ik bekeken heb en zich tot het inclusivisme rekenen, beamen dit zondaar-zijn van de mens.¹⁸⁸ Dit zondaar-zijn betekent evenwel niet dat te allen tijde de waarheid waarmee de mens geconfronteerd wordt (bijvoorbeeld door de algemene openbaring) in ongerechtigheid ten onder wordt gehouden (Rom. 1,18). Inclusivisten nemen aan dat het voorkomt dat mensen die geen kennis

---

¹⁸⁵ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 65 citeert Alister McGrath: ‘perhaps we need to be more sensitive to the ways in which God is at work and realize that, important though our preaching may be, in the end God does not depend on it.’ Ook: Strange, ‘General Revelation’, 49.

¹⁸⁶ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 58. Anders dan bij de synergisten (zie volgende paragraaf) vestigt Tiessen de aandacht op het probleem van de menselijke wil. Daarom is *universal sufficient grace* uiteindelijk niet genoeg.

¹⁸⁷ Sanders, ‘Inclusivism’, 42.

¹⁸⁸ Tiessen en Mangum stellen dat alle mensen gezondigd hebben en de heerlijkheid van God missen. (*Who Can be Saved?*, 89). Andere inclusivisten, zoals Sanders en Pinnock, benadrukken de zondigheid van de mens minder. Evenwel wordt de zondigheid van het menselijke geslacht door hen niet ontkend (Pinnock, *Flame of Love*, 83-94). Sanders benoemt ook dat de mens niet zomaar uit zichzelf naar God vraagt. De mens heeft immers een ‘sinful heart’, Sanders, ‘Inclusivism’, 43.

hebben van de bijzondere openbaring toch hun morele schuld voor God inzien en zich aan God zullen toewijden.¹⁸⁹

Welke grond is er voor om dit te veronderstellen? Er kan dan op gewezen worden dat ieder mens een moreel geweten heeft, dat er een universele *sensus deitatis* is en dat God spreekt door Zijn algemene openbaring.¹⁹⁰ Wanneer mensen nu een besef van het bestaan van God hebben, Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid gewaar worden en tevens schuld ervaren, kan er een verandering in het hart plaatsvinden die voor God aangenaam is. Dit is een cruciaal punt voor inclusivisten.¹⁹¹

Inclusivisten wijzen er op dat hetgeen zij noemen niet slechts een theoretische mogelijkheid is. Er zijn Bijbelse voorbeelden van te noemen. Hnd. 10 is hier volgens inclusivisten een treffende illustratie van. Cornelius is een voorbeeld van een categorie mensen die God vrezen en gerechtigheid werken en zo voor Hem aangenaam zijn.¹⁹² In de evaluatie (hoofdstuk 6) zal hier uitgebreider op ingegaan worden. Daarbij zijn inclusivisten van mening dat er ook in de tegenwoordige tijd mensen zijn die buiten de lichtkring van de bijzondere openbaring leven, die voor God aangenaam zijn.¹⁹³

Het is in deze paragraaf over de mens relevant om een aanmerkelijk verschil tussen inclusivisten aan te wijzen. Er is te onderscheiden tussen inclusivisten die een monergistisch en die een synergistisch standpunt innemen.

Monergisten, onder wie Tiessen en Mangum richten de aandacht op Gods verkiezing en op de onmogelijkheid van de mens om uit zichzelf positief aan Gods openbaring te beantwoorden (hetzij dat deze algemeen is, hetzij dat deze bijzonder is). Het centrale probleem met de mens is dat zijn wil aangetast is door de zondeval. Ieder mens zou kunnen geloven – er is immers *universal sufficient grace* - als hij maar zou willen. Het is echter onze rebelsheid, onze trots waardoor wij onwillig zijn om God te voet te vallen en door Hem gered te worden.¹⁹⁴ God moet er Zélf aan te pas komen, wil er wat veranderen bij de mens. Als dat gebeurt is dat gevolg van *efficacious grace*.¹⁹⁵

---

¹⁸⁹ Sanders, *No Other Name*, 235. Wel dient opgemerkt te worden dat er een groot verschil is tussen inclusivisten. Sommigen nemen aan dat er velen zijn die God door algemene openbaring leren vertrouwen en gered worden (zo Pinnock). Anderen zijn terughoudender, maar willen de mogelijkheid niet uitsluiten dat er mensen gered worden buiten de bijzondere openbaring aangaande Jezus Christus (zo Tiessen). cf. Carson, *Gagging of God*, 311.

¹⁹⁰ 'God reminds him again and again that responsibility and guilt do exist', H. Kraemer. Geciteerd in: Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 122. Tiessen, *Who Can be Saved?*, 109.

¹⁹¹ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 125: 'As I speak of faith and of unbelief, in this study of salvation, I have in mind this sense of the total orientation of a person's life toward or away from God.' Ook: Sanders, 'Inclusivism', 36.

¹⁹² Sanders, *No Other Name*, 223.

¹⁹³ Hier is te denken aan wat Edwards schreef over wat hij aantrof bij sommige indianenstammen. Mc Dermott, *Jonathan Edwards confronts the gods*, 138-139.

¹⁹⁴ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 243.

¹⁹⁵ Dit wil niet zeggen dat monergistische inclusivisten de menselijke wil en verantwoordelijkheid

De synergistische positie laat zich als volgt omschrijven: er is door God een mogelijkheid gecreëerd om zalig te worden.¹⁹⁶ Het is aan de mens of hij deze geschonken mogelijkheid benut of onbenut laat.¹⁹⁷ Om uit te kunnen maken of sprake is van een positief beantwoorden aan Gods genade moet gekeken worden naar de gerichtheid van het hart.¹⁹⁸

Twee verschillen tussen de genoemde posities vallen op. Ten eerste, bij de synergisten kom je de overtuiging tegen dat mensen zelf de keuze kunnen maken om zich aan God toe te vertrouwen. De monergisten daarentegen stellen dat het een gevolg is van *efficacious grace* wanneer er een verandering optreedt in het hart van een mens die buiten de lichtkring van de openbaring van Jezus Christus leeft. Het tweede hangt samen met het eerste: bij de synergisten lees je veel minder over de zondigheid van de mens en de onmogelijkheid van de mens om vanuit zichzelf naar God te vragen.

Het verschil tussen beide posities wordt helder geïllustreerd wanneer we wat verder inzoomen op wat er gebeurt als er sprake is van *efficacious grace*: 1. Er komt geloof in een goede, almachtige God, 2. Er komt geloof dat mensen God volmaakte gehoorzaamheid verschuldigd zijn, 3. Er komt de overtuiging dat de mens aan deze hoge eis niet voldoet en daarom schuldig en veroordeeld is, 4. Er komt de overtuiging dat er niets is dat de mens God kan aanbieden om deze schuld te compenseren of te verzoenen, 5. Er komt geloof dat God genadig is en een ieder vergeeft die zichzelf 'op deze genade werpt'.¹⁹⁹ In hoofdstuk 6 kom ik hier op terug.

§1.3.1 Conclusie

Inclusivisten koesteren hoop voor mensen die geen kennis hebben van de bijzondere openbaring van Jezus Christus. Hoewel inclusivisten beamen dat mensen zondaren zijn en een probleem hebben met hun wil, zijn ze er van overtuigd dat de mens niet te allen tijde de waarheid in ongerechtigheid ten onder houdt en God kan leren vertrouwen. Van zo'n geloofsvertrouwen mag worden aangenomen dat het voor God aangenaam is. Monergistische inclusivisten benadrukken echter wel veel meer dan de synergistische inclusivisten de onmogelijkheid van de mens om zelf naar God te vragen.

---

uitschakelen. God werkt niet in mensen die zijn als 'stokken en blokken'. Door het werk van God in een mens wordt hij gewillig gemaakt en krijgt een oprechte gehoorzaamheid. Daar is de mens dus helemaal zelf bij en op betrokken (cf. DL III/IV,16). Evenwel hangt het ten diepste niet aan wat de mens wil; God is het Die het willen werkt in de mens (cf. Filip. 2,3). Als de zaligheid hing aan de wil van de mens, 'zou hij ganselijk geen hoop hebben' (DL III/IV,16). De verkiezing is een onveranderlijk voornemen van God en niet afhankelijk van autonomie menselijke wil (cf. DL I,9).

¹⁹⁶ Sanders, 'Inclusivism', 33: 'God has already accepted all people prior to any response on our part, but not all accept his acceptance.' Pinnock, *Flame of Love*, 83: 'God created a risky world when he made it his goal to hear a yes of love from creatures. It meant that a no was also possible.'

¹⁹⁷ Pinnock, *Most Moved Mover*, 162.

¹⁹⁸ Pinnock, *Flame of Love*, 206.

¹⁹⁹ Erickson, 'Hope for Those Who Haven't Heard?', 125 en Tiessen, *Who Can be Saved?*, 149.

§1.4 *De schepping als arena van de Drie-enige God: over algemene en bijzondere openbaring*

Uit het voorgaande werd duidelijk dat er volgens inclusivisten zaligmakende kennis aan God te krijgen is buiten de bijzondere openbaring van Jezus Christus. In deze paragraaf zal ik nader bekijken op welke wijze inclusivisten de algemene openbaring in verband brengen met de ‘vereiste’ verandering van het hart om aangenaam voor God te kunnen zijn.²⁰⁰ Tevens zal ik bekijken wat inclusivisten zeggen over de rol van niet-christelijke godsdiensten in de toegang tot het heil.

§1.4.1 *Algemene openbaring*

Om de aard van de algemene openbaring beter te begrijpen, breng ik onder meer naar voren wat Visser in *Bemoeienis en getuigenis* hierover aan de orde stelt. In dit werk wordt de theologie van de missioloog J.H. Bavinck in gesprek gebracht met H. Kraemer. Een punt waar Bavinck de aandacht op vestigt, is dat er geen strikte scheiding tussen beide vormen van openbaring aangebracht mag worden. De algemene revelatie is niet slechts een eenmaal door God geschapen werkelijkheid die de mens nu al dan niet met zijn rede doorziet, maar veeleer een voortdurende openbaring van God uit. De schepping wordt dag aan dag onderhouden, de geschiedenis van deze wereld is iedere dag in Zijn hand, het leven van ieder mens wordt op een bepaalde wijze dag aan dag geleid. De algemene openbaring is daarom te omschrijven als een ‘persoonlijk gerichte, actuele uiting van Gods wil.’ Het is een uitdrukking van de openbaring Gods buiten het Woord om.²⁰¹ Gods algemene openbaring

---

²⁰⁰ Ik verwijs de lezer terug naar voetnoot 70 waarin drie interpretatiecategorïeën genoemd worden van NGB 2. Voor dit hoofdstuk zijn de tweede en derde interpretatiecategorie het meest van belang.

²⁰¹ Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 117. De algemene openbaring doet er echt toe. God openbaart Zich aan een ieder mens (Hnd. 14,17; Joh. 1,9). Deze openbaring is ‘zo reëel, zo concreet, zo onontkoombaar, zo dringend, dat geen mens eraan ontkomen kan, maar antwoord moet geven’ (*Bemoeienis en getuigenis*, 141). Van den Brink & Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, 174: ‘Paulus betoogt eenvoudig dat God zich universeel bekendmaakt in zijn werken, dat de heidenen daar minstens een rudimentair godsbesef aan ontlenen, dat zij daarom niet te verontschuldigen zijn wanneer ze dat godsbesef onderdrukken en verdraaien, en dat de heidenen daarom net als de Joden Jezus Christus nodig hebben.’ Verder nog Den Hertog, ‘...Hij is het die ons zijn vriendschap biedt’, 79-83 en Velema & Van Genderen, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, 58: ‘Deze Psalmen (19, 29 en 104, sb) zeggen ons hoe God Zich openbaart. Men mag dit element van de openbaring niet als secundair beschouwen, want het is maar geen zijlijn.’

bereikt ieder mens. In de bespreking van Psalm 19 zegt hij dat de schepping een stille macht is die in majesteit de mens aan alle kanten omhult.²⁰² Ze kan de mens bepalen bij Gods eeuwige kracht en Goddelijkheid (Rom. 1,20). Daarmee heeft de algemene openbaring volgens Bavinck onmiskenbaar een ontologisch aspect in zich omdat ze verwijst naar het wezen van God.²⁰³ Van den Brink en Van der Kooi stellen in hun *Christelijke Dogmatiek* dat de algemene openbaring niet alleen scheppingstheologisch begrepen moet worden. Zij opperen dat de algemene openbaring de 'kosmische reikwijdte van Gods werk in Christus' aantoont²⁰⁴ en dat er een universaliteit van Gods openbaring is.²⁰⁵

Nu ik iets verteld heb over de aard van de algemene openbaring, zal ik nader bekijken hoe inclusivisten algemene openbaring en de mogelijkheid om zaligmakende kennis van God te krijgen, met elkaar in verband brengen. Na kort de posities van Pinnock en Sanders te hebben aangestipt, zal ik de positie van Tiessen uiteenzetten. Daarna besteed ik aandacht aan de specifieke vraag of en in hoeverre God Zich in niet-christelijke godsdiensten openbaart en of mensen God door middel van niet-christelijke godsdiensten kunnen leren kennen.

Clark H. Pinnock

De algemene openbaring is vol van de Geest van God en daarom is door deze openbaring zaligmakende kennis aan God te verkrijgen. De Geest werkt ook onafhankelijk van de Zoon en werkt zo geloof in God door bijvoorbeeld de ogen te openen voor de schoonheid en harmonie van de schepping.²⁰⁶ In diens eigen woorden:

God is always reaching out to sinners by the Spirit. There is no general revelation or natural knowledge of God that is not at the same time *gracious revelation and a potentially saving knowledge*. All revealing and reaching out are rooted in God's grace and are aimed at bringing sinners at home.²⁰⁷

John Sanders

Sanders wijst er op dat alle openbaring van God uitgaat en dat zij daarom altijd 'saving revelation' is. God maakt op duidelijke wijze Zichzelf kenbaar door de algemene openbaring. Hij geeft er getuigenis

---

²⁰² Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 121. Bavinck wijst voorts op de Bijbelplaatsen Job 33, 14-18; Joh. 1, 4-5.9; Hnd. 14,15b-17; Hnd. 17,26-27.

²⁰³ Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 125: 'achter de actuele wil van God gaat immers het wezen van God schuil.'

²⁰⁴ Van den Brink & Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, 180.

²⁰⁵ Van den Brink & Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, 175 en 180.

²⁰⁶ Pinnock, *Flame of Love*, 62.

²⁰⁷ Pinnock, *Flame of Love*, 187 (curs. toegevoegd).

door van Zichzelf. In Hnd. 14,17 is het de onderhouding van ons dagelijks leven door regen en vruchtbare tijden te geven en daarmee ook voedsel dat ons hart verblijdt.²⁰⁸ In Rom. 1,20 is het Zijn eeuwige kracht en Goddelijkheid die openbaar wordt door de schepping. In Ps. 19,2 is het Zijn eer die openbaar wordt door de hemelen en het uitspansel. Dat God verloren mensen (ook) zoekt door Zijn algemene openbaring mag niet veronachtzaamd worden.²⁰⁹

De positie van Tiessen

God spreekt tot de mens door middel van schepping, onderhouding en regering van deze wereld. In Rom. 1,18-20 beschuldigt Paulus de mens ervan dat hij in ongerechtigheid de waarheid ten onder houdt. Deze beschuldiging zou onterecht zijn als God niet waarlijk door algemene openbaring te kennen zou zijn.²¹⁰ Ook in de algemene revelatie komt God tot de mens en verwacht een geloofsantwoord.²¹¹ Het doel van de algemene openbaring is immers dat mensen God zouden vinden. Dat is ook niet ondenkbaar, want: 'God is niet ver van een ieder van ons' (Hnd. 17,27). De schepping omringt ons en getuigt zonder woorden van Gods eeuwige kracht en Goddelijkheid (Rom. 1,20). Daarbij benadrukt Tiessen dat Christus de Scheppingsmiddelaar is (verwijzingen naar o.a. Joh. 1,3; 1 Kor. 8,6; Kol. 1,16; Hebr. 1,2). De algemene revelatie moet dus christologisch verstaan worden en dat betekent dat door deze universeel beschikbare openbaring mensen in aanraking komen met Christus.²¹² Dat zou dus impliceren dat Christus gekend kan worden door Zijn scheppingswerken.

Stellen dat de algemene openbaring genoegzaam is voor de zaligheid is één ding. Maar zouden er wel mensen zijn die langs deze weg God metterdaad leren kennen? Tiessen is van mening dat dit gebeurt. Paulus bedoelt in Rom. 1,18 niet alle mensen zonder enige uitzondering. Er zijn mensen die door hun geweten schuldig worden gesteld en ook geen verwachting van zichzelf hebben zich moreel te kunnen verbeteren. Dat verbeteren zou overigens de gemaakte schuld niet kunnen uitwissen. Door genade werpen zij zich in hun vertwijfeling op de Schepper en Rechter van deze wereld van Wie ze beseffen dat Hij er is.²¹³ Mensen kunnen een bepaalde kennis hebben van een Schepper en zelfs van de Drie-eenheid. Als mensen zich op deze, voor hen goeddeels onbekende, God werpen, is dat er volgens Tiessen een bewijs van dat God in hun leven werkt.²¹⁴ Het komt voor dat zendelingen zulke

---

²⁰⁸ cf. Den Hertog, '...Hij is het die ons zijn vriendschap biedt', 78.

²⁰⁹ Sanders, *No Other Name*, 215; 233-234; 260.

²¹⁰ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 140.

²¹¹ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 164. cf. Clark, 'Is Special Revelation Necessary for Salvation?', 38.

²¹² Tiessen, *Who Can be Saved?*, 107.

²¹³ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 143.

²¹⁴ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 143: 'This is not to say that such a person merits salvation by these right

mensen ontmoeten en hun vanuit de Schriften bekend maken Wie deze Drie-enige God is. Spannend is de casus wanneer een man of vrouw er de tekenen van laat zien de enige, waarachtige God in oprechtheid te zoeken (cf. de vijf punten van §1.2) maar in zijn of haar leven niet bereikt is met het Evangelie van Jezus Christus. Is die man of die vrouw dan toch eeuwig verloren? ²¹⁵ Op deze belangrijke vraag kom ik terug in hoofdstuk 6.

§1.4.2 Openbaring of werking van de Geest in andere godsdiensten?

Zijn niet-christelijke godsdiensten obstakels in de weg tot het heil of kunnen deze godsdiensten daarentegen de toegang tot het heil juist bevorderen? Dit is een groot en complex vraagstuk. In het bespreken van deze vraag zal ik dus noodgedwongen beperkt zijn.

Sanders

Het valt Sanders op dat er opvallende overeenkomsten kunnen zijn tussen de inhoud van het christelijke en niet-christelijke geloof. De door hem aangehaalde Don Richardson spreekt in *Eternity in Their Hearts?* van ‘redemptive analogies’. ²¹⁶ Deze analogieën laten volgens Sanders zien dat God ook werkt in andere godsdiensten en dat Hij van de contexten van niet-christelijke godsdiensten gebruik kan en wil maken. ²¹⁷ De analogieën zijn er een bewijs van dat de HEERE genadig wil werken onder hen die niet met het evangelie van Jezus Christus bereikt zijn.

Pinnock

Pinnock beantwoordt de vraag naar de werkzaamheden van God in niet-christelijke godsdiensten door te wijzen op het werk van de Geest. Hoewel Pinnock noemt dat er ‘inadequacies and distortions’ in de religies zijn (ergo óók in de christelijke), geeft hij de religies een grote plaats in het

---

deeds (bijvoorbeeld die Cornelius deed, sb) but that this is evidence of the *Spirit's work of grace* in the life of sinners who throw themselves on the mercy of God’ (curs. van mij).

²¹⁵ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 147 geeft een intrigerend voorbeeld van een man uit Irian Jaya. Na het sterven van deze man – die volgens zijn schoonzoon een zoeker van de ware God was – zijn mensen uit deze streek tot geloof in Jezus Christus gekomen toen er zendelingen kwamen om hun het Evangelie bekend te maken.

²¹⁶ Sanders, *No Other Name*, 248-9. Een spannende vraag is hoe deze analogieën tot stand zijn gekomen. Door algemene openbaring, door oude herinneringen van het voorgeslacht of door een combinatie van beide? Videocolleges van Robert Doornenbal gaan op deze ‘redemptive analogies’ in. Doornenbal is er van overtuigd dat mensen buiten de bijzondere openbaring van Jezus in sommige gevallen toch kennis hebben van een Schepper-God (vaak genoemd: ‘Heer der heren’), een notie hebben van eigen verlorenheid en daarvan dat redding alleen van deze Heer der heren kan komen. Fascinerend is het verhaal over het Vredeskind in Irian Jaya. Te raadplegen via: Doornenbal, ‘Analogieën van verlossing – Christendom en andere religies’, <https://www.weetwatjegeloof.nl/les/analogieen-verlossing-christendom-en-religies-13> [24 februari 2018]. cf. Richardson, *Eternity in Their Hearts*, 111-112.

²¹⁷ Sanders, *No Other Name*, 244: ‘the major world religions contain both truths and falsehoods about the true God. The falsehoods do not necessarily preclude salvation.’

werk van God zónder hen als vanzelf voertuigen van Gods genade te beschouwen. Het is de alomtegenwoordige Geest van God die in de niet-christelijke godsdiensten werkt. God gebruikt deze godsdiensten om Zijn genade aan mensen te bewijzen en hen tot verandering te brengen.²¹⁸ Om te bepalen of Gods Geest in iemand werkt, moet naar de dispositie van het hart van die mens gekeken worden. Er moet een verandering van gezindheid waar te nemen zijn:

Under certain circumstances, an implicit desire for salvation, involving faith and love, would be sufficient. God would accept such a disposition and regard it as a movement in the direction of Christ.²¹⁹

Ook in de bundel *More Than One Way?* benoemt Pinnock dat we niet-christelijke godsdiensten niet automatisch als voertuigen van Gods genade mogen beschouwen, maar dat we, anderzijds, er niet aan hoeven twijfelen dat 'God, Who is gracious and omnipresent, is redemptively at work in the religious dimension of human culture [...].'²²⁰ Het is Gods verborgen invloed die mensen in andere godsdiensten bepaalt bij juist die delen van hun godsdienst die in overeenstemming zijn met het christendom (bijvoorbeeld bij de gedachte van een offer voor de zonden en de schuld). Instemmend haalt Pinnock C.S. Lewis aan door te zeggen dat deze mensen tot Christus behoren zonder dat ze het zelf weten.²²¹

Pinnock stelt dat de Heilige Geest alleen van de Vader uitgaat. Daarmee neemt hij afstand van het *filioque* uit de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Pinnock beschouwt het werk van de Zoon als een aspect van de missie van de Heilige Geest.²²² De Zoon van God is de geïncarneerde Wijsheid. Aangezien de Geest het uit Christus zal nemen en de mensen wijsheid zal leren, kunnen we weten of het Gods Geest is die werkt in een niet-christelijke godsdienst. We dienen er dus op te letten of er sporen gevonden worden die van dezelfde wijsheid spreken als die Jezus bekend maakte en ten diepste Zelf was.²²³ Het gaat er dan uiteindelijk ook niet om of iemand kennis heeft van Jezus Christus, maar of dat het gedrag van een mens overeenkomt met de wetten van het koninkrijk van God.²²⁴

Tiessen

---

²¹⁸ Pinnock, *Flame of Love*, 203.

²¹⁹ Pinnock, *Flame of Love*, 206.

²²⁰ Pinnock, 'An Inclusivist View', 96.

²²¹ Pinnock, 'An Inclusivist View', 116.

²²² Pinnock, *Flame of Love*, 80.

²²³ Pinnock, *Flame of Love*, 209. Als voorbeelden worden o.a. gegeven: zelfopofferende liefde, inzet voor de gemeenschap, verlangen naar de gerechtigheid, zorg voor de zieken, vrede stichting.

²²⁴ Pinnock, *Flame of Love*, 211.

Ook Tiessen gelooft dat Gods Geest werkt in en door niet-christelijke godsdiensten.²²⁵ Tiessen wijst er op dat we er niet vanuit kunnen gaan dat andere godsdiensten *volkomen* onwaar zijn. Dat hangt samen met de Bijbelse gegevens dat God niet ver is van een ieder van ons (Hnd. 17,27) en dat Hij Zich niet onbetuigd heeft gelaten (Hnd. 14,17). God openbaart Zich dag aan dag aan het menselijk geslacht. In het antwoord dat mensen formuleren op hun ervaring van God of het goddelijke hebben we ons te realiseren dat openbaring altijd van de Drie-enige God uitgaat. Hoewel niet-christelijke godsdiensten niet gefundeerd zijn op de openbaring van Jezus Christus, God in het vlees, mag worden aangenomen dat de stichters van andere godsdiensten wel een authentieke persoonlijke ontmoeting met de God van hemel en van aarde hadden.²²⁶

De niet-christelijke godsdiensten zijn evenwel ambigue responsies op Gods openbaring.²²⁷ Dat geldt ook voor de heilige geschriften van niet-christelijke godsdiensten die een weergave zijn van die authentieke persoonlijke ontmoeting met God. Er zijn waarheidselementen in aan te wijzen, maar ook elementen waaruit blijkt dat de waarheid onderdrukt wordt. God is echter vrijmachtig om andere godsdiensten en hun heilige geschriften te gebruiken om iemand te bereiken. Tiessen geeft het voorbeeld van Isa (Jezus) in de Koran. God kan iemand tot het inzicht brengen dat Isa groter is dan Mohammed.²²⁸ De niet-christelijke godsdiensten zijn niet door God geïntendeerd. God is echter zo groot dat Hij de godsdiensten op Zijn wijze kan gebruiken om mensen te bereiken.

Op dat vrijmachtige van God wijst Tiessen meer dan Sanders en Pinnock. Tiessen bedoelt hier ook mee dat God op een onmiddellijke wijze mensen bereikt, dus afzonderlijk van de religieuze context waarin die mens leeft.²²⁹ Deze onmiddellijke wegen om mensen te bereiken, zijn van alle tijden. Ook in de huidige tijd komen ze nog voor.²³⁰ Tiessen somt opzienbarende gebeurtenissen op van mensen die een ontmoeting hadden met Jezus of een strijd moesten voeren met duivelen en door Jezus gered werden.²³¹ Deze bemoeienissen van God met mensen wordt door Tiessen omschreven als een

---

²²⁵ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 314.

²²⁶ Tiessen, *Who Can be Saved*, 366-369. Tiessen haalt Melchizedek aan als intrigerend voorbeeld.

²²⁷ Desondanks zeggen veel inclusivisten dat een godsdienstige context géén obstakel hoeft te zijn in de weg naar het heil, immers: God kan zo'n godsdienstige context gebruiken om zondaren tot Zich te trekken.

²²⁸ Tiessen, *Who Can be Saved*, 373-374.

²²⁹ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 122: 'God makes himself known to individuals in very particular ways, and every one of these divine encounters calls for a response of faith and obedience.'

²³⁰ cf. Visser, *Bemoeienis en getuigenis*, 128 waar J.H. Bavinck wordt geciteerd: 'En op het zendingsveld staan wij nog heden ten dage telkens voor het verrassende feit, dat God door dromen of gezichten mensen op de weg leidt naar het evangelie, en in zulke gevallen vragen wij ons telkens af, of wij te doen hebben met algemene openbaring, dan wel met iets zeer speciaals.'

²³¹ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 117-119. Ook blz. 360 waar gesproken wordt over verschijningen van en dromen over Jezus bij mensen die in een niet-christelijke omgeving leven.

bijzondere openbaring die in een specifieke tijd en plaats tot een individu komt om hem of haar te redden.

§1.4.3 Conclusie

Om in het heil te delen is kennis van de bijzondere openbaring van Jezus Christus niet per se noodzakelijk. Een belangrijke reden hiervoor is dat een mens door de algemene openbaring al in aanraking komt met Christus. Hij is immers de Scheppingsmiddelaar (o.a. Joh. 1,3; Kol. 1,16 en Hebr. 1,2). Inclusivisten benadrukken dat God een geloofsantwoord verwacht van hen die alleen in de algemene openbaring delen. Het verwijt uit Rom. 1,18-21 is alleen maar te begrijpen, wanneer het daadwerkelijk zo is dat God langs de weg van de algemene openbaring te kennen is.

Niet-christelijke godsdiensten kunnen verlossingsanalogieën bevatten waaruit kan worden opgemaakt dat de openbaring van God ook daarin doordringt. Deze analogieën verwijzen naar de ware God en naar de verlossing die deze ware God aanbrengt. Sommige inclusivisten nemen aan dat de Heilige Geest ook werkt in niet-christelijke godsdiensten en mensen innerlijk verandert.

§1.5 Is Jezus de enige weg tot behoud?

Aan de orde is gekomen dat er een universele toegankelijkheid tot het heil is en dat de algemene openbaring door Gods genade een weg is waarlangs een mens God kan leren kennen. Niet alle mensen die leven zullen de waarheid in ongerechtigheid ten onder houden. Is Jezus Christus in de optiek van inclusivisten dan nog steeds de enige weg tot behoud? In deze laatste paragraaf zal ik de positie in dezen van respectievelijk Tiessen, Sanders en Pinnock naar voren brengen.

Tiessen

Tiessen maakt duidelijk dat de grond van de zaligheid altijd gelegen is in het verzoenend werk van Jezus Christus, maar dat de noodzaak van persoonlijke geloofskennis aan dat verzoenend werk niet absoluut is. Hij meent dat we hoop mogen hebben voor hen die geen kennis van Jezus Christus hebben, maar wel de tekenen van geloof laten zien (cf. de vijf punten die Tiessen noemt).²³² Millard J. Erickson brengt het als volgt onder woorden:

*'May it not be that if a man believes and acts on this set of tenets (de vijf punten van Tiessen, sb) he is redemptively related to God and receives the benefits of Christ's death, whether he consciously knows and understands the details of that provision or not?'*²³³

²³² Tiessen, *Who Can be Saved?*, 149. Het is volgens Tiessen een vaak gemaakte fout om aan te nemen dat exclusivistische teksten als Joh. 3,16 en Hnd. 4,12 gelden voor alle tijden en plaatsen.

²³³ Millard J. Erickson, 'Hope For Those Who Haven't Heard? Yes, But...', 125 (cursivering toegevoegd).

Welke argumentatie wordt er geboden om aan te kunnen nemen dat het horen en aanvaarden van wat Christus gedaan heeft, niet strikt noodzakelijk is? Tiessen verwijst daartoe, ten eerste, naar Joh. 1,4 en 9 ('Dit was het waarachtige Licht, Hetwelk verlicht een iegelijk mens, komende in de wereld').²³⁴ Jezus wordt gezien als de incarnatie van de kosmische Christus Die sinds de schepping ieder mens verlicht.²³⁵ Wanneer een mens positief antwoordt op de verlichting die er is gekomen door de kosmische Christus, staat hij of zij in een rechte verhouding met God.

Ten tweede: dat het mogelijk is om zonder Christuskennis recht voor God te staan, laten enkele voorbeelden uit het Oude en Nieuwe Testament zien. Van Abraham wordt in het Nieuwe Testament gezegd dat hij rechtvaardig was door het geloof (cf. Gal. 3,6), maar Christus kende hij niet. De slotsom moet dan wel zijn dat bewuste geloofskennis van Christus niet noodzakelijk is voor onze zaligheid. Inclusivisten laten hun licht ook op de 'holy pagans' uit het Oude Testament vallen om een bewijs aan te voeren dat een speciale openbaring niet noodzakelijk is om te kunnen delen in het heil. Zij deelden immers niet in de openbaringen van God die reeds heen wezen naar Christus en toch hadden zij kennis van God. Wat deze 'holy pagans' kenmerkt is een Godsvreze (cf. Job 1,8: '[...] want niemand is op de aarde gelijk hij, een man oprecht en vroom, godvrezende en wijkende van het kwaad'). Naast Job, worden Melchizedek en Jethro als voorbeelden uit het Oude Testament aangehaald.²³⁶ Een veel besproken figuur uit het Nieuwe Testament is Cornelius. Tiessen oordeelt dat Cornelius reeds gered was eer dat Petrus tot hem kwam om tot hem te spreken over Jezus.²³⁷ Wanneer dit terecht geoordeeld is, betekent het dat er zaligheid mogelijk is buiten de geloofskennis om aan Christus. De geschiedenis over Cornelius doet Tiessen de retorische vraag stellen of er vandaag de dag ook niet zulke mensen zouden kunnen zijn?²³⁸

In de derde plaats wijst Tiessen op jong gestorven kinderen en (mentaal) gehandicapten. Tiessen beargumenteert dat de groep 'jong gestorven kinderen' een relevante overeenkomst heeft met de groep 'onbereikten'. Beide groepen zijn onwetend over Jezus Christus en onder beide groepen heeft God Zijn uitverkorenen. Zij zullen gered worden van het oordeel. Dit geldt ook voor mensen die mentaal gehandicapt zijn. Tiessen geeft hierbij zelf duidelijk aan er geen grond voor in de Bijbel te kunnen vinden dat deze redding er voor alle jong gestorven kinderen en voor alle mentaal gehandicapten is.²³⁹

---

²³⁴ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 109 en 315.

²³⁵ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 109: '[...] everyone has a sense of deity, a religious consciousness. This is the basis of human religion. Because humans are themselves revelational of God, they are able to receive divine revelation.'

²³⁶ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 171-174.

²³⁷ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 178.

²³⁸ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 178.

²³⁹ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 208. Tiessen behandelt in een aantal bladzijden het debat over de vraag

Sanders

Sanders benadrukt de ontologische noodzakelijkheid van het verzoeningswerk van Jezus Christus, maar neemt stellig afstand van de idee dat er hieromtrent een epistemologische noodzaak is voor de mens. Hij noteert:

God is the one who saves, and he does this despite people's varying theological understandings. People are acceptable to God if they respond in faith, however limited their knowledge is.²⁴⁰

Heeft het dan eigenlijk nog zin om Christus aan hen bekend te maken? Daarop antwoordt Sanders dat de kennis aan Christus leidt tot een completer, bevredigender en gezegender relatie met God.²⁴¹ Sanders wijst op het zelfstandige werk van de Geest waardoor mensen leren delen in het heil. Dát is dus noodzaak, terwijl de noodzaak van het verzoenend lijden en sterven van Christus enkel als een ontologische garant beschouwd wordt. Sanders wijst er op dat de 'identity markers' van de joden (voedselwetten, besnijdenis en onderhouden van de sabbat) geen vereisten waren voor de christelijke gemeente om te mogen delen in het heil dat God bereidde. Dan trekt Sanders de lijn door: de 'identity markers' van de kerk (doop en persoonlijk geloof in Christus) mogen niet als voorwaarde gesteld worden aan de onbereikten eer aangenomen kan worden dat er ook onder hen zijn die delen in het heil van God.²⁴²

Pinnock

Het werk van de Geest heeft lang in de schaduw gestaan van het werk van Christus. Dat is ten onrechte stelt Pinnock, daar Christus en Diens werk een aspect uitmaken van de (universele) missie van de Geest.²⁴³ Pinnock wijst er op dat Christus niets kon doen zonder het werk van de Geest. De Heilige Geest zorgde voor het wonder van de bevruchting bij Maria (cf. Luc. 1,35). Het werk van de Geest op aarde gaat door, terwijl de Zoon is opgevaren naar de hemel. Het aspect dat Pinnock met name van het werk van Christus benadrukt, is het 'hoofd zijn van een nieuwe mensheid.'²⁴⁴ Hieronder verstaat hij dat Christus een weg geopend heeft waarlangs de mensheid weer in Gods nabijheid kan verkeren. Het gehele menselijke geslacht wordt door Hem gerepresenteerd, dus voor

---

of álle jonge gestorven kinderen behouden worden of slechts die kinderen die gelovige ouders hebben (cf. DL I,17). Het is het kader van deze thesis voldoende om te constateren dat wanneer jong gestorven kinderen en mentaal gehandicapten gered kunnen worden, hieruit blijkt dat persoonlijke en bewuste geloofskennis aan Jezus Christus niet te allen tijde noodzakelijk is.

²⁴⁰ Sanders, 'Inclusivism', 36. cf. Sanders, *No Other Name*, 227.

²⁴¹ Sanders, 'Inclusivism', 41.

²⁴² Sanders, 'Inclusivism', 48. Wat wél een markeringspunt is, is de vreze Gods en het werken van gerechtigheid.

²⁴³ Pinnock, *Flame of Love*, 80. In plaats van *Logos Christology* bepleit hij een *Spirit Christology*.

²⁴⁴ Pinnock, *Flame of Love*, 81.

iedereen is deze weg geopend. De vraag of een mens persoonlijk Christus moet kennen, of Hem belijden wordt ontkennend beantwoord. Het werk van Christus is dus wel wezenlijk, maar het is het werk van de Geest dat bij Pinnock op de voorgrond staat; immers de Geest is het die de feitelijke verandering in het hart van een mens realiseert. De Geest realiseert de divinatie van de wereld; het uitwerken van wat het betekent dat Christus Hoofd is van een nieuwe mensheid. Pinnock schrijft:

Spirit is thus the source of creation *and redemption*. Active in creation, Spirit is active also in steering the world toward the goal of the union with God.²⁴⁵

Pinnock blijft in zijn boek *Flame of Love* wel spreken over de verzoeningsdaad van Christus. Deze daad van verzoening moet echter niet opgevat worden als ‘verzoening door voldoening’. Ze betreft het vertegenwoordigen van de mensheid voor God. Door de Geest worden wij in die vertegenwoordigingsacte van Christus opgenomen. De Geest maakt van mensen die egocentrisch zijn, mensen die het goede zoeken voor hun naasten. Het is de Geest die een mens verandert en een beetje op Christus doet gaan lijken.²⁴⁶

Er zijn vele stammen en volken die niet van Christus gehoord hebben. Over de mogelijkheid tot zaligheid voor hen hoeft evenwel geen twijfel te bestaan. Aangezien de verzoening die Christus aanbracht universeel is (heel de mensheid werd immers door Hem vertegenwoordigd voor God) én de Geest alomtegenwoordig is, kunnen ook onbereikte mensen vriendschap met God ervaren.²⁴⁷ Naar de overtuiging van Pinnock hoeft er geen spanning te zijn tussen universalisme en particularisme, aangezien de Zoon en de Geest een onderscheiden missie hebben.²⁴⁸ Deze opvatting correspondeert met de afstand die Pinnock inneemt tot het *filioque* uit de geloofsbelijdenis van Nicéa-Constantinopel. Dit geloofsartikel herbergt zijns inziens het risico in zich dat het werk van de Geest te veel beperkt wordt, namelijk dat de Geest alleen kan werken waar de Zoon genoemd wordt en daar waar de kerk is. Pinnock benadrukt daarentegen de universele presentie van de Geest die gestalte geeft aan de wens van de Vader dat alle mensen tot de zaligheid komen.²⁴⁹ De Geest overtuigt mensen ervan om te vertrouwen op God en maakt dat mensen zichzelf openen voor liefde

---

²⁴⁵ Pinnock, *Flame of Love*, 82 (curs. van mij).

²⁴⁶ Pinnock, *Flame of Love*, 95. Pinnock wil dus vooral naar voren brengen dat een mens tot verandering komt door te delen in de gang die de Zoon heeft doorlopen, namelijk die van sterven en opstaan. Deze grote acte van de tweede Adam van sterven en opstaan is een verzoenende beweging waardoor de mens uitgenodigd wordt om ook in deze beweging te delen. Het is m.i. sprekend dat Pinnock hier tevens verwijst naar *Christelijk Geloof* van H. Berkhof waarin Christus wordt getekend als de aanbrenner van een nieuwe humaniteit.

²⁴⁷ Pinnock, *Flame of Love*, 187. ‘God is always reaching out to sinners by the Spirit. There is no general revelation or natural knowledge of God that is not at the same time gracious revelation and a potentially saving knowledge.’

²⁴⁸ Pinnock, *Flame of Love*, 192.

²⁴⁹ Pinnock, *Flame of Love*, 196.

en gerechtigheid. Het werk van Christus is bij Pinnock duidelijk een aspect van de missie van de Geest. In Gods Zoon heeft de Vader Zijn uitnemende liefde tot alle mensen laten zien. De grond evenwel dat mensen tot verandering kunnen komen is niet gelegen in het lijden, sterven en opstaan van Christus, maar in de missie van de Geest.²⁵⁰

§1.5.1 Conclusie

De titel van deze paragraaf luidt 'Is Jezus de enige weg tot behoud?' De inclusivistische literatuur (enigszins) overziende, zou het antwoord 'ja' kunnen zijn wanneer gesteld wordt dat het verzoenend werk van Jezus Christus een *noodzakelijke* garant is voor het kunnen delen in het heil.²⁵¹ Buiten Zijn acte van lijden, sterven en opstaan kan de mens niet in hernieuwde verbondenheid met God komen. Deze lijn is duidelijk bij Tiessen aan te wijzen. Het is Gods verkiezende zondaarsliefde dat Hij ook hen die hier geen bewuste kennis van hebben (jong gestorven kinderen, mentaal gehandicapte mensen en onbereikte mensen) wil redden van het oordeel.

Bij Sanders en Pinnock lijkt het er bijna op dat het antwoord op de vraag 'nee' is. Het werk van de Geest wordt dan zozeer verzelfstandigd dat de grond van de redding in wezen de verandering wordt die de Geest in een mensenleven heeft bewerkt.²⁵² Zij concentreren zich op het werk van Gods Geest die mensen een andere gezindheid in het hart schenkt en in ethisch opzicht verandert. Daarbij is er dus geen vereiste dat iemand bewuste geloofskennis heeft aan het werk van Jezus Christus. Tóch zou aan deze inclusivisten geen recht gedaan worden, wanneer ik zeg dat zij een ontkenkend antwoord op de gestelde vraag geven. Hoewel zij door het werk van de Geest op de voorgrond te stellen het werk van Christus haast in de schaduw doen verdwijnen, betekent dat níét dat Zijn werk gemist zou kunnen worden. Zijn werk heeft immers een ontologische noodzakelijkheid.

~***~

---

²⁵⁰ Pinnock, *Flame of Love*, 199.

²⁵¹ cf. Sanders, *What About Those Who Have Never Heard*, 24 'without the redeeming work of Jesus no human being could ever come to share life in eternal.'

²⁵² Pinnock, *Flame of Love*, 199. Pinnock, *A Wideness in God's Mercy*, 105: 'The issue God cares about is the direction of the heart, not the content of theology' (geciteerd bij Morgan & Peterson (eds.), *Faith Comes by Hearing*, 151). In *Flame of Love*, 209 schrijft Pinnock: 'What the Spirit says and does cannot be opposed to revelation in Christ, because Spirit is bound to the Word of God...to identify provenience, we look for the fruit of the Spirit and for the way of Jesus Christ' (curs. van mij).

HOOFDSTUK 6 – EVALUATIE INCLUSIVISME EN EXCLUSIVISME

§1.1 Inleiding

In de hoofdstukken 3 en 5 zijn respectievelijk een exclusivistische en een inclusivistische benadering van de toegang tot het heil bekeken. In dit evaluerende hoofdstuk wil ik een balans opmaken: zijn er geloofwaardige bruggen te slaan zijn tussen exclusivisme en inclusivisme? In het opmaken van de balans klinken diverse Schriftpassages mee. Immers, in het gesprek tussen exclusivisten en inclusivisten worden enkele Schriftpassages herhaaldelijk ingebracht. Voor een (qua omvang beperkte) exegese van de betreffende Schriftpassages verwijs ik naar bijlagen 1-7.

§1.2 Theocentrisch perspectief

In de inleiding van *What About Those Who Have Never Heard?* refereert Sanders aan een gespreksavond over het wezen van God. Eén van de deelnemers zei niet te kunnen geloven in een God die mensen verloren laat gaan omdat ze niet in Jezus geloofd hebben terwijl ze niet bereikt waren met het evangelie van Jezus Christus.²⁵³ Het botst met ons gevoel van wat rechtvaardig is: iemand is alleen schuldig als hij of zij redelijkerwijs het vereiste gedrag had kunnen laten zien, maar dat heeft nagelaten. Op grond van dit rechtvaardigheidsgevoel nemen inclusivisten dan ook aan dat God mensen die niet bereikt zijn met het evangelie niet schuldig verklaart vanwege ongeloof. God oordeelt hen op andere gronden.

Mijns inziens is een door Carson gemaakte opmerking terecht: wie zijn wij om God vanuit ons gevoel van rechtvaardigheid op deze manier ter verantwoording te roepen?²⁵⁴ Een inclusivistische benadering van de toegankelijkheid tot het heil is geconstrueerd op een theologie die te gevoelig is voor dit menselijke gevoel van rechtvaardigheid en doet navenant aannames waarvoor m.i. nauwelijks tot geen Schriftuurlijke basis aan te wijzen is. Tegelijkertijd mag het onrechtvaardigheidsgevoel van de inclusivisten niet genegeerd worden door exclusivisten. Ze dient

---

²⁵³ Sanders, 'Inclusivism', 21-22.

²⁵⁴ Carson, *The Gagging of God*, 209.

een stimulans te zijn om vanuit oprechte bewogenheid met de (onbereikte) medemens zending en Bijbelvertaalwerk een warm hart toe te dragen. Als die bewogenheid er niet is, is dat iets waar inclusivisten terecht zeer kritisch over mogen zijn.

Het is beter om de vragen rondom de toegankelijkheid tot het heil te starten vanuit een theocentrisch perspectief. In de exclusivistische benadering wordt er de nadruk op gelegd dat God heilige liefde is. God is te rein van ogen is dat Hij het kwade zou zien. Hij is ook volkomen rechtvaardig, daarom zal geen zonde ongestraft blijven. Om rechtvaardig en heilig voor God te verschijnen moet een mens deelhebben aan de gerechtigheid van Jezus Christus. Hij kwam immers om de straf op de zonden te dragen. In Zijn Zoon heeft God uit genade één weg geopend voor de mens waarlangs hij behouden kan worden. Er is daarom geen differentiatie aan te brengen in de toegankelijkheid tot het heil. God heeft in Zijn soevereiniteit het op deze manier gewild.

Strijdt deze exclusiviteit echter niet met de universele heilswens van God? Wanneer gewezen wordt op de wil van God dat alle mensen tot bekering komen, start een inclusivist niet bij de mens maar redeneert van een theocentrisch perspectief. Tegelijkertijd kan op grond van de Bijbel niet aangenomen worden dat er daarom een toegankelijkheid tot het heil buiten Jezus is. 1 Tim. 2,4 en Tit. 2,11 zien er op dat er allerlei soorten en groepen mensen zullen zijn die langs die éne Weg die God geopend heeft, zalig zullen worden.²⁵⁵

Tegen de exclusiviteit van de toegang tot het heil, kan ook ingebracht worden dat het misschien een inperking is van Gods almacht, soevereiniteit en vooral van Zijn barmhartigheid? Waarom zou Hij Zich binden aan die éne weg tot het heil? Deze vragen worden door inclusivisten op meerdere plaatsen opgeworpen. Sanders noteert dat God op allerlei manieren mensen kan bereiken om ze in een relatie met Hem te brengen.²⁵⁶ Het komt mij als onvoorzichtig voor om met een beroep op Gods almacht, soevereiniteit en barmhartigheid te veronderstellen dat er toch een gedifferentieerde toegankelijkheid tot het heil is. In de Bijbel staat expliciet dat er onder de mensen geen andere Naam gegeven is waardoor wij zalig moeten worden (Hnd. 4,12).

Concluderen dat God op één manier de toegang tot het heil ontsloten heeft, namelijk door geloof in Zijn Zoon Jezus Christus, houdt niet in dat de moeitelijke vraag verdwenen is over het heil van hen die nooit van Jezus gehoord hebben. De vraag naar de rechtvaardigheid laat zich niet zomaar wegdrukken. Het is een haast niet te dragen conclusie dat bijvoorbeeld kwetsbare kinderen en vrouwen die sterven door oorlogsgeweld, maar niet in Jezus als hun Zaligmaker geloofden, voor eeuwig verloren zijn. Het gevaar is evenwel groot vanuit menselijke emotie mensen voor zalig te houden. Het is zaak om met deze emotie bij God terecht te komen. De wetenschap dat het oordeel

---

²⁵⁵ Lock, *The Pastoral Epistles*, 143 (cf. voetnoot 56).

²⁵⁶ Sanders, 'Inclusivism', 42-44.

dat God over mensen uitspreekt altijd een rechtvaardig oordeel zal zijn, kan in dezen een zekere ontspanning geven. In Gen. 18,25 staat: 'zou de Rechter der ganse aarde geen recht doen?' Wát een rechtvaardig oordeel is, moeten wij aan de Heere overlaten. Het past de mens om op sommige momenten er het zwijgen toe te doen. Het is evenwel behulpzaam wat Peels over de rechtvaardigheid van God schreef in *De wraak van God*: 'dat God rechtvaardig is wil zeggen dat de mens op Hem aan kan en bij Hem terecht kan. In dit alles is Gods gerechtigheid gericht op (het herstel van) het recht en de verlossing.'²⁵⁷

§1.3 *Antropologisch perspectief*

Exclusivisten en inclusivisten beamen beiden dat alle mensen zondaren zijn. Maar er is ook verschil in opvatting: is het mogelijk dat een zondig mens die geen kennis heeft aan de bijzondere openbaring van God in Christus een verandering in het hart kan ondergaan, waardoor hij aangenaam wordt voor God?

Volgens (met name synergistische) inclusivisten is dit mogelijk. Deze verandering kan plaatsvinden door het morele geweten dat ieder mens heeft, door de *sensus deitatis* en door de algemene openbaring. Het spreken van God in de schepping kan de mens op het spoor naar God zetten. Er zijn volgens hen twee soorten mensen op deze wereld: mensen die getypeerd worden door een 'total orientation toward God' of mensen met een 'total orientation away from God'²⁵⁸ De (nieuwe) gerichtheid van het hart waaruit geloof en liefde spreekt, wordt er als een bewijs van gezien dat iemand een 'total orientation toward God' kent.

Exclusivisten wijzen er op dat het zondaar-zijn van de mens betekent dat hij de waarheid onderdrukt (Rom. 1,18). Er zal dus geen verandering in het hart optreden waardoor hij voor God aangenaam zou kunnen zijn. Ik val deze exclusivistische benadering bij. Er is geen reden om wat Paulus zegt in Rom. 1,18-19 en 3,10-18 te 'verzachten'. Aannemen dat de mens zich tot God wendt omdat hij Hem gewaar geworden is in bijvoorbeeld de schepping is een gedachte die geen Schriftuurlijke grond heeft.

Aan de inclusivisten kan ook de vraag gesteld worden hoe het zit met de zonden die iemand gedaan heeft en nog zal doen. Hoe kunnen deze vergeven worden? Op deze vraag komt onvoldoende antwoord. Tussen inclusivisten die een synergistische positie innemen en exclusivisten kan naar mijn overtuiging geen geloofwaardige brug geslagen worden.

---

²⁵⁷ Peels, *De wraak van God*, 247-248

²⁵⁸ Sanders, *No Other Name*, 228-229. Hij schrijft voorts: 'God desires such a heart, and lack of it constitutes sufficient cause for damnation.'

Is de mogelijkheid om een brug te slaan tussen exclusivisten en monergistische inclusivisten daarentegen kansrijker? Tiessen (en ook Mangum) benadrukt tegenover de synergisten namelijk de onwil van de mens om de genade van God aan te nemen en doet hiermee recht aan het Bijbelse spreken over het zondaar-zijn van de mens. Zal de mens (die geen kennis heeft van de bijzondere openbaring) tot verandering komen dat is dat altijd de uitwerking van *efficacious grace*. Het is daarmee een werk van God in de mens. Wat dit werk van God in de mens bewerkt, is opzienbarend te noemen: 1. Er komt geloof in een goede, almachtige God, 2. Er komt geloof dat mensen God volmaakte gehoorzaamheid verschuldigd zijn, 3. Er komt de overtuiging dat de mens aan deze hoge eis *niet* voldoet en daarom schuldig en veroordeeld is, 4. Er komt de overtuiging dat er niets is dat de mens God kan aanbieden om deze schuld te compenseren of te verzoenen, 5. Er komt geloof dat God genadig is en een ieder vergeeft die zichzelf 'op deze genade werpt'. Het is een spannende vraag of mensen voor wie dit geldt gered zijn? Immers, ze hebben géén geloofskennis aan Christus. Om hier enigszins – tastenderwijs – een antwoord op te formuleren, moeten er nog meer lijnen uit hoofdstuk 3 en 5 doorgetrokken worden.

Excurs-I

Is er Schriftuurlijk bewijs voor dat toegang tot het heil mogelijk is buiten de kennis van Christus?

Bieden Hnd. 10 en Mat. 25, 31-46 grond om dit te mogen aannemen?

Handelingen 10 [zie Bijlage 1 voor korte exegese]

Over Cornelius, een heidense 'hoofdman over honderd', staat in Hnd. 10 geschreven dat hij 'Godzalig en vrezende God' was. Het 'godzalig' en 'godvrezende' zijn, betekent niet dat Cornelius behouden is. In Handelingen komen deze aanduidingen vaker voor. Nergens is dat een reden om de oproep tot geloof en bekering achterwege te laten.

Cornelius ontvangt van een engel de opdracht om Simon Petrus te ontbieden. Petrus werd er door God op voorbereid dat hij het Woord zou gaan brengen tot heidenen (vss. 10 – 16). Wanneer Petrus Cornelius en de zijnen ontmoet en gehoord heeft, roept Petrus het uit dat 'God geen aannemer van de persoon' is. Ieder die God vreest en de gerechtigheid werkt is aangenaam (*dektos*) voor Hem. Dit betekent zoveel als: God wil ook voor zulke mensen uit de heidenvolken een God zijn. Mensen die *dektos* zijn voor God, zijn nog geen mensen van wie de zonden vergeven zijn. Het is niet zo dat Petrus, nadat hij begreep dat Cornelius *dektos* was voor God, rechtsomkeert maakte. Petrus verkondigt dat Christus een 'Heere van allen' is. Hij zet uiteen dat Jezus Zijn getuigen de opdracht gaf om bekend te maken dat Hij een Rechter is van levenden en doden én dat er vergeving is van zonden voor een ieder die in Hem gelooft.

Hnd. 10 levert geen bewijs dat er toegang tot het heil is buiten Christus. Het is wel bijzonder om te lezen dat Cornelius godvrezend was. Als godvrezende zal hij waarschijnlijk synagogediensten bezocht

hebben en zich (deels) in zijn doen en laten hebben laten leiden door de joodse wet. Deze vroomheid en gerichtheid op God, is afkomstig van God. Het is vervolgens verheugend om op te merken dat 'God niet laat varen het werk dat Zijn hand begon'. Hij gaat door met Cornelius (en de zijnen) en doet hen Christus bekend maken. Wanneer Zijn Naam door Petrus verkondigd wordt, valt de Heilige Geest op allen.

Mattheus 25,31-46 [zie Bijlage 2 voor korte exegese]

Mat. 25,31-46 kan een Schriftgedeelte zijn dat de inclusivistische positie onderbouwt. Er lijkt geen noodzakelijkheid te zijn om Christus te kennen om behouden te worden. Het gaat om de daden die je laat zien in het leven. De schapen die aan de rechterhand van Christus gesteld worden, reageren verbaasd dat tegen hen gezegd wordt dat ze de daden van barmhartigheid aan Christus Zelf bewezen hebben.

Echter op grond van de exegese van het gedeelte, blijkt het de inclusivistische positie niet te ondersteunen. Bepalend in dezen is hoe vs. 40 geïnterpreteerd wordt. Ik neem aan dat met 'deze Mijn minste broeders' niet onbepaald alle hulpbehoevende mensen aangeduid worden. Daarmee vervalt de optie dat medemenselijkheid het beslissende criterium wordt in de vraag of een mens behouden zal worden.

In Mat. 24,31 staat dat de uitverkorenen bijeen vergaderd worden als de Zoon des mensen met grote kracht en heerlijkheid zal verschijnen. Hij zal niet eerder komen dan wanneer het Evangelie van het Koninkrijk in de gehele wereld gepredikt zal zijn, tot een getuigenis voor alle volken. Het prediken van het Evangelie gebeurt door de dienst van mensen. Door mensen die, net zoals de apostelen in de dagen van Jezus, tweërlei reactie op hun prediking zullen zien. Zij die het Evangelie aanvaardden, zullen ook degenen zijn die Jezus' minste broeders (dat zijn hier: de verkondigers van de goede boodschap) te eten geven, te drinken geven, van kleding voorzien, bij ziekte bezoeken, opzoeken in de gevangenis en onderdak verlenen.

De schapen die aan de rechterzijde van Christus gesteld worden, zijn dus geen mensen die als anoniem christen aangemerkt kunnen worden. Zij zijn in contact gekomen met het Evangelie door de dienaren van God en hebben in geloof de boodschap aanvaard en versierd met goede werken (die al door God voor hen voorbereid waren; Ef. 2,10).

§1.4 Algemene en bijzondere openbaring

Hoe kan God gekend worden en wat is de waarde van desbetreffende kennis? De algemene openbaring (het spreken van God door Zijn schepping, onderhouding en regering van de wereld en door het geweten) is voor inclusivisten van grote betekenis. Zij nemen aan dat God hierdoor in

zaligmakende zin te kennen is. Deze stellingname wijs ik af.

Waarom? Op grond van Ps. 19 kan gezegd worden dat de algemene openbaring als een richtlijn is die over de hele wereld uitgaat. Er is dan ook geen mens die zich voor diens ongeloof zou kunnen verontschuldigen door te zeggen dat God Zich niet duidelijk geopenbaard heeft. Deze vorm van openbaring kan een Godsbesef evoceren. Tegelijkertijd mag niet uit het oog verloren worden dat de mens zondaar is en dat hij dit Godsbesef zal verdringen. Maar gesteld dat dit proces van verdringing niet optreedt (een mogelijkheid die door exclusivisten niet uitgesloten wordt), dan kan de inclusivistische positie daarmee nog niet worden veilig gesteld. Immers, de algemene openbaring geeft alleen kennis over God als Schepper, maar niet over God als Herschepper. Er op wijzen dat Christus Scheppingsmiddelaar is (Joh. 1,3; 1 Kor. 8,6; Kol. 1,16; Hebr. 1,2) kan de inclusivistische positie ook niet veilig stellen. Scheppen staat niet gelijk aan verlossen. Alleen het evangelie van Jezus Christus is een kracht (*dynamis*) van God tot zaligheid. De algemene openbaring kan niet het vereiste doen wat nodig is om een mens opnieuw in een rechte verhouding met God te stellen. Immers, de kennis aan God die er kwam door de algemene openbaring kan de scheiding tussen God en mensen door de zonden die ze deden, niet opheffen. Het is daarom af te wijzen om aan te nemen dat de algemene openbaring een vorm van *saving revelation* is. Inclusivisten verdedigen zich door te stellen dat de algemene openbaring sacramentele waarde heeft doordat ze vol is van Christus (zo o.m. Pinnock). Als dat zo zou zijn, kan ik niet verklaren waarom de Zoon van God dan toch nog in het vlees moest komen en moest lijden en sterven. De noodzakelijkheid van de komst van de Zoon van God is dan niet meer zo noodzakelijk. De afstand tussen de inclusivistische en exclusivistische positie ten aanzien van de waarde van de algemene openbaring is te groot om een brug te kunnen slaan tussen beide posities. Aannemen dat mensen door enkel kennis van algemene openbaring behouden kunnen worden, is onjuist en daarmee onverantwoord.

Met Paulus moet beleden worden dat alle mensen zondaar zijn, dat er niemand is die God zoekt. De mens zelf houdt de waarheid in ongerechtigheid ten onder. Tóch laat wat Richardson en Tiessen in hun werken naar voren brengen, geen andere conclusie toe dan dat er volken zijn die buiten de lichtkring van het evangelie leven waarvoor de 'vijf punten' van Tiessen opgaan (zie vorige paragraaf). Impliceert dit dat er redding mogelijk is zonder bewuste geloofskennis aan Christus? Er is geloof in één Schepper-God, er is de overtuiging dat de mens deze God gehoorzaamheid schuldig is en dat er niets is waarmee de mens zelf de gemaakte schuld kan vereffenen. Men hoopt op God en Zijn genade.²⁵⁹ Op grond van wat ik gelezen heb, is het *niet* aannemelijk dat deze overtuigingen door

---

²⁵⁹ Richardson, *Eternity in Their Hearts*, 82. Bij de Karen, een volk in Myanmar, werd het volgende gebed aangetroffen: 'O children and grandchildren! If we repent of our sins / And cease to do evil – restraining our passions – and pray to Y'wa / he will have mercy upon us again / if Y'wa does not have mercy on us, there is no other one who can / he who saves us is the only one – Y'wa.'

algemene openbaring tot stand zijn gekomen. In de vele (ronduit intrigerende) beschrijvingen van volken die Richardson naar voren brengt, komt men herhaaldelijk tegen dat er zeer oude overleveringen waren die van generatie op generatie werden overgedragen. Bij sommige volken werd een soort wanhopigheid geproefd: zouden ze ooit die God leren kennen over Wie in die oude overleveringen gesproken wordt? Zou de schuld die er gekomen is door het vergeten van deze God ooit verzoend kunnen worden? Richardson maakt een onderscheid tussen ‘Peoples of the vague God’, ‘Peoples of the Lost Book’ en ‘People with strange customs’. De eerste categorie betreft volken waar geloof is dat er één Schepper-God is Die vereerd moet worden. De tweede categorie betreft volken die door middel van oude overleveringen weten dat God geopenbaard heeft Wie Hij is en hoe Hij redt en dat hierover een boek is (meer weten ze echter niet). Ze verlangen ernaar om dat boek te ontvangen. De derde categorie betreft volken waar men rituelen aantreft die een onmiskenbare overeenkomst vertonen met openbaringen van God over de wijze waarop mensen bevrijd kunnen worden van zonde en schuld. Als men nu bij dergelijke volken – die dus géén kennis hebben van Jezus Christus – een diepe overtuiging aantreft die overeenkomt met de eerder genoemde vijf punten, acht ik het geloofwaardig dat God *uit louter genade* hen de door Christus verworven gerechtigheid toerekent. Een belangrijke aanwijzing daartoe trof ik in *Eternity in Their Hearts*. De volken die ‘alzo gezind waren’ omarmden het langverwachte evangelie van Jezus Christus van meet af aan toen zij door zendelingen bereikt werden. Dit was het goede nieuws van God waar zij als volk eeuwenlang op hadden gewacht.²⁶⁰

Er is nu dus toch nog een brug geslagen tussen de inclusivistische en de exclusivistische positie. *Geloofskennis* van Jezus Christus is niet *te allen tijde* noodzakelijk om behouden te worden. Voorzichtigheid is echter geboden: ik wil dit alleen maar aannemen voor hen die niet met het evangelie bereikt zijn en bij wie er een doorleefd besef is dat God de Heere is van hemel en van aarde, dat Hij aller aanbidding waard is, dat wij door onze zonden scheiding hebben gemaakt tussen God en onszelf en dat de mens niets kan doen om de schuld weer ongedaan te maken. De redding moet uit genade bij God vandaan moet komen en de mensen die het hier betreffen zien daar ook reikhalzend naar uit.²⁶¹

---

²⁶⁰ Helaas kan ik het boek van Richardson hier alleen maar kort voor het voetlicht brengen. De diverse categorieën volken en de vraag naar hun behoud terwijl er geen bewuste kennis is van Jezus Christus, zou nog veel uitgebreider bestudeerd moeten worden. Tevens spreek ik hier over volken. God zal echter ieder persoonlijk oordelen.

²⁶¹ De aarzeling om dit uiteen te zetten zit er voornamelijk in dat er geen duidelijke Schriftuurlijke basis voor aan te wijzen is. Anderzijds: ons kennen is echt maar ten dele. Dat mensen het evangelie van Jezus Christus omarmden als hét bevrijdende nieuws waar zij reikhalzend naar uitzagen, kan en wil ik niet negeren. Om die reden wil ik aannemen dat zij die dat reikhalzend uitzien kenden, maar niet bereikt werden in hun leven met het evangelie, door God in genade zijn aangenomen.

Hierboven is voorzichtig, maar uiteindelijk toch met een zekere overtuiging een brug geslagen tussen inclusivisme en exclusivisme. Het is wel een heel specifieke brug en het is er ook echt maar één. Inclusivistische stellingnames als dat God een mens aanneemt omdat hij voor God aangenaam is, heb ik van de hand gewezen. Ik wijs eveneens de aanname af dat God ‘in de regel’ gebruik maakt van niet-christelijke religies om zondaren tot Zich te trekken. Immers, wanneer de zojuist boven beschreven gezindheid aangetroffen wordt, is dat altijd in de context van ‘folk religion’ en niet in de context van ‘formele’ niet-christelijke godsdienst.²⁶² Het gaat om gebrekkige kennis die volken hebben over God en Zijn genade die losstaat van de concrete religieuze context waarin de mens leeft. Aannemen dat God gebruik maakt van niet-christelijke godsdiensten die in de loop van de geschiedenis ontstaan zijn, is een vorm van wensdenken. Dat laat echter onverlet dat God door een voor ons niet na te rekenen werking van Zijn Geest mensen kan en wil bepalen bij die onderdelen van hun godsdienst die aan te merken zijn als een verlossingsanalogie.²⁶³ God kan mensen van Zijn welbehagen altijd bereiken en zal hen op de weg leiden die Hij met hen voor heeft. Het is hier ook de plek om te wijzen op het fenomeen van *special revelation in a given time and place*.²⁶⁴ Hier is te denken aan visioenen en dromen over Jezus. Het bestaan hiervan toont aan dat God werkt bij wie en wanneer Hij wil. Deze vormen van bijzondere openbaring zijn overigens geenszins tot versterking van de inclusivistische positie. Immers, een mens ontvangt hierdoor kennis over Jezus Christus. Ik zal dit onderwerp nu niet verder uitwerken.

Excurs-II

Hieronder volgen de opbrengsten van een viertal geëxegeseerde Schriftgedeelten. Betreffende Schriftgedeelten komen op diverse plaatsen in de bestudeerde literatuur naar voren om de mogelijkheid zaligmakende kennis aan God buiten bijzondere openbaring te onderbouwen dan wel te weerleggen.

Psalm 19 [zie Bijlage 3 voor korte exegese]

Kan God gekend worden door de algemene openbaring? Als het antwoord bevestigend is, wat voor soort kennis is dat dan?

---

²⁶² Richardson, *Eternity in Their Hearts*, 106: ‘Looking back over history, it appears that the Evil One’s strategy has been to try to superimpose formal religions over folk religions before the gospel arrives – to prevent the native monotheism in the vast majority of folk religions from fulfilling its amazing role as an ally of the gospel.’

²⁶³ Zie bijvoorbeeld Doornenbal, *Ma(i)len over wereldreligies*, 36-37. Hij haalt het voorbeeld aan van een stam die bekend was met het fenomeen vrijsteden die we ook in het Oude Testament tegenkomen. Evangelisten die er later kwamen konden hierbij aansluiten.

²⁶⁴ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 116-120

Zonder reserve kan gesteld worden dat God (*El*) gekend kan worden door Zijn schepping. In Psalm 19 worden concreet de hemelen genoemd, het uitspannel (vs. 2) en het onafgebroken ritme van dag en nacht. Al deze zaken vertellen Gods eer en verkondigen het werk van Gods handen. Het is een verkondiging zonder woorden. Ze is als een richtlijn die uitgaat 'over de ganse aarde' (vs. 5).

Het tweede deel van de Psalm is duidelijk onderscheiden van het eerste deel. Waar in deel A éénmaal van *El* gesproken werd, wordt in deel B zevenmaal van YHWH gesproken. YHWH sloot een verbond met Israël en maakte aan dit volk Zijn wetten en inzettingen bekend (Ps. 147,19). Het is de תּוֹרַת יְהוָה waarmee God Zijn genadige wilsuitdrukking aan Zijn volk bekend maakte. Aan de torah (en daarmee verwante termen) worden diverse predikaten gehecht. Ze is: volmaakt, getrouw, recht, zuiver, rein, waar. De predikaten worden telkens gevolgd door een nadere bepaling. Ter illustratie vermeld ik vs. 9b: 'het gebod des HEEREN is zuiver, verlichtende de ogen.' Het is op grond van de onderwijzing van YHWH dat een mens te weten kan komen wie God is en vooral ook wat Zijn wil is. Het zijn de geboden van de HEERE waardoor Zijn knecht vermaand wordt (vs. 12). De Psalm dichter ontdekt dat hij de volmaakte torah nooit volkomen kan naleven. De dichter wordt schuldig gesteld. Dit dringt hem tot het gebed (vss. 13-15).

Hoewel de algemene openbaring van grote waarde is, is ze voor de mens niet voldoende om tot (zaligmakende) kennis aan God te komen. Je zou kunnen zeggen: er is een bijzondere ingreep van God voor nodig om de mens tot inzicht te brengen wie God is en wat Hij eist. Het is niet terecht om te zeggen dat de algemene openbaring daarmee haar functie verliest (immers, de hemelen vertellen Gods eer, enz.).

Romeinen 1,18-21 [zie Bijlage 4 voor korte exegese]

Dat de bijzondere openbaring van het evangelie noodzakelijk is voor de mens om weer in rechte verhouding met God te kunnen staan, is ook te concluderen uit Rom. 1,18-21. Deze verzen worden door inclusivisten vaak aangehaald. Zij stellen dan dat niet alle mensen de waarheid in ongerechtigheid ten onder houden en dat er mensen zijn die – terwijl ze geen kennis hebben aan Christus – God verheerlijken en danken.²⁶⁵ Rom. 1,18-21 biedt echter geen grond om dit aan te nemen. De boodschap die Paulus brengt, is het Evangelie van Christus. Alleen dat Evangelie is een kracht van God tot zaligheid. Het is de mens zwaar aan te rekenen dat Hij God niet als God verheerlijkt of gedankt heeft. Van de schepping aan zijn Zijn eeuwige kracht en goddelijkheid te doorzien en te verstaan door Zijn werken. De mens daarentegen houdt de waarheid in ongerechtigheid ten onder. Hij is verijdeld in zijn overwegingen, zijn hart is verduisterd. Er is geen reden om aan te nemen dat Paulus hier slechts een deel van de mensen bedoelt. Rom. 3,9-20 toont dat overduidelijk aan. 'De

---

²⁶⁵ Sanders, 'Inclusivism', 50 en Tiessen, *Who Can be Saved?*, 141.

rechtvaardigheid Gods is door het geloof van Jezus Christus, tot allen en over allen, die geloven; want er is geen onderscheid' (Rom. 3,22).

Romeinen 2,14-16 [zie Bijlage 5 voor korte exegese]

Diverse malen wordt door inclusivisten verwezen naar Rom. 2,14-16. Deze passage zou aantonen dat er heidenen zijn die van nature de dingen van de wet doen. Het werk der wet is in hun harten geschreven. Zij zijn daarmee voorbeelden van mensen die aangenaam zijn voor God vanwege de gerichtheid van hun hart.

Ik acht het onaannemelijk dat dit de betekenis van Rom. 2,14-16 is. In de exegese heb ik geconcludeerd dat met ἔθνη niet heidenen bedoeld worden, maar christenen uit de heidenen. Zij hebben van nature de wet niet, maar doordat zij in Jezus Christus geloven, heeft God de wet in hun hart geschreven. Het is onaannemelijk dat Paulus zou schrijven over heidenen die van nature de dingen der wet doen. Dat verhoudt zich niet met wat hij in Rom. 1 schreef en ook niet met wat hij in Rom. 3 schrijft dat alle mensen zondaar zijn. Mocht met ἔθνη wel heidenen in het algemeen worden bedoeld zijn, dan is er nog steeds geen grond om aan te nemen dat zij zonder geloof in Christus rechtvaardig voor God kunnen staan. Alleen de daders van de wet zullen gerechtvaardigd worden (2,13). Wie zal er echter een dader der wet zijn, zonder enkele zonde? Hypothetisch gesproken zou het kunnen om door de werken der wet zalig te worden. De realiteit is echter voor álle mensen dat niemand op die manier zalig zal worden. De boodschap van Paulus is dat het alleen zal kunnen door de gerechtigheid van God in Christus en het geloof in Hem.

Hnd. 17 [zie Bijlage 6 voor korte exegese]

Ik concludeer dat deze geschiedenis uit Hnd. 17 geen grond biedt om aan te nemen dat God mensen in genade aanziet die een zekere godskennis bezitten. De Atheners worden door Paulus als zeer godsdienstig aangemerkt. Te midden van al hun heiligdommen is er ook een altaar met het opschrift 'aan een onbekende God'. Dit geeft m.i. aan dat de Atheners er weet van hadden dat er nog een God was. Meer dan dat weten de Atheners echter niet. Hun kennis is uitermate gering. Het opschrift op het altaar spreekt hierin boekdelen.²⁶⁶

Paulus verkondigt Wie deze onbekende God is. Hij is de Heere van hemel en aarde. Deze God heeft alle mensen geschapen, heeft bepaald waar de mensen wonen en wat de hun toegemeten tijd is. Deze God is niet ver van een ieder. Sterker, 'in Hem leven wij, bewegen wij en zijn wij.' Maar, komt het ook tot een vinden van deze God van hemel en van aarde? De geschiedenis op de Areopagus geeft er geen aanleiding toe die vraag bevestigend te beantwoorden.

Nadat Paulus heeft aangesloten bij de godsdienstigheid van de Grieken en heeft moeten concluderen dat (zelfs) zij de God van hemel en aarde niet gevonden hebben, komt het evangelie

---

²⁶⁶ Bock, 'Athenians Who Have Never Heard', 119.

openlijk aan de orde. God heeft de tijden der onwetendheid overzien. Wanneer God niet openlijk laat verkondigen Wie Hij is en hoe Hij mensen redt, zitten mensen gevangen in hun onwetendheid. Deze onwetendheid is overigens niet onschuldig. Dát ze God niet vinden, wordt de mensen tot schuld aangerekend. God verkondigt aan alle mensen dat zij zich bekeren. Dit laat er geen twijfel over bestaan dat de gebrekkige godskennis niet voldoende is voor de zaligheid. Bekering tot de God van hemel en van aarde is nodig. Hij zal immers de aarde rechtvaardig oordelen door Zijn Zoon, de opgestane Heere Jezus Christus.

§1.5 De noodzaak van Christuskennis voor behoud

In de vorige paragraaf is er één brug geslagen tussen inclusivisme en exclusivisme. Deze brug is wel met diverse waarschuwingsborden omgegeven. Geconcludeerd heb ik dat er in bijzondere gevallen verwachting mag zijn dat God mensen de gerechtigheid van Christus toerekent, terwijl ze nog geen Christuskennis hebben. Op een andere manier komt dit ook terug bij het vraagstuk over de eeuwige bestemming van jonggestorven kinderen en mentaal gehandicapte mensen. In DL I,17 staat dat er, uit grond van het genadeverbond waarin de kinderen en de godzalige ouders delen, niet getwijfeld hoeft te worden aan de verkiezing en zaligheid van kinderen die in hun jonge jaren worden weggenomen. Van mentaal gehandicapte mensen die opgenomen zijn in het genadeverbond, mag worden aangenomen dat God hen in Christus voor rechtvaardig houdt. Er worden dus in de gereformeerde orthodoxie uitzonderingen aangenomen op de regel dat geloofskennis aan Christus noodzakelijk is voor de zaligheid. Nadrukkelijk wijs ik er hier op dat deze uitzonderingen aangenomen worden voor hen die opgenomen zijn in het genadeverbond. Concreet moet dan gedacht worden aan de christelijke doop die daar een teken en zegel van is.

Op geen enkele manier impliceert bovenstaande dat daarom in brede zin mag worden aangenomen dat voor de zaligheid Christuskennis (dus) niet noodzakelijk is. Ik concludeer op grond van wat ik bij de inclusivisten Sanders en Pinnock heb gezien dat zij een verkeerde kant op gaan. Ze veronderstellen een universele werking van Gods Geest waardoor mensen een innerlijke verandering ondergaan en zo voor God welgevallig worden. Wanneer dat inderdaad waar is, hoe moet het Nieuwe Testament dan verstaan worden? Ik roep in herinnering wat Ridderbos hier over noteerde:

Al deze geschriften (van het NT, sb) hebben hun gemeenschappelijke uitgangspunt in de komst en het werk van Jezus Christus en zijn alle op hun wijze erop gericht de unieke en beslissende betekenis van dit gebeuren in de geschiedenis van de goddelijke heilsopenbaring in het licht te stellen.²⁶⁷

Wanneer in algemene zin aangenomen wordt dat voor de zaligheid kennis aan Christus niet noodzakelijk is, wordt geen recht gedaan aan het Bijbelse getuigenis. De tekst uit Hebr. 1,1 spreekt daarin boekdelen. Strange heeft het als volgt gezegd: 'the focus of faith has sharpened in its intensity'. Het is niet aannemelijk dat de schrijvers van de nieuwtestamentische boeken in gedachten hadden dat de zaligheid ook op een andere manier dan via de geloofskennis aan Christus verkregen kon worden. Dit getuigenis van het Nieuwe Testament maakt het ook onmogelijk om aan te nemen dat de wijze waarop gelovigen uit het Oude Testament gered werden, ook nog voor de huidige tijd geldt.

Excurs-III

Romeinen 10,18 [zie Bijlage 7 voor korte exegese]

Om te kunnen delen in het heil is dus nodig dat het evangelie van Jezus Christus verkondigd wordt. 'Het geloof is uit het gehoor en het gehoord door het Woord Gods' (Rom. 10,17). Dit Woord Gods is niets anders dan de goede boodschap aangaande Jezus Christus en dat ieder die in Hem gelooft gerechtvaardigd wordt. Niet de schepping, niet de onderhouding en regering van de wereld, niet het geweten van de mens brengt de mens in aanraking met deze goede boodschap. Paulus refereert in 10,18 aan Ps. 19,5a. Hiermee wil hij echter niet zeggen dat het Woord van God letterlijk over heel de wereld is uitgegaan (en dat hij hiermee impliceert dat het Woord van God ook in andere vormen dan het verkondigde Woord tot mensen komt). Paulus maakt gebruik van de stijlfiguur van het hyperbool om de joden er bij te bepalen dat zij geen excuus kunnen aandragen dat zij de goede boodschap van Jezus niet gehoord zouden hebben.

~***~

---

²⁶⁷ Ridderbos, 'De theologie van het Nieuwe Testament', 185.

HOOFDSTUK 7 – FOCUSGROEPINTERVIEWS

§1.1 Verantwoording

In dit hoofdstuk volgt een overzicht van wat catechisanten ingebracht hebben in een drietal focusgroepinterviews. Dit type interview is een vorm van kwalitatief interviewen. Kwalitatief interviewen heeft een aantal kenmerken, die alle terug zijn te vinden in de methode die ikzelf heb gehanteerd.²⁶⁸ Het bevragen van een focusgroep kent als voordeel dat er veel informatie gegenereerd kan worden. Doordat de deelnemers dikwijls elkaar zullen bevragen en/of reageren op wat een ander inbrengt, levert dit type interview meer op dan de som van een aantal individuele interviews.²⁶⁹

Voor alle drie de interviewrondes heb ik dezelfde topiclijst gehanteerd. Zo doende zijn de resultaten beter onderling te vergelijken. Tegelijkertijd, omdat er slechts vijf topics omschreven

---

²⁶⁸ Evers, *Kwalitatief interviewen*, 31: 1. Het interview is een meetinstrument, 2. De onderzoeker bepaalt het onderwerp en selecteert de personen, 3. De onderzoeker leidt het interview, 4. Het antwoord staat niet van tevoren vast, 5. De respondent bepaalt grotendeels de omvang en het type informatie dat wordt gegeven. Voorts worden als voordelen van het kwalitatieve interview genoemd: diepte en detail, nuance, levendigheid en rijkdom aan informatie (die het oplevert).

²⁶⁹ Evers, *Kwalitatief interviewen*, 108. De generaliseerbaarheid van de data is bij kwalitatief onderzoek een punt van aandacht. De keuze voor deze methode maakt dat er gefundeerde uitspraken gedaan kunnen worden over deze catechisanten, maar veel minder over catechisanten in het algemeen.

waren, was er voldoende ruimte om extra vragen te stellen om de gewenste diepte in de interviews te bereiken.²⁷⁰ De resultaten worden hieronder in min of meer verhalende vorm weergegeven.²⁷¹

In bijlagen 9 – 11 zijn de complete transcripties van de gehouden interviews opgenomen. De gehanteerde vragenlijst (de ‘topiclijst’) met een korte verantwoording is opgenomen in bijlage 13. De catechisanten hebben een week voorafgaand aan het interview een korte leestekst ter voorbereiding ontvangen (zie bijlage 12).

§1.2 Resultaten focusgroepsinterviews

§1.2.1 Wat is waarheid?

Geloven jongeren dat het dé waarheid is dat alleen Jezus de Weg, de Waarheid en het Leven is? Waarom geloven ze dit wel of waarom niet? Welke vragen hebben ze hierbij? Na analyse van de gegevens kunnen er drie antwoordcategorieën onderscheiden worden.

1e categorie.²⁷² Dat Jezus de Weg, de Waarheid en het Leven is, is dé waarheid omdat het in de Bijbel staat. De Bijbel getuigt ervan op duidelijke wijze. Ook werd gewezen op de historische betrouwbaarheid over leven, sterven en opstanding van Jezus.

De jongeren die een antwoord gaven dat in deze lijn staat, gaven vervolgens wel aan dat ze aanvechtingen kennen. ‘Stel nou, dat het toch niet klopt!’, is een voorbeeld van een antwoord dat deze aanvechting weergeeft. Een ander antwoord dat in dezen illustratief is: ‘is het niet te simpel om te zeggen dat het waar is omdat het in de Bijbel staat?’ Toch geven jongeren in deze categorie aan oprecht te *geloven* dat het waar is wat de Bijbel zegt. Ondanks twijfel en aanvechting, breekt het geloof er telkens weer door heen. Ze geloven dat het de waarheid is, omdat het Woord van God ons het voorhoudt. Deze jongeren gaven in het vervolg van het gesprek ook een inhoudelijke motivering waarom ze geloven dat dit de waarheid is. 1. Als het niet waar zou zijn, waarom zou Jezus dan aan het kruis gestorven zijn? Als er redding mogelijk is buiten het kruis om, hoe moet Christus’ lijden en sterven aan het kruis dan begrepen worden? 2. Het christelijke geloof wijkt af van andere geloven. In het afwijken van het christelijke geloof wordt dan een belangrijke aanwijzing gevonden dat het christelijke geloof de waarheid is. Het afwijken betreft het verschil tussen verlost worden of jezelf verlossen. Hoe kan een mens ooit zichzelf verlossen als hij of zij van nature een zondig mens is? De Bijbel laat duidelijk zien dat wij allemaal zondaren zijn. Niemand kan zichzelf verlossen. Verlossing moet wel van God uit komen. Alleen Jezus is de Verlosser. In geen andere godsdienst vind je dit.

---

²⁷⁰ Evers, *Kwalitatief interviewen*, 110.

²⁷¹ Dit wordt door Evers geadviseerd (*Kwalitatief interviewen: kunst en kunde*, 9).

²⁷² 62% (13 van de 21 respondenten).

2^e categorie.²⁷³ Andere jongeren geven aan dat er toch ook andere (heilige) boeken zijn op grond waarvan gelovigen menen dat zij de waarheid ‘in pacht hebben’. De Koran spreekt over Allah en niet over de Drie-eenheid. Het kan niet allebei waar zijn. Respondenten in deze categorie geven aan te geloven dat wat de Bijbel ons leert, waar is. Tegelijkertijd vinden ze het heel lastig en verwarrend dat er ook andere geloven zijn die ook pretenderen de waarheid te zijn. Dit leidt bij deze jongeren tot de stellingname dat we alleen mogen spreken van óns geloof. Hoewel dit geloof wel gedeeld mag worden met anderen, voert het respect voor het geloof van die ander de boventoon. Er is bij hen een behoorlijk grote terughoudendheid waar te nemen in de gedachte dat het christelijk geloof dé waarheid zou zijn *die voor ieder mens geldt*.

Deze terughoudend wordt mede gevoed door zich te realiseren dat de plaats waar je bent opgegroeid en de wijze waarop je bent opgevoed, grote invloed heeft op wat je (niet) gelooft. Jongeren in deze categorie vinden het bestaan van zoveel verschillende vormen van geloof en religie verwarrend. Dit doet hen terughoudend zijn in het doen van stellige uitspraken. Voor zichzelf geloven ze wel dat wat Jezus zegt echt wáár is. Een rode draad die in dit type antwoorden te ontwaren is, is de volgende: een overtuiging is waar omdat je dat gelooft. Op die wijze zal voor een ander een alternatieve overtuiging waar zijn omdat hij of zij dat gelooft. Er werd op gewezen dat het nogal arrogant is om ‘onze’ waarheid voor te houden aan andere mensen. Tegelijkertijd werd gezegd: ‘maar als dit (onze overtuiging, sb) echt waar is, dat zou dat toch eigenlijk wel moeten...’

3^e categorie.²⁷⁴ Jongeren in deze categorie vinden de gestelde vraag eigenlijk niet te beantwoorden. Ze zijn op dit punt agnostisch te noemen (‘lastig, ik zou het echt niet weten’). Ze durven er geen uitspraak over te doen.

§1.2.2 *Vrucht van de Geest?*

Moreel handelen is niet iets wat enkel voorbehouden is aan christenen. Velen die een andere godsdienst belijden of ongelovig zijn, tonen liefde tot en betrokkenheid op de naaste. Is geloof in Jezus wel echt nodig om behouden te worden?

De analyse van de gegevens levert duidelijk twee antwoordcategorieën op. De ene groep respondenten durft geen duidelijke uitspraak te doen en wijst er op dat het oordeel van God altijd een rechtvaardig oordeel zal zijn. De andere groep respondenten is stellig en benoemt dat behoud er echt alleen kan zijn door geloof in Jezus Christus. Hieronder zal ik de antwoordcategorieën uitgebreider weergeven.

---

²⁷³ 24% (5 van de 21 respondenten).

²⁷⁴ 14% (3 van de 21 respondenten).

1e categorie.²⁷⁵ Deze respondenten wijzen op de redenen waarom we iets doen. Volgens hen is het vaak zo dat mensen goede dingen doen vanwege het verdienstelijke karakter daarvan. Eén respondent wees op het hindoeïsme. Deze godsdienst is er van doortrokken dat je door goed te doen echt iets kunt verdienen. Er werd op gewezen dat we naar het gehele Bijbelse getuigenis moeten kijken. Het is een aantrekkelijke gedachte dat mensen gered kunnen worden door hun daden, maar is dat wat de Bijbel leert? In dat kader moeten hier ook de opmerkingen genoemd worden die er op ingingen hoe de vrucht van de Geest tot stand komt. Deze respondenten zeiden heel duidelijk dat de vrucht van de Geest pas gestalte in je leven krijgt, wanneer je gelooft in Jezus. Het is niet zo dat een algemeen Godsbesef of Godsgeloof een mens doet delen in de vrucht van de Geest. Zij benadrukten de verbondenheid tussen Jezus en de Geest.

Maar stel dat een mens door goed te doen rechtvaardig kan zijn voor God, betekent dat dan ook dat er zulke mensen gevonden zullen worden? Wie is er die volmaakt zuiver is in zijn handel en zijn wandel? Enkele keren werd benadrukt dat er niet één mens zonder zonde is. Daardoor hebben alle mensen te maken met zonde en schuld.

Respondenten in deze categorie gaven vervolgens aan dat het geloof in Jezus daarom noodzakelijk is om behouden te worden. Alleen door het geloof in Hem zullen de zonden vergeven worden. 'Met een ander geloof kun je niet zalig worden', zo zei één van de respondenten. Jezus biedt de genade aan die ieder mens nodig heeft. Tevens werd door enkele respondenten benadrukt dat door het geloof in Jezus ook de Geest zal doorwerken in het hart. Alleen zó zal een mens een zuiver hart voor de Heere krijgen.

2e categorie.²⁷⁶ Respondenten in deze categorie gaven in verschillende bewoordingen aan dit een heel lastig vraagstuk te vinden. Aannemen dat slechte mensen die niet in Jezus hebben geloofd verloren gaan, wil men wel aannemen. Aannemen dat mensen die veel goede dingen laten zien in hun leven, maar niet in Jezus hebben geloofd ook verloren gaan, vinden ze daarentegen een heel moeilijk punt.

Enkele respondenten gaven eerlijk aan echt niet te zullen weten hoe God dit beoordeelt ('geen idee, eigenlijk', 'heel moeilijk om te zeggen!'). Brede consensus is er onder deze respondenten over dat het oordeel aan de Heere moet worden overgelaten. Wij moeten hier gewoon helemaal niets over vinden. God zal echt wel doen wat rechtvaardig is. Eén van de respondenten vond het zeer aanmatigend als christenen menen te weten hoe God oordeelt over een mens. Deze respondent vindt dat wij dringend een hand op onze mond moeten leggen.

Tevens werd ingebracht dat het nogal een gemakkelijke oplossing is om te veronderstellen dat alle

---

²⁷⁵ 65% (11 van de 17 respondenten).

²⁷⁶ 35% (6 van de 17 respondenten).

goede daden van niet-christenen eigenlijk voortkomen uit berekening. We moeten dus uitkijken met het wantrouwen van de intenties van anderen. Er werd op gewezen dat God echt wel het hart van de mensen kent. De meesten in deze categorie houden het voor redelijk om aan te nemen dat er mensen zijn die vanuit belangeloze intenties het goede zoeken te doen en dat God er in het oordeel rekening mee houdt dat zij niet met het evangelie van Jezus bekend waren. Ook hier komt het er op neer dat we er van verzekerd kunnen zijn dat God altijd een rechtvaardig oordeel zal vellen.

§1.2.3 Zonder kennis aan Jezus geen zaligheid?

Kunnen mensen die nooit van Jezus gehoord hebben toch zalig worden? Hoe denken deze jongeren hierover? De verschillende reacties op deze vraag heb ik onderverdeeld in twee categorieën.

1^e categorie.²⁷⁷ Kenmerkend voor de reacties die in de eerste categorie vallen, zijn opmerkingen als: ‘dit zou oneerlijk zijn’ en ‘waarom zouden wij wel het recht hebben om die informatie te krijgen en anderen niet?’ De conclusie van respondenten in deze categorie is dat het (dus) mogelijk moet zijn om God te leren kennen en in de hemel te komen, ook al is er geen kennis aan Jezus Christus. Daar worden dan de volgende inhoudelijke argumenten voor ingebracht:

- We moeten er oog voor hebben dat er heel veel andere godsdiensten zijn, naast het christendom. Het komt voor dat mensen door deze godsdiensten de ware God aanbidden (de God van de Bijbel), terwijl ze dat zelf eigenlijk niet helemaal door hebben. Als mensen nu oprecht in één God geloven en ze tonen goede daden, zou je dan nog durven beweren dat ze verloren gaan omdat ze Jezus Christus niet kennen? Geopperd werd dat er een soort ‘anonieme christenen’ kunnen zijn (‘ze zoeken met heel hun hart naar een God en als ze dan echt geloven [...]. Ze bidden soms met meer overgave dan christenen!’). Tevens werd gewezen op de gelovigen uit het Oude Testament: zij zijn zalig, maar geloofden niet bewust in Jezus Christus. Kan dat dan vandaag de dag ook niet? Overigens, de meeste respondenten zijn wel voorzichtig in hun bewoordingen: het oordeel is aan de Heere.
- Niet alleen door andere godsdiensten, maar ook door de natuur kunnen mensen God leren kennen (‘Hij laat zien dat Hij er is’). Ook via deze weg kunnen mensen op het goede spoor gezet worden en tot aanbidding van God komen. In de ogen van God is dat dan voldoende voor deze mensen die buiten de lichtkring van het Evangelie leven.
- Ieder mens heeft een Godsbesef. Als een mens gehoor geeft aan dat Godsbesef, dan kan het tot aanbidding komen van de ware God. Ook hier was het antwoord heel voorzichtig, maar werd het toch als een reële mogelijkheid beschouwd.

---

²⁷⁷ 70% (9 van de 13 respondenten).

- De uitverkiezing. Als mensen door God uitverkoren zijn tot het eeuwige leven, dan zullen ze zalig worden. Dit is niet afhankelijk van het al dan niet bereikt zijn met het Evangelie van Jezus Christus. God geeft dan dat mensen buiten de lichtkring zich aan God leren toevertrouwen. Het komt niet uit de mens zelf op om dit te doen!

2^e categorie.²⁷⁸ Reacties in deze categorie laten zien dat geloof in *Jezus* echt noodzakelijk is voor de zaligheid. Je kunt hetzelfde op verschillende manieren zeggen en dat is ook precies wat mijn ervaring was toen deze vraag aan de orde kwam. Sommigen waren scherp in hun visie: 'niemand heeft recht op genade', 'mensen zijn zondaren', 'geen mens verdient het om naar de hemel te gaan'. Anderen waren genuanceerder in hun bewoordingen, mag gaven uiteindelijk wel aan dat zalig worden buiten het geloof in Jezus een onmogelijke zaak is.

- De rol van andere godsdiensten wordt door deze respondenten heel anders gewaardeerd dan de respondenten die in categorie 1. Geloven in een God is voor hen te onbepaald. De aanwezigheid van een soort Godsbesef is nog niet geloof in Jezus Christus.
- De rol van de schepping wordt ook anders gewaardeerd. Erkend wordt dat God Zich in de schepping openbaart en dat het in theorie mogelijk zou moeten zijn om Hem langs deze weg echt te leren kennen. Het probleem ligt echter bij de mens: er is geen mens die God waarlijk zoekt. Integendeel, we gaan juist tegen God in met alles wat we doen en laten.
- De meeste respondenten in deze categorie geven wel aan dat het oordeel niet aan ons is. Evenwel mogen wij er niet vanuit gaan dat mensen gered zijn die Jezus niet kenden. Toch was er voorzichtigheid te bespeuren: het oordeel van God kan nog wel eens anders zijn, dan wij dachten dat het zou zijn.
- Respondenten in deze categorie (zowel de genuanceerden als de minder genuanceerden) gaven aan dat evangelisatie een taak is die de kerk van Jezus Zelf heeft gekregen en die we niet mogen laten versloffen. Ik geef één antwoord weer ter illustratie: 'Jezus zei niet: 'Ik ga nu weg en Ik laat nu aan alle mensen die liefde van God zien'. Nee, Hij zei: 'jullie moeten het Woord van God verspreiden'. Als we dat niet doen hebben wij daar [het verloren gaan van mensen, sb] uiteindelijk een bepaalde schuld in. Wij hebben onze verantwoordelijkheid dan gewoon niet goed genomen.'

§1.2.4 Is het eerlijk of rechtvaardig?

Zou het rechtvaardig zijn van God om mensen die nooit van Jezus gehoord hebben, niet te

---

²⁷⁸ 30% (4 van de 13 respondenten).

behouden? De antwoorden die cirkelen rondom dit vraagstuk laten zich ook hier onderverdelen in twee categorieën.

1^e categorie.²⁷⁹ De meeste respondenten laten merken dit een erg groot thema te vinden. Allen laten ook wel merken het gevoel van onrecht te kunnen begrijpen. Ook geven de meesten aan voorzichtig te willen zijn in hun bewoordingen. Dat niet wij hoeven te oordelen, maar dat God dat zal doen en dat Hij altijd doet wat recht is, kwam herhaaldelijk naar voren. Toch komt deze groep respondenten anders uit dan die uit categorie 1. Dat heeft met de volgende opvattingen te maken:

- Alle mensen doen zonde. Er is niemand die niet in zonde ontvangen en geboren wordt. Dat is niet de schuld van God. Hij heeft ons goed gemaakt. De zondeval kwam echter. Daar delen we allemaal in. Alleen door Jezus kunnen we weer bij God komen. We moeten er mee uitkijken om aan te nemen dat mensen ook via andere godsdiensten God echt leren kennen. Om welke God gaat het dan eigenlijk? Kom je bij Jezus uit?
- God had ons helemaal geen genade hoeven te schenken. Hij heeft het volste recht om alle mensen verloren te laten gaan. Immers, mensen zelf zoeken God helemaal niet terwijl Hij wel recht heeft op ieders hart.
- We moeten voorzichtig zijn met te zeggen dat het oneerlijk is. Dit is namelijk een menselijke gedachte. God heeft geopenbaard dat de zaligheid er alleen is door het geloof in Jezus.

2^e categorie.²⁸⁰ De respondenten in deze categorie geven aan het oneerlijk en onrechtvaardig te vinden wanneer mensen verloren gaan omdat ze niet in Jezus geloofd hebben, terwijl ze onbekend waren met het Evangelie. De meest uitgesproken respondent gaf hierbij aan dat dit precies de reden is waarom zij zelf niet kan geloven. Dit is voor deze respondent een niet te nemen horde.

Anderen in deze categorie geven aan dat God toch een rechtvaardig God is? Hiermee bedoelen ze te zeggen dat God er rekening mee zal houden of een mens bekend was met het Evangelie van Jezus Christus of niet. De reden om dit aan te nemen is dat deze catechisanten het eenvoudigweg (zeer) onrechtvaardig zouden vinden. Daarom kan het niet waar zijn dat God zo zou handelen. De antwoorden die vervolgens gegeven werden, grijpen terug op thema's die in de vorige vraag reeds aan de orde kwamen. Ik zal die nu niet herhalen.

§1.2.5 Het Woord van God is onmisbaar?

Is het noodzakelijk om het Woord van God te horen om behouden te worden? Is dit Woord een onmisbaar instrument voor het behoud van mensen? In tegenstelling tot de vorige vragen, blijkt hier

---

²⁷⁹ 58% (10 van de 17 respondenten).

²⁸⁰ 42% (7 van de 17 respondenten).

bijna een *communis opinio* te heersen: God is niet gebonden aan het Woord om mensen zalig te maken.²⁸¹ De volgende gezichtspunten werden naar voren gebracht:

- God kan voor ons in het verborgene werken. Hij kan rechtstreeks tot mensen spreken. God is in staat om het Evangelie aan mensen bekend te maken op een andere wijze dan door het Woord. Eén van de respondenten: 'de wonderen zijn de wereld nog niet uit toch?' Een aantal keren werd er op gewezen dat voor God geen ding onmogelijk is. Hij is almachtig.
- Ook in het Oude Testament konden mensen zalig worden zonder dat er een Bijbel was. Dan zou dat toch ook vandaag mogelijk moeten zijn?
- God kan tot mensen spreken via dromen (zoals dat wel bij moslims gebeurt), Hij kan een engel sturen. Hij kan rechtstreeks tot het hart van iemand spreken die geen Bijbel tot zijn beschikking heeft.
- Als mensen uitverkoren zijn, zullen ze sowieso door God bereikt worden: of dat nu door het Woord is of op een andere manier.
- Eén respondent overwoog de mogelijkheid dat alle mensen na hun sterven een tweede kans krijgen. Hier was de betreffende respondent echter allerminst zeker van overigens.

Een veel kleinere groep stelde dat mensen toch echt met het Woord van God in aanraking moeten komen, om behouden te worden. Dat zegt God immers Zelf in de Bijbel. In ieder geval zullen mensen uit zichzelf nooit God vinden. Opnieuw werd door deze respondenten er op gewezen dat de christenheid een grote verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van evangelisatie en Bijbelverspreiding.

§1.3 Korte samenvatting

Het perspectief van waaruit het vraagstuk over de exclusiviteit van het christelijke geloof bekeken wordt, is m.i. voorspellend voor de antwoorden die gegeven worden. Ik bedoel met perspectief het volgende: wordt het vraagstuk bekeken vanuit een (Bijbels-)theocentrisch of een antropocentrisch perspectief?

Bekeken vanuit het theocentrische perspectief, wordt de nadruk gelegd op het Bijbelse gegeven dat God het is Die Zijn heil openbaart in Jezus Christus aan een in zonde gevallen wereld. Twee dingen klinken hierin mee. Ten eerste dat er alleen door geloof in *Jezus* behoud voor een mens is. Wanneer behoud ook op een andere wijze kan, waarom moest Jezus dan lijden en sterven? Ten tweede, God had het volste recht om Zijn heil *niet* aan ons te openbaren. Wij zijn het immers die God

---

²⁸¹ 84% van de respondenten geeft aan dat het horen van het Woord van God niet noodzakelijk is (12 respondenten).

verlaten hebben. Door vanuit een theocentrisch perspectief dit vraagstuk te overdenken, komt er overigens wel ruimte om het oordeel over mensen echt aan God over te laten. Zij die het vraagstuk vanuit dit perspectief benaderen, benadrukten dit verscheiden malen.

Start men met het overdenken van dit vraagstuk vanuit menselijk gezichtspunt dan komt men anders uit. Dan komen zaken naar voren als dat de mens een geloof heeft, waar hij waarheid aan hecht. Dat doen christenen, maar andersgelovigen net zo goed. Zo wordt het moeilijker om te zeggen dat christenen het enige ware geloven en al de anderen niet. Door het innemen van een antropocentrisch perspectief worden ook de daden van de mensen belangrijker. Aangenomen wordt dat God in Zijn oordeel er rekening mee zal houden wanneer mensen buiten de lichtkring van het evangelie leefden. Het laten zien van goede werken wordt op deze manier belangrijker. Immers, de kans dat God iemand genadig zal zijn, is dan groter. Er niet vanuit gaan dat een mens buiten bewust geloven in Jezus verloren gaat, brengt met zich mee dat er andere gronden gezocht worden om voor hen hoop te houden. Deze gronden worden vanuit dit perspectief dus in de mens gevonden en niet in God Zelf. Het wordt daarbij ook als onrechtvaardig beoordeeld dat mensen verloren zouden gaan die buiten de lichtkring van het evangelie leven. Wat kunnen zij er immers aan doen?

Wat opvalt uit het cijfermateriaal is dat een meerderheid van de respondenten er mee instemde dat het de waarheid is dat er alleen behoud door geloof in Jezus is. Vervolgens geeft echter een meerderheid aan dat er ook andere wegen zijn om behouden te worden wanneer mensen nooit van Jezus gehoord hebben. Wat die andere wegen zijn, blijft echter onduidelijk. Dat goede werken een grond zijn, wordt bijvoorbeeld door een meerderheid betwijfeld.

Op basis van het databestand kunnen evenwel geen harde uitspraken gedaan worden. Het aantal respondenten verschilde per focusvraag. Het kwam ook voor dat respondenten zich gedurende het interview tegenspraken. Desondanks geeft deze analyse van de antwoorden wel een indicatie over de vraag hoe jongeren denken over het christelijk exclusivisme ten aanzien van het heil.

~***~

HOOFDSTUK 8 – CATECHESEMETHODES

§1.1 Catechesemethode 'Follow Up!' ²⁸²

In deze methode wordt betrekkelijk weinig expliciete aandacht geschonken aan de thematiek die in deze studie centraal staat. In de methode wordt kort uiteengezet waarin het christelijke geloof fundamenteel anders is dan andere godsdiensten. Het genadekarakter maakt hier het wezenlijke verschil uit. Het genadekarakter van de christelijke godsdienst wordt letterlijk geïllustreerd aan de hand van het bekende beeld van de man in de put. Alleen Jezus redt de man werkelijk. Hij gaat Zelf de put in en laat de man op Zijn schouders staan zodat er uit kan.²⁸³ Impliciet wordt hiermee duidelijk gemaakt dat door dit genadekarakter het christelijke geloof wel het ware geloof moet zijn. Verdere expliciete bespreking rondom de waarheidsvraag komt niet aan de orde. Er wordt in deel 4 van deze methode wel een aparte les gewijd aan de Islam. Naast de nodige informatie over deze wereldgodsdienst, wordt het grote verschil benoemd: wie is Jezus? Kort, maar overtuigend aan de hand van enkele Bijbelteksten, wordt er op gewezen dat Jezus de *Zoon van God* is. Dat er alleen door Hém zaligheid is, wordt niet expliciet benoemd in de methode. Het is echter m.i. wel de onderliggende strekking van hetgeen aan de orde gesteld wordt.

---

²⁸² Korsaan-Bergsma, *Follow Up*.

²⁸³ *Jouw profiel*, Follow Up, deel 4, 18-19

In deel 7 van de serie *Follow Up!* komt de vraag naar wat waarheid is expliciet aan bod.²⁸⁴ Kort wordt toegelicht dat er verschillende godsdiensten zijn en dat de vraag gesteld kan worden naar wat nu echt waarheid is. Vervolgens geeft de auteur aan dat wanneer gesteld wordt dat alle godsdiensten iets waars in zich hebben er een probleem ontstaat (bijvoorbeeld: monotheïsme en polytheïsme kunnen niet allebei waar zijn). Aan de hand van enkele Bijbelteksten worden de catechisanten er op gewezen dat het christelijke geloof de enige waarheid is. Er is ruime aandacht voor Gods liefde voor mensen in Jezus Christus. Daarentegen wordt niet expliciet benoemd dat Hij de Weg, de Waarheid en het Leven is.

§1.2 Catechesemethode 'Leren om te leven'²⁸⁵

In les 5 is er aandacht voor oude en oosterse godsdiensten.²⁸⁶ Kenmerkend voor oosterse godsdiensten is het polytheïsme. Het belijden van een godheid brengt in contact met het hogere, het transcendente. In de ogen van belijders van de oosterse godsdiensten maakt het niet zoveel uit welke god of goden je belijdt.

Door het (kernachtig) schetsen van de inhoud van zowel hindoeïsme als boeddhisme wordt aangetoond dat dit godsdiensten zijn waar de zelfverlossing van de mens centraal staat. Zonder verdere uitleg wordt hiermee aangeduid dat deze godsdiensten 'troosteloze godsdiensten' zijn. Alleen Jezus Christus verlost de mens.

In les 6 van dit deel komen islam en jodendom aan de orde.²⁸⁷ Na een korte uiteenzetting over deze godsdiensten wordt het grote verschil met het christendom aangegeven: hoe komt een mens tot verlossing? Net zoals in *Follow-Up* komt het verhaal van de man in de put aan de orde (nu in verhaalvorm). Deze les sluit af met HC 29. De boodschap is dat alleen Jezus de Ware Zaligmaker is. Andere godsdiensten brengen geen verlossing, maar werpen de mens terug op zichzelf.

In les 9 is er aandacht voor het Woord van God. Mede aan de hand van Ps. 19 en Rom. 10,17 wordt aan de orde gesteld dat het Woord van God onmisbaar is voor onze zaligheid. Dit wordt ook beleden in HC 65. Deze vraag en antwoord worden in deel 3a van de methode besproken. 'Om het geloof te werken, gebruikt de Heilige Geest (de verkondiging van) het Woord als gereedschap [...]', zo stelt de auteur expliciet.²⁸⁸ Er is geen aandacht voor de vraag wat er gebeurt met mensen die het Woord van

---

²⁸⁴ *Veelgestelde vragen, Follow Up, deel 7, 53-58*

²⁸⁵ Van der Kraan, *Leren om te leven*. Thematische lessen 2a.

²⁸⁶ *Thematische lessen, Leren om te leven, deel 2a, 28-32.*

²⁸⁷ *Thematische lessen, Leren om te leven, deel 2a, 33-39.*

²⁸⁸ Van der Kraan, Heidelbergse Catechismus, *Leren om te leven*, deel 3a, 76. Ook wordt uitgelegd dat Woord en Geest altijd samen gaan. Door dit te benoemen wordt (hoewel dit niet expliciet gebeurt) stelling genomen tegen hen die een werking van de Geest zonder het Woord belijden. Dit is iets wat veel inclusivisten doen.

God niet hebben ontvangen. Ook is er geen aandacht voor – iets dat onder catechisanten vaak bekend is – het spreken van God door middel van dromen. De les zou verder aan betekenis winnen als deze thema's op een evenwichtige manier besproken zouden worden.

Verderop in dit deeltje van *Leren om te leven* komt de zondeval en de ernst van de zonde aan bod. In duidelijke bewoordingen wordt door de schrijvers aangeduid wat de zondeval is en wat de ernst daarvan is. 'Er is geen mens die goed doet, anders gezegd: die niet zondigt', zo staat er geschreven.²⁸⁹ De zonde en de doorwerking ervan is radicaal. De mens heeft van zichzelf geen kennis van God, geen gerechtigheid en geen heiligheid voor God meer.²⁹⁰ In de laatste lessen van dit deel komen het verbond van God, de ambten en de namen van Christus aan de orde. De lijn die uiteengezet wordt, is niet voor tweeërlei uitleg vatbaar: de radicaal verdorven mens kan alleen door het geloof in de door God gegeven Zoon gered worden van het verderf. Daarmee is ook de impliciete boodschap afgegeven dat zij die niet bereikt zijn met het evangelie van Jezus Christus, verloren gaan. De vragen die dit kan oproepen met jongeren worden niet expliciet besproken.²⁹¹

In deel 3a van *Leren om te leven* worden verschillende zondagen uit de *H.C.* behandeld. Op grond van HC 62 is het helder dat goede werken nooit onze gerechtigheid voor God kunnen zijn.²⁹² Dit sluit aan bij de vraag die ik stelde in het focusgroepinterview of mensen zonder Jezus te kennen rechtvaardig voor God kunnen staan? Op dit punt is er een aanmerkelijk verschil tussen inclusivisten en exclusivisten. De uitleg in deze methode sluit naadloos aan bij de exclusivistische visie op de goede werken. Benoemd wordt dat goede werken uit het geloof in Jezus voortkomen en dat we zonder Hem niets kunnen doen (Joh. 15,5). De dikwijls voor jongeren verwarrende constatering dat er toch ook zoveel (in ieder geval op het oog) goede mensen zijn die geen christen zijn, wordt niet besproken. Dat zou wel winst zijn.

§1.3 Catechesemethode 'Follow Me next'²⁹³

Les 7 van de jaarreeks 'brandende kwesties' heeft als titel 'Zijn alle godsdiensten gelijk?' Daarmee sluit de thematiek van deze les nauw aan op wat in deze studie centraal staat. De les start met te vragen naar persoonlijke ervaringen in de ontmoeting met andersgelovigen.

Eerst worden enkele feitelijkheden van de vijf grote wereldreligies uiteen gezet (over ontstaan en geloofsinhoud). In de catechetenhandleiding wordt aan de hand hiervan wel (kort) benoemd dat het

---

²⁸⁹ *Thematische lessen*, Leren om te leven, deel 2a, 91.

²⁹⁰ *Thematische lessen*, Leren om te leven, deel 2a, 92.

²⁹¹ De enige uitzondering daarop is te vinden op blz. 104 waar de volgende gespreksvraag gegeven wordt: 'Jezus is een unieke Verlosser, alle mensen kunnen alleen door Hem behouden worden van de toorn van God.'

²⁹² *Heidelbergse Catechismus*, Leren om te leven, deel 3a, 69.

²⁹³ *Jaarreeks 'brandende kwesties'*, Follow Me next.

unieke van het christendom is dat een zondaar gered wordt in plaats van dat hij zichzelf moet behouden door het goede te doen. M.i. wordt daarna te snel de focus verlegd naar wat de wereldgodsdiensten in overeenstemming met elkaar hebben. Vervolgens wordt de tekst van Hnd. 4,12 besproken.²⁹⁴ Noch in het boekje voor de catechisanten noch in de handleiding wordt ingegaan op de vraag waarom de zaligheid in geen ander is. Er vindt geen reflectie plaats. Daartoe worden ook geen handvatten aangereikt in de handleiding voor catecheten. Bij deze Bijbeltekst zijn enkele gespreksvragen opgenomen (zoals: 'wat zou een hindoe zeggen als hij deze tekst leest?'). Mij valt op dat er geen onderwijs gegeven wordt bij deze tekst, maar dat er enkel aandacht is voor de vraag hoe anderen hierop zullen reageren en wat de catechisant er zelf voor een mening over heeft. In les 8 ('Als je maar oprecht bent') wordt de vraag naar wat de waarheid is expliciet aan de orde gesteld. Aan de hand van de Lessings ringparabel wordt de vraag gesteld: 'waarom kan een christen zich er niet zomaar bij neerleggen dat iedereen maar voor zichzelf moet uitmaken wat hij of zij gelooft?'. Positief te waarderen is dat er in de catechetenhandleiding een tamelijk uitgebreide toelichting is opgenomen waarin betoogd wordt dat waarheid die relatief is nooit een absolute waarheid kan zijn.²⁹⁵ Het grote belang ervan om zeker te weten dat het waar is wat je gelooft, wordt toegelicht. Aan de hand van enkele apologetisch getoonzette argumenten wordt uiteengezet waarom Jezus waarlijk gestorven en opgestaan is. Dit is op zichzelf genomen sterk. Wat echter ontbreekt is een theocentrische en antropologische kijk op dit heilsfeit: waaróm liet God de Vader toe dat Zijn Zoon moest sterven, waarom wekte Hij Hem op op de derde dag? Wat heeft dit heilsfeit met ons mensen te maken? Wat ontbreekt is het leggen van een verbinding Gods toorn over de zonde en Zijn liefde tot zondaren. Wanneer die verbinding wel wordt gelegd, wordt ook helder waarom redding echt alleen door Jezus kan geschieden. Deze methode tracht wel inzichtelijk te maken dat het werkelijk waar is dat Jezus de opgestane Heere is, maar verzuimt daarbij om uit een te zetten waarom Hij niet alleen de Waarheid is maar ook dé Weg en hét Leven.

Mede aan de hand van Lessings ringparabel wordt de catecheet erop gewezen dat het enkel vertonen van goede vruchten nog niet wil zeggen of je ook daadwerkelijk de waarheid belijdt.²⁹⁶ Het thema van naastenliefde die door niet-christenen ten toon wordt gespreid, komt verder niet meer aan de orde.

Interessant aan deze jaarreeks van *Follow Me next* is dat er in de catechetenhandleiding uitgebreid aandacht is voor het boek *Eternity in Their Hearts* van Don Richardson.²⁹⁷ Dit biedt aanknopingspunten om het met de catechisanten te hebben over de vraag of mensen die nooit van

---

²⁹⁴ Jaarreeks 'brandende kwesties', 16.

²⁹⁵ Jaarreeks 'brandende kwesties', Handleiding, 74.

²⁹⁶ Jaarreeks 'brandende kwesties', Handleiding, 78.

²⁹⁷ Jaarreeks 'brandende kwesties', Handleiding, 67-68.

Jezus hebben gehoord in de hemel zouden kunnen komen? Zoals ik in hoofdstuk 6 heb betoogd, is het in sommige gevallen niet ondenkbaar om dit aan te nemen. Wel is voorzichtigheid geboden.

De vraag naar de rechtvaardigheid van verloren gaan zonder kennis van het Evangelie, wordt behandeld aan de hand van enkele verzen uit Rom. 1. Op grond van de toelichting in de handleiding kan geen andere slotsom klinken dan dat ieder mens door eigen schuld verloren gaat wanneer hij of zij de waarheid in ongerechtigheid ten onder houdt.²⁹⁸

De methode biedt wat de handleiding voor catecheten betreft behoorlijk veel mogelijkheden. Wel zal de catecheet her en der zelf een verdieping moeten aanbrengen. Aangezien de thematiek allesbehalve eenvoudig is, is een zorgvuldige voorbereiding vereist. De literatuurverwijzingen kunnen daarbij behulpzaam.

§1.4 *Catechesemethode Vast en Zeker*²⁹⁹

Kenmerkend aan deze catechesemethode is dat ze zeer sober van opzet is. De lessen die aangeboden worden zijn erg kort. De methode concentreert zich op Schrift en belijdenis. Aandacht voor actuele vraagstukken in de samenleving is er wel in de deeltjes die zich richten op de hogere leeftijdscategorie. Mij valt op dat ook daar de geboden informatie erg summier is. Veel zal afhangen van de catecheet. Hoe weten we nu dat God echt bestaat en dat we alleen door Jezus gered kunnen worden? Dat mogen (moeten) we geloven op het gezag van Gods Woord. In les 22 wordt er concreet op ingegaan dat het in onze tijd arrogant kan overkomen om te zeggen dat het christelijk geloof het enige ware geloof is.³⁰⁰ Er wordt op gewezen dat de Heere hen altijd bij zal staan die Zijn Naam belijden. Wat hier ontbreekt is reflectie op de vraag waarom christelijk geloof naar de inhoud bekeken het enige ware geloof moet zijn. Er valt meer te zeggen dan dat hier naar voren gebracht wordt.

In les 30 gaat het over de zending.³⁰¹ Uit deze les komt duidelijk naar voren dat de zending een opdracht van de Heere aan Zijn kerk is om verloren zondaren te bereiken met het evangelie. Als een mens niet met het evangelie bereikt wordt en zal geloven, 'zal hij in een eeuwig verderf moeten wegzinken'. In wezen was dit ook de boodschap van les 18 waarin uitgelegd wordt dat een mens tot geloof komt door het gehoor van Gods Woord.³⁰² In deze lessen hadden m.i. goed de vragen rondom niet bereikte mensen opgenomen kunnen worden. Is het rechtvaardig als zij verloren gaan, terwijl ze nooit van Jezus gehoord hebben, nooit met het Woord van God bereikt zijn? Tevens zou de les aan

---

²⁹⁸ *Jaarreeks 'brandende kwesties', Handleiding, 66-67.*

²⁹⁹ *Catechesemethode In Zijn spoor – deel 2. Vast en Zeker. Gereformeerde geloofsleer. Catechese Calvijnkring.*

³⁰⁰ *In Zijn spoor – deel 2. Vast en Zeker, 17.*

³⁰¹ *In Zijn spoor – deel 2. Vast en Zeker, 34-35.*

³⁰² *In Zijn spoor – deel 2. Vast en Zeker, 8-9.*

kracht winnen wanneer enige aandacht besteed zou worden aan het godsbesef dat soms tot verwondering van zendingen reeds aangetroffen wordt onder heidenen. In les 9 (deel 1) komt overigens wel aan bod dat wij er voor moeten waken tegenstellingen te zien in Gods volkomenheden. Dit betekent dus dat er geen tegenstelling gezocht mag worden in Gods liefde en Gods rechtvaardigheid. Zijn liefde en rechtvaardigheid komen samen in het zenden van Zijn Zoon en het Hem opgedragen werk.³⁰³

§1.5 *Catechesemethode Geloof.nu*³⁰⁴

De deeltjes 3 en 4 van deze zeer fraai vormgegeven catechesemethode heb ik bekeken. Dit zijn de deeltjes die gebruikt worden voor de leeftijdscategorie die ik voor ogen heb (plm. 17-20 jaar). Aan het specifieke onderwerp van mijn studie wordt in deze (en ook in andere deeltjes) geen aandacht gegeven. Het valt mij in negatieve zin op dat er werkelijk geen enkele aandacht is voor niet-christelijke godsdiensten en de prangende vraag wat er van hen zal worden die met het evangelie van Jezus Christus niet bereikt zijn. Voor de levenssfeer van het postmodernisme is ook geen aandacht (noch in deze deeltjes, noch in andere deeltjes). Juist van deze op het oog moderne en eigentijdse methode had ik dergelijke thema's wel verwacht. De methode biedt overigens wel aanknopingspunten voor de vragen die ik expliciet aan de orde stelde in mijn vraaggesprek met de jongeren. In tekstboek 4 wordt in les 13.4 aangehaald dat 'alle mensen door Adam zondig zijn geworden'. Alleen door geloof in Jezus zal iemand het eeuwige leven ontvangen. De toorn van God blijft op je wanneer je de Zoon van God ongehoorzaam bent.³⁰⁵ Daar deze methode er telkens naar streeft om actuele vraagstukken in te brengen, hadden de schrijvers er hier voor kunnen kiezen om in te gaan op het vraagstuk over mensen die nooit bereikt werden met het evangelie van de Zoon van God. In tekstboek 3 wordt in les 11.5 ('De twee sleutels') duidelijk uiteengezet dat door geloof in Gods Woord de toegangsdeur van het koninkrijk van God geopend wordt.³⁰⁶ Maar wat als mensen nooit bereikt werden met het Woord van God?

§1.6 *Korte samenvatting*

Het vraagstuk over de exclusiviteit van het christelijke geloof ten opzichte van andere geloofsovertuigingen komt in beperkte mate in de hier bekeken catechisatiemethodes aan bod. Enerzijds wordt uiteengezet dat er alleen behoud is door geloof in Jezus Christus, de Zoon van God. Anderzijds komt op diverse plaatsen aan bod dat niet-christelijke godsdiensten geen weg tot behoud

---

³⁰³ *In Zijn spoor – deel 1. Vast en Zeker, 23.*

³⁰⁴ *Dam – Van Bruggen e.a., Geloof.nu.*

³⁰⁵ *Tekstboek 4, Geloof.nu, 23.*

³⁰⁶ *Tekstboek 3, Geloof.nu, 68.*

bieden. Wat mij opviel is dat er weinig expliciete uitleg is *waarom* een mens alleen door het offer van de Heere Jezus behouden kan worden. Ook valt op dat er – op een enkele uitzondering na – op geen enkele wijze wordt gewezen op het vraagstuk van onbereikte mensen. Moet daaruit opgemaakt worden dat zij reddeloos verloren zijn of valt er meer te zeggen? De hier bekeken methoden zijn opgesteld vanuit een strak exclusivistische benadering. Daar valt inhoudelijk veel voor te zeggen. Vragen die betrekking hebben op het heil van onbereikte mensen komen niet of nauwelijks aan bod, terwijl dat, vanuit het oogpunt van de bewogenheid die er met hen behoort te zijn, wel zou moeten.

~***~

HOOFDSTUK 9 – AANBEVELINGEN

In dit laatste hoofdstuk zal ik op grond van de theoretische reflecties, de afgenomen interviews en de bestudering van catechesemethodes enkele aanbevelingen doen voor de catechetische praktijk.

1. *Waarheid en de Bijbel*

Is het dé waarheid dat er alleen door geloof in Jezus behoud is voor een zondaar? Wij hebben dit te geloven omdat het Woord van God ons dit openbaart. Het is geen geloofsovertuiging die vanuit mensen is opgekomen, maar ze is ons voorgehouden door de Heere Zelf. In het nadenken over de belangrijke en moeilijke vraag hoe een mens nu kan weten dat het hier om dé waarheid gaat, moet het vertrekpunt dus genomen worden in Gods Woord. Het is daarbij positief om te zien dat catechisatiemethodes aandacht besteden aan de vraag waarom het Woord van God betrouwbaar is. Geloven wat Gods Woord zegt, geschiedt op goede gronden. Uit de interviews kwam de vertwijfeling naar voren of het niet te simpel is om te zeggen 'het is waar omdat het in de Bijbel staat'. Voor deze twijfel moet aandacht zijn. Ze mag niet weggewuifd worden.

De beste aanpak is om vanuit de Bijbel zelf te concluderen dat het inderdaad zo is dat Jezus de Weg, de Waarheid en het Leven is. Dat moet in de eerste plaats door er bij stil te staan dat Hij de

belofde Verlosser is. Het Oude Testament wijst op vele plekken heen naar Jezus Christus. Het Woord zal zelf onze ogen er voor openen dat Jezus Christus, de Zoon van God, de belofde Messias is en dat Hij (alleen) de Weg, de Waarheid en het Leven is. Er moet m.i. een goede Bijbelse fundering aangereikt worden aan jongeren om te kunnen verklaren dat het meeste cruciale wat de christelijke kerk gelooft (redding alleen door geloof in Jezus) echt dé waarheid is. Cruciaal in dezen is dat Jezus de opgestane Levensvorst is. Het heilsfeit van de opstanding dient dus ook in de context van het hier gestelde vraagstuk een plek te krijgen.

In de tweede plaats kan men er met catechisanten bij stil te staan wat het betekende voor de Bijbelschrijvers om te verkondigen dat er alleen behoud is door geloof in Jezus, de Zoon van God, Die stierf en weer opstond. Het is in wezen een ongehoorde bewering. Waarom zouden ze dit zeggen als het *niet waar* zou zijn? Daarbij is het ook goed om er bij stil te staan of het nieuwtestamentische getuigenis nog zeggingskracht zou overhouden wanneer Jezus *niet* de enige weg tot behoud zou zijn.

2. *Waarheid en niet-christelijke godsdiensten*

‘Stel nou dat het toch niet klopt wat we geloven?’, zo luidde één van de antwoorden. Met die vraag in gedachten is het ook goed om te kijken naar andere wereldgodsdiensten. Kan het zo zijn dat we allemaal de waarheid in pacht hebben? Op welke wijze kan een catechesemethode aan deze moeilijke vragen aandacht besteden? De catechesemethoden stellen het grote verschil tussen ‘verlost worden’ en ‘jezelf verlossen’ wel aan de orde. Ook werd in één van de methodes de opmerking geplaatst dat monotheïsme en polytheïsme niet allebei waar kunnen zijn. Mijn aanbeveling is om op dit punt aandacht te besteden aan de onmogelijkheid van een meerzijdige waarheid (zie §1.6.4 van hoofdstuk 4). Godsdiensten zijn gebaseerd op bepaalde proposities. De waarheid van een religie staat of valt met het waarheidsgehalte van de construerende proposities. Dit laat in ieder geval al zien dat het onmogelijk is dat er meerdere waarheden bestaan. Het is onmogelijk dat monotheïsme en polytheïsme allebei *waar* zijn.

Toch is het realiteit dat aanhangers van andere godsdiensten hun godsdiensten als de waarheid zien (en niet het christendom). Ik meen dat het goed is om godsdiensthistorische noties in te brengen in catechesemethoden. Het is aannemelijk dat de geschiedenis van de godsdiensten er een is die loopt van (oer)monotheïsme naar polytheïsme.³⁰⁷ Hierin dient dan aandacht te zijn voor het verschijnsel dat de mens de waarheid in ongerechtigheid ten onder houdt en zichzelf goden formeert. Vanuit de geschiedenis van de mensheid kan de aanwezigheid van een veelheid aan religies begrepen worden. Op een respectvolle maar besliste wijze moet inhoudelijk aangetoond worden waarom deze wereldreligies niet de waarheid zijn, maar gebrekkige pogingen van mensen

---

³⁰⁷ Richardson, *Eternity in Their Hearts*, 134.

om zichzelf te verlossen.

3. *Waarheid en de postmoderne samenleving*

Aan de gevoelde schroom om stellig iets als de waarheid te poneren, moet ruim aandacht besteed worden. Met name in de westerse wereld is het zich beroepen op een absolute waarheid een hachelijke onderneming geworden (zie hoofdstuk 2). Catechesemethodes zouden kunnen uitleggen hoe het pluralistische levensklimaat tot stand gekomen is en wat dit levensklimaat inhoudt. Vervolgens kunnen catechisanten erop gewezen worden dat het uitgaan van één waarheid helemaal niet vreemd is. Immers, relativisten gaan ook uit van één waarheid, namelijk dat er geen waarheid is. Ik vind het belangrijk dat jongeren vanuit het Woord worden vermaand, bemoedigd en toegerust om te belijden in onze samenleving dat Jezus alleen de Weg, de Waarheid en het Leven is. Relevante Schriftpassages in dezen kunnen zijn: Ef. 6,14a; Luc. 12,8-12; 1 Petr. 3,15.

4. *Wat als mensen onbekend zijn met de Waarheid?*

Het vraagstuk ten aanzien van onbereikte mensen krijgt in de onderzochte catechesemethoden geen aandacht. Ik acht het winst te zijn wanneer dit thema in de catechese wel expliciete aandacht krijgt. Wanneer je aan de ene kant belijdt dat er alleen behoud is door geloof in Jezus Christus, de Zoon van God, is het aan de andere kant terecht en urgent om er over na te denken wat dit betekent voor mensen die nooit met het evangelie bereikt zijn. Voorop dient te staan dat de grote opdracht die aan de christelijke kerk gegeven is om aan de volken de Naam van Jezus bekend te maken, ruimschoots aandacht krijgt. Thema's als zending, Bijbelvertaalwerk, Bijbelverspreiding en evangelisatie dienen een plaats te krijgen in de catechese. Jongeren moeten hierover geïnformeerd en zo mogelijk geënthousiasmeerd worden. Jongeren mogen er toe opgeroepen worden het in hun persoonlijke gebed een plaats te geven om aan de Heere te vragen of Hij voor hen op dit vlak een bijzondere taak heeft.

Aan de hand van zendingsgeschiedenissen kunnen catechisanten er op gewezen worden dat er volkeren bestaan of bestaan hebben waar men zocht naar de ware God (De Heer der heren), waar men zocht naar het verloren gegane Boek, of dat er volken zijn met opvallende verlossingsanalogieën. Het doel is tweeledig. Enerzijds kan het de catechisanten er bij bepalen dat wij zeer bevoorrecht zijn. We hebben de Bijbel in handen waarin God Zich aan ons bekend maakt en waarin Hij ons de weg ter verlossing wijst. Anderzijds kan het de catechisanten er oog voor geven dat de Heere Zich over het rond van deze aarde niet onbetuigd heeft gelaten. In *voorzichtige bewoordingen* kan er – aan de hand van de kenmerken die de inclusivist Tiessen gegeven heeft – op gewezen worden dat we in sommige gevallen er goede hoop op mogen hebben dat de Heere aan

mensen die zich zondaar weten en hun verwachting op deze voor hen goeddeels onbekende God gesteld hebben, de gerechtigheid van Christus wil toerekenen. Die voorzichtigheid is te meer geboden omdat er nogal wat antwoorden in de interviews werden gegeven die er op willen wijzen dat God gekend kan worden door andere godsdiensten. Ik heb in mijn scriptie geponeerd dat we dit niet zo mogen aannemen. Voorzichtigheid is ook geboden vanwege het soms grote vertrouwen dat jongeren hebben dat onbereikte mensen God wel zullen leren kennen door de algemene openbaring. Ook hiervan heb ik betoogd dat er geen grond is om dat aan te nemen.

Dat de Heere Zich niet onbetuigd laat, kan ook afgeleid worden aan de hand van dromen en visioenen over Jezus of andere wijzen waarop God Zich rechtstreeks aan mensen openbaart. Dit is een belangrijk thema om aan de orde te stellen in de catechese wanneer het gaat over het Woord van God en de noodzaak om het Woord van God te horen. Uit de interviews is duidelijk af te leiden dat veel catechisanten geloven dat God niet gebonden is aan het Woord om mensen zalig te maken. Aan de thematiek van dromen en visioenen heb ik in deze scriptie geen inhoudelijke aandacht besteed, dus ik zal nu ook geen inhoudelijke aanbeveling op dit vlak doen.

5. *De rechtvaardigheid van God*

In de catechesemethodes kwam naar voren dat redding door Jezus genade is. We ontvangen iets waar we gezien onze val in Adam en onze dadelijke zonden geen recht op hebben. Dat echter niet alle mensen bekend zijn met het evangelie van Jezus Christus en dus verloren gaan, komt in geen van de methodes aan bod. Uit de antwoorden van de interviews komt echter wel naar voren dat dit een groot vraagstuk is. Is dit wel eerlijk? Ik acht het daarom verstandig dit vraagstuk in catechetische context aan de orde te stellen. Het is daarbij noodzakelijk te wijzen op de zonde van de mens. Zonde maakt scheiding tussen God en de mens. God is daarom aan geen enkel mens verplicht om Zijn redding in Jezus Christus aan te bieden. Wij kunnen eenvoudigweg geen rechten laten gelden.

De vraag waar het evangelie zal klinken staat onder het bestuur van God Zelf. Hij stuurt zendingen naar die plaatsen waar Hij ze hebben wil (cf. Hnd. 16,7.9). De Heere kan volkeren voorbereiden op de komst van het evangelie door de dienst van zendingen (vergelijk de opmerkingen onder 4.). Het is goed om dit onder de aandacht te brengen. God is de almachtige, de soevereine. Zijn raad zal bestaan. Catecheten mogen er naar staan iets van deze verwondering en vreugde over het werk van de Heere te laten zien aan jongeren.

Tevens is het belangrijk aandacht te hebben voor de vraag wat onder 'eerlijk' of 'rechtvaardig' verstaan wordt. Jongeren moeten Bijbels leren denken: we mogen onze concepten niet projecteren op God, maar in alle dingen moeten wij ons door God laten gezeggen. Evenwel hoeft ervaren moeite

over de vraag naar rechtvaardigheid niet weggewuifd te worden. In deze scriptie heb ik hier ook aandacht aan besteed. Zijn kwetsbare vrouwen en kinderen verloren die hier op aarde slachtoffer worden van bijvoorbeeld oorlogsgeweld? In dit geval moet er in de catechese op gewezen worden dat God altijd een rechtvaardig oordeel zal vellen. Immers, in Hem is geen onrecht (Ps. 92,16). Ook mag gewezen worden op Gen. 18,25. We mogen de vraag over het behoud van (in onze ogen) onschuldige mensen aan God over laten in het vaste vertrouwen dat de Heere volmaakt rechtvaardig is.

~***~

SAMENVATTING

Centraal in deze scriptie staat de vraag hoe (christelijke gereformeerde) jongeren zich verhouden tot de christelijke exclusiviteit ten aanzien van het heil en hoe zij toegerust worden om tot standpuntbepaling te komen.

Het poneren en uitdragen van absolute waarheden in een liberale samenleving als de onze, stuit regelmatig op verzet. Het ideaal van onze liberale samenleving is een *pluralistische samenleving*. Ieder heeft zijn eigen waarheid en mag naar zijn of haar eigen inzichten zijn individuele levensplan uitstippelen. Ik laat zien dat dit pluralistische denken de kerk niet voorbij gaat.

De theologische richting van het pluralisme sluit nauw aan bij het huidige maatschappelijke denkklimaat. Pluralisten nemen aan dat elke godsdienst een manifestatie is van het Ware (het absoluut transcendente). In de optiek van pluralisten zijn er evenzevele wegen tot het heil als dat er godsdiensten zijn. Aan het verlossingswerk van Jezus Christus wordt niets exclusiefs of noodzakelijks toegedicht.

De theologische richting van het inclusivisme dicht in tegenstelling tot pluralisme wel een bepaalde exclusiviteit en noodzakelijkheid toe aan het werk van Jezus Christus om als mens te kunnen delen in het heil. Deze exclusiviteit zit vast op de ontologische noodzakelijkheid van het werk van Jezus

Christus. Zijn werk biedt de garantie dat ook zij die niet bewust geloven in Hem toch behouden kunnen worden. Om te kunnen zeggen of iemand die niet deelt in de bijzondere openbaring van het heil in Jezus Christus, toch behouden is, kijkt men naar de oriëntatie van het hart van de mens.

De theologische richting van het exclusivisme draagt uit dat een mens alleen behouden kan worden wanneer hij door persoonlijk geloof verbonden is aan Jezus Christus (epistemologische noodzakelijkheid). Alleen door het geloof in Hem krijgt een zondig mens deel aan de gerechtigheid. Zonder bewust deel te hebben aan die door Christus verworven gerechtigheid kan een mens voor de heilige God niet bestaan.

In deze scriptie komt uit dat het exclusivisme de beste papieren heeft. Het pluralisme heeft de slechtste papieren. Om inclusivisme en exclusivisme op waarde te schatten is een inhoudelijke vergelijking gemaakt en zijn diverse Schriftpassages bekeken. Hoewel ik het exclusivisme om tal van redenen bijval, heb ik ook enkele verbindende schakels getraceerd tussen beide richtingen. Enkele uitzonderingen op de noodzaak van persoonlijke geloofskennis aan Jezus Christus zijn aannemelijk (1. jong gestorven kinderen en mentaal gehandicapten, 2. mensen die niet met het evangelie bereikt zijn maar een diep doorleefd zondebesef hebben en uitzien naar verlossing door de ware God).

De interviews met catechisanten laten een gedifferentieerd beeld zien. Alleen het belangrijkste noem hier: sommige jongeren geloven dat alleen Jezus de Weg, de Waarheid en het Leven is omdat de Bijbel het zegt. Anderen vinden het daarentegen lastig om dit aan te nemen. Er zijn immers zoveel andere godsdiensten en die pretenderen ook de waarheid in pacht te hebben. Wie heeft er nu gelijk?

De onderzochte catechesemethoden geven, uitzonderingen daar gelaten, weinig tot geen expliciete aandacht aan het thema dat in deze scriptie centraal staat. Inhoudelijk beschouwd staan de methoden (terecht) in de lijn van het exclusivisme. In het laatste hoofdstuk doe ik enkele aanbevelingen voor de wijze waarop jongeren kunnen worden toegerust om hun standpunt te bepalen.

~***~

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

BARTHOLOMEW, Graig C. & Michael W. GOHEEN, *The Drama of Scripture. Finding our Place in the Biblical Story* (London: SPCK, 2014).

BAVINCK, H., *Gereformeerde dogmatiek*, deel 2 (Kampen: Kok, 1918).

BESANÇON SPENCER, A. 'Romans 1: Finding God in Creation', in: Crockett, William V. & James G. Sigountos (eds.), *Through No Fault of Their Own?: the Fate of Those Who Have Never Heard?* (Grand Rapids: Baker, 1991) 125-136.

BERNTS, T. & J. BERGHUIJS, *God in Nederland 1966-2016* (Utrecht: Ten Have, 2016).

BOCK, DARRELL, L., 'Athenians Who Have Never Heard', in: Crockett, William V. & James G. Sigountos (eds.), *Through No Fault of Their Own?: the Fate of Those Who Have Never Heard?* (Grand Rapids: Baker, 1991) 117-124.

BRAATEN, CARL, E., *That All May Believe. A Theology of the Gospel and the Mission of the Church* (Grand Rapids: Eerdmans, 2008).

BRINK, G. VAN DEN, *Een publieke zaak. Theologie tussen geloof en wetenschap* (Zoetermeer: Boekencentrum 2004).

BRINK, G. VAN DEN, *Oriëntatie in de filosofie* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2007).

BRINK, G. VAN DEN & C. VAN DER KOOI, *Christelijke dogmatiek* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012).

BRINK, G. VAN DEN, 'De Schrift als basis: openbaring als kennisbron?', in: Bakker, H.A. e.a. (eds.), *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (Kampen: Brevier, 2014) 23-33.

- BRINK, G. VAN DEN, 'Kennis en waarheid', in: Bakker, H.A. e.a. (eds.), *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (Kampen: Brevier, 2014) 11-22.
- CANTWELL SMITH, W., 'Idolatry in Comparative Perspective', in: Hick, J. & P. Knitter (eds.), *The Myth of Christian Uniqueness Reconsidered* (London: SCM, 1987). 53-68.
- CARSON, D.A., *The Gagging of God. Christianity Confronts Pluralism* (Leicester: Apollos, 1996).
- CARSON, D.A., *Intolerance of Tolerance* (Grand Rapids: Eerdmans, 2012).
- CLARK, DAVID K., 'Is Special Revelation Necessary For Salvation?', in: Crockett, William V. & James G. Sigountos (eds.), *Through No Fault of Their Own?: the Fate of Those Who Have Never Heard?* (Grand Rapids: Baker, 1991) 35-46.
- DOORNENBAL, R., *Ma(i)len over de wereldreligies: in gesprek over het evangelie en andersgelovigen* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2007).
- DOORNENBAL, R., 'Analogieën van verlossing – Christendom en andere religies', <https://www.weetwatjegeloof.nl/les/analogieen-verlossing-christendom-en-religies-13/> [24 februari 2018].
- DUNK, H.W. van der, *De verdwijnende hemel. Over de cultuur van Europa in de twintigste eeuw. Deel II* (Amsterdam: Meulenhoff, 2000).
- EDGAR, W., 'Exclusivism: Unjust or Just?', in: Christopher W. Morgan & Robert A. Peterson (eds.), *Faith Comes by Hearing. A Response to Inclusivism* (Downers Grove: InterVarsity, 2008) 78-97.
- ERICKSON, MILLARD J., 'Hope For Those Who Haven't Heard? Yes, But...!', *Evangelical Missions Quarterly* 11 (1975), 122-126.
- EVERS, J., *Kwalitatief interviewen. Kunst en kunde* (Den Haag: Boom Lemma, 2015).
- FIERET, W., *Ouders, de belangrijkste opvoeders* (Amersfoort: Hoornbeeck College, 2014).
- GEIVETT, DOUGLAS, R. & W. GARY PHILLIPS, 'A Particularist View: an Evidentialist Approach', in: Okholm, Dennis L. & Timothy R. Phillips (eds.), *More Than One Way? Four Views on Salvation in a Pluralistic World* (Grand Rapids: Zondervan, 1995) 213-245.
- GENDEREN, J. van & W.H. VELEMA, *Beknopte gereformeerde dogmatiek* (Kampen: Kok, 1992).
- GENDEREN, J. van, *Een blij vooruitzicht voor ieder die gelooft. De Bijbel en de toekomst* (Heerenveen: Groen, 1998).
- HARINCK, C., *Gods beloften in het persoonlijk leven* (Houten: Den Hertog, 2017).
- HART, J. DE, *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit* (Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2013).
- HAUSCHILD, W.- D., *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Bd. 1. Alte Kirche und Mittelalter (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1995).
- HAUSCHILD, W.- D., *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Bd. 2. Reformation und Neuzeit (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1999).
- HENRY, CARL F.H., 'Is It Fair?', in: Crockett, William V. & James G. Sigountos (eds.), *Through No Fault of Their Own?: the Fate of Those Who Have Never Heard?* (Grand Rapids: Baker, 1991) 245-256.

HERTOG, G.C. DEN, '...Hij is het die ons zijn vriendschap biedt...', in: Den Hertog, G.C. e.a (eds.), *Triniteit en kerk*, Fs. (Heerenveen: Groen, 2014).

HICK, J., *An Interpretation of Religion. Human Responses to the Transcendent* (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2004).

HICK, J., 'The Non-Absoluteness of Christian Uniqueness', in: Hick, J. & P. Knitter (eds.), *The Myth of Christian Uniqueness Reconsidered* (London: SCM, 1987) 16-36.

HORTON, MICHAEL S., 'Traditional Reformed View', in: Beilby, James, K. & Paul Rhodes Eddy (eds.), *Justification. Five Views* (Downers Grove: InterVarsity, 2011) 83-111.

KATER, M.J., 'Exclusiviteit van het christelijk geloof', in: Bakker, H. e.a. (eds.), *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (Kampen: Brevier, 2014) 491-502.

KATER, M.J., *Tolerantie in balans. Tussen drang en dwang van individu en collectief* (Apeldoorn: Labarum Academic, 2017).

KNITTER, P., *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions* (Maryknoll: Orbis, 1989).

KRAAIJEVELD, K., 'Weggepoetste waarheid', in: *De Volkskrant*, 8 oktober 2016.

KUNZ, A.J., *Als een prachtig boek. Nederlandse geloofsbelijdenis artikel 2 in de context van de vroegereformatoren theologie* (Zoetermeer: Boekencentrum Academic, 2013).

LADD, G.E., *A Theology of the New Testament* (Grand Rapids: Eerdmans, 1993).

LYOTARD, JEAN-FRANÇOIS, *La condition postmoderne: rapport sur le savoir* (Paris: Éditions de minuit, 1979).

MCDERMOTT, GERALD R., *Jonathan Edwards Confronts the Gods. Christian Theology, Enlightenment Religion and Non-Christian Faiths* (Oxford: Oxford University, 2000).

MCGRATH, A., *Handboek apologetiek. Communicatie van het christelijk geloof* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012).

MCGRATH, A., *Christelijke theologie. Een introductie* (Kampen: Kok, 2013).

MILLER, GREGORY J., 'Huldrych Zwingli', in: Lindberg, C. (ed.), *The Reformation Theologians. An Introduction to Theology in the Early Modern Period* (Oxford: Blackwell, 2002) 157-167.

MORGAN, CHRISTOPHER, W. & ROBERT A. PETERSON, 'Answers to Notable Questions', in: Christopher W. Morgan & Robert A. Peterson (eds.), *Faith Comes by Hearing. A Response to Inclusivism* (Downers Grove: InterVarsity, 2008) 241-254.

MORGAN, CHRISTOPHER, W., 'Inclusivisms and Exclusivisms', in: Christopher W. Morgan & Robert A. Peterson (eds.), *Faith Comes by Hearing. A Response to Inclusivism* (Downers Grove: InterVarsity, 2008) 17-39.

NASH, RONALD, H., *Is Jesus the Only Savior?* (Grand Rapids: Zondervan, 1994).

NASH, RONALD, H., 'Restrictivism', in: John Sanders (ed.), *What About Those Who Have Never Heard?* (Downers Grove: InterVarsity, 1995) 107-139.

- NETLAND, HAROLD, A., *Dissonant Voices. Religious Pluralism and the Question of Truth* (Grand Rapids: Eerdmans, 1991).
- NEWBIGIN, L., *The Gospel in a Pluralist Society* (Grand Rapids: Eerdmans, 2000).
- 'Nirguna-Brahman', 'Saguna-Brahman', 'Apophatic Theology', in: Bowker, J. (ed.), *The Oxford Dictionary of World Religions* (Oxford: University Press, 1997) 702. 836. 81.
- PEELS, H.G.L., *De wraak van God. De betekenis van de wortel NQM en de functie van de NQM-teksten in het kader van de oudtestamentische Godsopenbaring* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1992).
- PANNENBERG, W., 'Religious Pluralism and Conflicting Truth Claims. The Problem of a Theology of the World Religions', in: D'Costa, G. (ed.), *Christian Uniqueness Reconsidered. The Myth of a Pluralistic Theology of Religions* (Maryknoll: Orbis, 1990) 96-106.
- PINNOCK, CLARK H., 'An Inclusivist View', in: Okholm, Dennis L. & Timothy R. Phillips (eds.), *More Than One Way? Four Views on Salvation in a Pluralistic World* (Grand Rapids: Zondervan, 1995) 95-123.
- PINNOCK, CLARK H., *Most Moved Mover. A Theology of God's Openness* (Carlisle: Paternoster, 2001).
- PINNOCK, CLARK H., *Flame of Love. A Theology of the Holy Spirit* (Downers Grove: InterVarsity, 1996).
- PLOEG, P. VAN DE, *Het lege testament. Een onderzoek onder jonge kerkverlaters* (Franeker: Wever, 1985).
- RADFORD RUETHER, R., 'Feminism and Jewish-Christian Dialogue', in: Hick, J. & P. Knitter (eds.), *The Myth of Christian Uniqueness Reconsidered* (London, SCM, 1987) 137-148.
- RICHARDSON, D., *Eternity in Their Hearts* (Ventura: Regal Books, 1984).
- RIDDERBOS, H.N., 'De theologie van het Nieuwe Testament', in: A.F.J. Klijn (red.), *Inleiding tot de studie van het Nieuwe Testament* (Kampen: Kok) 173-190.
- ROBINSON, JOHN A.T., *The Human Face of God* (London: SCM, 1972).
- SAMARTHA, S., 'The Cross and the Rainbow. Christ in a Multireligious Culture', in: Hick, J. & P. Knitter (eds.), *The Myth of Christian Uniqueness Reconsidered* (London: SCM, 1987) 69-88.
- SANDERS, J., 'Inclusivism', in: John Sanders (ed.), *What About Those Who Have Never Heard?* (Downers Grove: InterVarsity, 1995) 21-55.
- SANDERS, J., *No Other Name. An Investigation Into the Destiny of the Unevangelized* (Grand Rapids: Eerdmans, 1992).
- SAROT, M., 'Relativisme en ietsisme', in: Bakker, H.A. e.a. (eds.), *Verantwoord geloof. Handboek christelijke apologetiek* (Kampen: Brevier, 2014) 303-311.
- SCHNABEL, P. 'Het zestiende sociaal en cultureel rapport kijkt zestien jaar vooruit', in: Schnabel, P. e.a. *In het zicht van de toekomst* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2004) 53-65.
- STRANGE, D., *The Possibility of Salvation Among the Unevangelized. An Analysis of Inclusivism in Recent Evangelical Theology* (Carlisle: Paternoster, 2002).
- STRANGE, D., 'General Revelation. Sufficient or Insufficient?', in: Christopher W. Morgan & Robert A. Peterson (eds.), *Faith Comes by Hearing. A Response to Inclusivism* (Downers Grove: InterVarsity, 2008) 40-77.

- STRANGE, D., *For Their Rock is Not Our Rock. A Theology of Religions* (Grand Rapids: Zondervan, 2014).
- STUHLMACHER, P., *Biblische Theologie des Neuen Testaments*. Band 1: Grundlegung von Jesus zu Paulus (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005).
- TIESSEN, TERRANCE L., *Who Can Be Saved?: Reassessing Salvation in Christ and World Religions* (Downers Grove, InterVarsity, 2004).
- TOREN, B. VAN DEN, *Christian Apologetics as Cross-Cultural Dialogue* (London: T&T Clark, 2011).
- VERBOOM, W., *Kostbaar belijden. De theologie van de Nederlandse geloofsbelijdenis* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1999).
- VERDIJN, M. & M. DE VRIES (eds.), *Om het hart van jongeren. Resultaten van een onderzoek onder Christelijke Gereformeerde jongeren* (Veenendaal: LCJ, 2009).
- VISSER, P.J., *Bemoeyenis en getuigenis. Het leven en de missionaire theologie van Johan H. Bavinck* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1997).
- VISSER, P.J., 'Een spannend gesprek. Ontmoetingen met postmoderne kerkverlaters', in: Dekker, W. & P.J. Visser (eds.), *Om de verstaanbaarheid. Over bijbel, geloof en kerk in een postmoderne samenleving* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2002) 120-134.
- WELLUM, STEPHEN, J., 'Saving Faith: Implicit or Explicit?', in: Christopher W. Morgan & Robert A. Peterson (eds.), *Faith Comes by Hearing. A Response to Inclusivism* (Downers Grove: InterVarsity, 2008) 142-183.
- WESTERINK, J. & E. VISSER, 'Ruimte voor twijfel voorkomt kerkverlating', <https://www.driestar-educatief.nl/onderzoek/actueel/blogs/ruimte-voor-twijfel-voorkomt-kerkverlating> [28 maart 2017].
- WIERENGA, L., *De macht van taal, de taal van macht. Over literatuurwetenschap en bijbelgebruik* (Kok: Kampen, 1996).
- ZONDER AUTEUR, 'Jongere heeft zes redenen om de kerk te verlaten', in: *Reformatorisch Dagblad*, 12 november 2014.
- ZWAAG, K. VAN DEN, 'De Naam en de wegen tot het heil', in: *Reformatorisch Dagblad*, 11 januari 2001.

Commentaren:

- BRUCE, F.F., *The Book of Acts*. The New International Commentary on the New Testament (Grand Rapids: Eerdmans, 1988).
- BRUGGEN, J. VAN, *Matteüs, het evangelie voor Israël*. Commentaar op het Nieuwe Testament, derde serie (Kampen: Kok, 2012).
- CALVIJN, *Het Boek der Psalmen verklaard door Johannes Calvijn*, ed. J. Boer Knottnerus (Goudriaan: De Groot, 1970).
- CRAIGIE, PETER C., *Psalms 1 – 50*. Word Biblical Commentary (Nelson, 2004)
- CRANFIELD, C.E.B., *The Epistle to the Romans*. The International Critical Commentary (Edinburgh: T&T Clark, 1980).

ECK, J. VAN, *Handelingen. De wereld in het geding*. Commentaar op het Nieuwe Testament, derde serie (Kampen: Kok, 2011).

DAVIES, W.D. & DALE C. ALLISON JR., *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to S. Matthew*. The International Critical Commentary (Edinburgh: T&T Clark, 2000).

HAENCHEN, E., *Apostelgeschichte*. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament (Vandenhoeck & Ruprecht, 1956).

KLAASSEN, M., *De HEERE onze gerechtigheid. Rechtvaardiging en verbond in heilshistorisch perspectief* (Kampen: Labarum, 2017).

KRAUS, H.-J., *Psalmen 1 – 63*. Biblischer Kommentar Altes Testament (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1972).

KRUSE, COLIN G., *Paul's Letter to the Romans*. The Pillar New Testament commentary (Grand Rapids: Eerdmans, 2012).

LOCK, W., *The Pastoral Epistles (I & II Timothy and Titus)*. The International Critical Commentary (Edinburg: T&T Clark, 1936).

TOWNER, PHILIP H., *The Letters to Timothy and Titus*. The New International Commentary on the New Testament (Grand Rapids: Eerdmans, 2006).

KNIGHT, GEORGE W., *The Pastoral Epistles. A Commentary on the Greek Text*. The New International Greek Testament Commentary (Grand Rapids: Eerdmans, 1992).

LOHSE, E., *Der brief an die Römer*. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003).

NIELSEN, J.T., *Het evangelie naar Mattheüs, III*. De prediking van het Nieuwe Testament (Nijkerk: Callenbach, 1990).

PAUL, M.J. e.a., *Psalmen I*. Studiebijbel Oude Testament, deel 7 (Veenendaal: Centrum voor Bijbelonderzoek, 2010).

PETERSON, DAVID, G., *The Acts of the Apostles*. The Pillar New Testament commentary (Grand Rapids: Eerdmans, 2009).

PESCH, E., *Die Apostelgeschichte (Apg 13 – 28)*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1986).

RIDDERBOS, H.N., *Aan de Romeinen*. Commentaar op het Nieuwe Testament (Kampen: Kok, 1959).

RIDDERBOS, H.N., *De pastorale brieven*. Commentaar op het Nieuwe Testament (Kampen: Kok 1967).

RIDDERBOS, J., *De Psalmen*. I, Psalm 1-41. Commentaar op het oude testament (Kampen: Kok, 1955).

SCHNABEL, ECKHARD, J., *Acts*. Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament (Grand Rapids: Zondervan, 2012).

SCHNEIDER, G., *Die Apostelgeschichte*. Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament (Freiburg: Herder, 1982).

Catechesemethoden:

DAM – VAN BRUGGEN, J. e.a., *Geloof.nu* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2013)

- Tekstboek 3
- Tekstboek 4

KORSAAN-BERGSMA, J. e.a. *Follow Up* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2012).

- Deel 4. Jouw profiel
- Deel 7. Veelgestelde vragen

KRAAN, P. VAN DER, e.a. *Leren om te leven* (Heerenveen: Groen, 2013).

- Deel 2a. Thematische lessen
- Deel 3a. Heidelbergse Catechismus

ZONDER AUTEUR, Jaarreeks brandende kwesties, *Follow Me next* (z.p.: HGJB Centrum voor catechese, 2015).

ZONDER AUTEUR, *In Zijn spoor, Vast en Zeker*. Gereformeerde geloofsleer. Catechese Calvijnskring.

- Deel 1
- Deel 2

BIJLAGE 1

Korte exegese van enkele verzen uit Handelingen 10

Had Cornelius om behouden te worden het nodig om de boodschap die Simon hem verkondigde, te horen? Wanneer de inclusivistische stellingname de juiste is moet het antwoord op deze vraag ‘nee’ zijn. Zonder overdrijving kan gesteld worden dat Cornelius de kroongetuige van de inclusivisten is dat er ook toegankelijkheid tot het heil is buiten de kennis aan de bijzondere openbaring over Jezus Christus.³⁰⁸ Hnd. 10 is dus een belangrijke *test-case* voor de inclusivistische positie. Is het geloof in Jezus een waardevolle aanvulling voor Cornelius of is dit geloof voor hem noodzakelijk?³⁰⁹

Ik licht enkele verzen uit Hnd. 10 nader toe en zal daarna een conclusie geven.

Vers 2

εὐσεβῆς καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ καὶ δεόμενος τοῦ θεοῦ διὰ παντός,

Over Cornelius wordt gezegd dat hij εὐσεβῆς (Godzalig) en φοβούμενος τὸν θεὸν (Godvrezende) was. Met deze twee religieuze typeringen wordt aangeduid dat Cornelius als heiden sympathiseerde

---

³⁰⁸ Nash, ‘Restrictivism’, in: Sanders (eds.), *What About Those Who Never Heard?*, 120.

³⁰⁹ Sanders, ‘Inclusivism’, in: Sanders (eds.), *What About Those Who Never Heard?*, 39.

met de joodse godsdienst.³¹⁰ Dit kwam daarin uit dat hij waarschijnlijk synagogediensten bijwoonde, Israëls God ging aanbidden en delen van de joodse wetten onderhield. Evenwel was er geen sprake van besnijdenis, en ook niet van een volledig naleven van de joodse wetten.³¹¹ Cornelius had ook oog voor het volk: hij gaf het volk aalmoezen.

De Griekse aanduidingen εὐσεβής en φοβούμενος τὸν θεὸν komen regelmatig voor in boek Handelingen. Nergens is er aanleiding om aan te nemen dat deze 'Godvrezenden' reeds behouden zijn.³¹²

Vers 15

καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισεν, σὺ μὴ κοίνου

Simon Petrus moet een les leren aan de hand een visioen waarin hij reine en onreine dieren ziet. Het moet voor een jood onwerkelijk in de oren hebben geklonken dat God het onderscheid uit Lev. 11 en Deut. 14 uitwist. De les die er door geleerd moet worden is dat het heil er ook voor niet-joden is. Het gaat er hier om dat het heil over de grenzen gaat. De geleerde les komt terug in wat Petrus zelf zegt in vs. 28.³¹³

Vers 34-35

[34] Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν· ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστιν προσωπολήμπτης ὁ θεός,

[35] ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτόν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῶ ἔστιν.

In de toelichting waarom hij Petrus ontboden had, vertelde Cornelius dat er een man in een blinkend kleed voor hem stond die hem vertelde dat zijn gebed verhoord is en zijn aalmoezen voor God gedacht zijn geworden. Het was deze engel die de opdracht gaf om Petrus te ontbieden. Nu zijn Cornelius en heel zijn huis bijeen om te horen wat God bij monde van Petrus zal zeggen. Dan volgt wat er in vers 34 geschreven staat. Petrus zegt (of roept uit?) 'ik verneem in der waarheid dat God geen aannemer van de persoon is'. Hiermee bedoelt Petrus te zeggen dat er geen onderscheid tussen mensen is. Etnische afkomst geeft niet een streepje voor bij God.³¹⁴ In vs. 34 klinkt Deut. 10,17 mee. God neemt geen gezicht aan. Het gaat erom dat het hart besneden is (Deut. 10,16). Er zal ook in het gericht geen partijdigheid zijn bij God.³¹⁵

Zij die God vrezen en de gerechtigheid werken zijn δεκτὸς voor God. Dit woordje betekent 'aangenaam'. Uit alle volken zijn die mensen die God vrezen en gerechtigheid werken voor God aangenaam. God is niet alleen een God van de Israëlieten. Het woordje δεκτὸς mag echter niet in zaligmakende zin opgevat worden. Het wil eenvoudig zeggen dat joden en niet-joden die oprecht van

³¹⁰ Eck, *Handelingen*, 236. Schneider, *Apostelgeschichte*, 65.

³¹¹ Schnabel, *Acts*, 494. Peterson, *The Acts of the Apostles*, 335 benadrukt dat het een gave van God was dat Cornelius godvrezend was. De godvrezendheid is er gekomen door de speciale openbaring van God (Cornelius zal zeer waarschijnlijk synagogediensten hebben bijgewoond).

³¹² Hier wijst Strange in *Possibility* op (195). Enkele Schriftplaatsen zijn: Hnd. 13,16; 13,26; 16,4 en 18,7.

³¹³ Schneider, *Apostelgeschichte*, 73.

³¹⁴ Eck, *Handelingen*, 244.

³¹⁵ Peterson, *The Acts of the Apostles*, 335.

hart zijn allebei welkom zijn bij God door het geloof in Christus.³¹⁶ Carson stelt het als volgt: 'Peter submits a universal salvific welcome to anyone from every nation.'³¹⁷ Hiermee is de lijn m.i. door te trekken naar 1 Tim. 2,4 en Tit. 2,11. Allerlei mensen van wat voor rang of stand dan ook kunnen zalig worden. Wanneer zij God vrezen en de gerechtigheid werken zijn ze voor Hem aangenaam (of: welkom). Toch zal geloof in Jezus noodzakelijk zijn voor de zaligheid. Het vervolg van Hnd. 10 toont dat onmiskenbaar aan.

Vers 42

καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ κριτῆς ζώντων καὶ νεκρῶν.

Reeds in vs. 36 stond dat Jezus Christus een Heere is van allen. In de vss. 37-40 volgt een uiteenzetting over het leven, het sterven en de opstanding van Christus. Het is door Jezus Zélf aan de getuigen geboden om Hem te prediken. Deze opdracht ontvingen ze omdat de opgestane Heere door God verordend is tot een Rechter van levenden en doden. Dit geldt alle mensen. Iedereen zal met deze Rechter te maken krijgen.³¹⁸

Vers 43

τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

Het perspectief in vs. 43 is wijder dan in vs. 42. In vs. 42 werd nog gesproken van verkondigen *tot het volk* (de joden) dat Jezus is een Heere van allen.³¹⁹ Nu wordt ook metterdaad ten overstaan van niet-joodse hoorders betuigd dat Hij een Heere van allen is. In dit vers vindt de bekendmaking van de goede boodschap plaats. *Een ieder* die in Hem gelooft, ontvangt vergeving van zonden door Zijn Naam. Dit is de enige weg die gewezen wordt tot vergeving van zonden. Waarom zou Petrus deze boodschap uitspreken, als hij van oordeel was dat het voor Cornelius en de zijnen helemaal niet nodig was? Het gaat erom dat deze boodschap óók voor mensen die niet tot het joodse volk behoren, bestemd is.³²⁰ Het is juist op het moment dat Petrus deze Evangelieverkondiging brengt dat de Heilige Geest op allen viel die het Woord hoorden (vers 44).

---

³¹⁶ Peterson, *The Acts of the Apostles*, 335.

³¹⁷ Carson, *The Gagging of God*, 307.

³¹⁸ Eck, *Handelingen*, 248.

³¹⁹ Schneider, *Apostelgeschichte*, 79.

³²⁰ Peterson, *The Acts of the Apostles*, 339. 'All people need to recognize and response to him in this dual (judge and savior) function, so as to receive the forgiveness he offers.'

BIJLAGE 2

Korte exegese van enkele verzen uit Mattheus 25,31-46

Biedt Mat. 25,31-46 aanleiding om te veronderstellen dat er anonieme christenen zijn? Worden zij gered vanwege hun goede daden, hun werken van barmhartigheid die zij onwetende voor Christus Zelf gedaan hebben? De daden van de barmhartigheid worden dan beslissend voor het eeuwige wel of wee.³²¹

Vers 32

καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφορίσει αὐτοὺς ἀπ’ ἀλλήλων, ὡπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων,

In Mat. 25,31-46 wordt gesproken over het eindoordeel. Het gaat over de voleinding van de wereld (cf. Mat. 24,3). Het eindoordeel geldt alle volken, dus alle mensen.³²² Het onderscheid joods of niet-joods, christen of niet-christen doet niet ter zake.³²³ Ik wijs er op dat in Mat. 24,14 benoemd staat dat het einde zal komen als het Evangelie van het Koninkrijk in heel de wereld gepredikt is tot een

---

³²¹ Van Genderen, *Een blij vooruitzicht voor wie gelooft*, 125.

³²² Nielsen, *Het evangelie naar Mattheüs III*, 74.

³²³ Van Bruggen, *Matteüs, het evangelie voor Israël*, 433. Zo ook: Davies and Allison, *The Gospel According to Saint Matthew*, 422.

getuigenis voor alle volken. Het eindgericht waarover in 25,31-46 gesproken wordt, komt dus niet eerder dan wanneer aan de voorwaarde van 24,14 voldaan is.

Vers 34

Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Tegen degenen die aan de rechterhand van de Zoon des mensen gesteld zijn, zegt Hij: 'Komt, gezegenden van Mijn Vader, beërft het Koninkrijk dat voor u bereid is van de grondlegging der wereld'. Ik denk dat we de 'gezegenden van de Vader' moeten beschouwen als de uitverkorenen. In Mat. 24,31 staat immers dat wanneer de Zoon des mensen verschijnen zal, de engelen uitgezonden worden om alle uitverkorenen bijeen te brengen uit de vier windstreken. Ook in 24,22 wordt expliciet gerefereerd aan de uitverkorenen (alleen zij worden behouden). De gezegenden van de Vader zijn vóór de grondlegging van de wereld uitverkoren (zie Ef. 1,3-4). Het gezegend zijn, brengt met zich mee dat geestelijke zegening ontvangen wordt. Door de geestelijke zegening zullen zij die in Christus uitverkoren zijn, ook heilig en smetteloos voor Hem zijn in de liefde. Kenmerkend voor de 'gezegenden van de Vader' is dat het mensen zijn die geloof in Jezus hebben en liefde voor alle heiligen (Ef. 1,15).

Vers 40

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς· ἀμήν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Nadat in de vss. 35-37 een reden uiteen is gezet waarom de schapen het koninkrijk mogen beërven en nadat de schapen hun verbazing geuit hebben, volgt er een verrassend antwoord van de Zoon des mensen in vs. 40. Wanneer de werken van barmhartigheid aan één van Zijn minste broeders zijn gedaan, dan zijn die werken eigenlijk aan (of: voor) Hem gedaan.

Gaat het hier nu om alle hulpbehoevende mensen met wie Jezus Zich zó identificeert dat Hij hen Zijn broeders noemt? En is het zo dat het bieden van hulp aan deze hulpbehoevenden (wie zij ook maar zijn) het bepalende moment is in het eindoordeel?³²⁴

Het is mijns inziens niet juist om aan te nemen dat Jezus Zich in dit vers één op één identificeert met alle hulpbehoevende mensen op de aarde. Jezus' broeders (en zusters) zijn zij die de wil van Zijn Vader doen (Mat. 12,15). De wil van de Vader heeft enerzijds betrekking op de eis tot geloof in Zijn Zoon en anderszijds ook (daaruit voortkomend) op het doen van goede werken (cf. Gal. 5,6). Het is dus goed te verdedigen dat de identificatie die plaatsvindt er een is met gelovigen.³²⁵

De groep die bedoeld wordt met 'minste broeders' kan echter ook duiden op de apostelen en met hen uiteindelijk allen die een taak hebben in het verkondigen van het Evangelie. In de context van

---

³²⁴ Deze vragen worden kort en bondig door Ladd opgeworpen in *A Theology of the New Testament*, 206.

³²⁵ cf. Davies and Allen, *The Gospel According to Saint Matthew*, 429. Zelf wijzen ze deze interpretatie uiteindelijk af.

Mattheüs lijkt mij dit de meest waarschijnlijke optie. Een belangrijke aanwijzing voor deze stelling vind ik in Mat. 10. De apostelen worden uitgezonden als schapen temidden van de wolven. In 10,40 staat: 'Wie u ontvangt, ontvangt Mij; en wie Mij ontvangt, ontvangt Hem die Mij gezonden heeft.' In 10,42 worden de apostelen 'kleinen' genoemd (*mikron*). Inhoudelijk komt dat op hetzelfde neer als het ἐλαχίστων uit 25,40. Van Bruggen:

In de rede van hoofdstuk 24-25 is de prediking van het evangelie opnieuw vermeld: nu met alle volken als horizon (24,14). Die uitgebreide missie zal als de eerste (10,16-39) gepaard gaan met vervolging en haat (24,9-13). Het is niet zo vreemd, wanneer *in dit verband* ook weer herinnerd wordt aan de identificatie van de Zender met zijn vervolgte zendelingen.³²⁶

Degenen die in Mat. 25,31-46 aan de rechterhand van de Zoon des mensen gesteld worden, zij dus mensen die in contact zijn gekomen met hen die gezonden waren om het Evangelie van Jezus Christus te brengen. Dit Evangelie is als een getuigenis voor alle volken. Hoe is er op die boodschap gereageerd? Hoe zijn zij behandeld die deze boodschap kwamen brengen?³²⁷ Verondersteld mag worden dat de gezegenden van de Vader uitverkoren mensen waren, die in geloof de boodschap aanvaardden en de minste broeders van Jezus hielpen (door voedsel te geven, drinken te geven, te herbergen, te kleden, te verzorgen en te bezoeken in de gevangnissen). Hiermee is het getoonde hulpbetoon niet de grond waarop de volken geoordeeld worden, maar tegelijkertijd wel een onmisbaar element. Omdat ze geloofd hebben, hebben ze deze daden van barmhartigheid laten zien. Het zijn de goede werken die God van tevoren bereid heeft (Ef. 2,10). Te stellen dat alleen de humaniteit het bepalende criterium zou zijn op grond waarvan iemand wel of niet behouden wordt, doet de vraag rijzen waarom Christus dan moest lijden en sterven?³²⁸

BIJLAGE 3

Korte exegese van enkele verzen uit Psalm 19

Deel 1: vss. 2-7

In de vss. 1-3 is melding gemaakt van de hemelen die Gods eer vertellen³²⁹, van het firmament dat het werk van Zijn hand verkondigt, van het spreken van de ene dag tegen de andere en de ene nacht die kennis doorgeeft aan de andere nacht. Dit alles vormt een woordeloze verkondiging van Gods eer en het werk van Zijn handen. Er is immers geen spraak en er zijn geen woorden (vs. 4a), hun stem is onhoorbaar (vs. 4b).³³⁰

Vers 5

בְּכֹל-הָאָרֶץ וְיֵצֵא קוֹם וּבִקְצֵה תִּבְלַ מְלִיָּהִם לְשִׁמְשׁ שָׁם-אֶהֱל בְּהֵם:

³²⁶ Van Bruggen, *Matteüs, het evangelie voor Israël*, 435.

³²⁷ Ladd, *A Theology of the New Testament*, 207.

³²⁸ Van Bruggen, *Matteüs, het evangelie voor Israël*, 434.

³²⁹ Ridderbos, *De Psalmen I*, 164: 'kabood is Gods naar buiten stralende deugdevolheid.' Met מִן הַשָּׁמַיִם wordt bedoeld dat Gods eer *getoond* wordt. 'Dat God hier als *El* wordt aangeduid, is omdat hier sprake is van de tot alle volken uitgaande openbaring.' In de vss. 2-7 wordt één keer *El* gebruikt.

³³⁰ Gesenius, *Hebräisches und Aramäischer Handwörterbuch über das Alte Testament*, 152 geeft als correcte vertaling van 4b 'hun stem is onhoorbaar.'

In vs. 5 volgt dan de mededeling dat ‘hun richtlijn’ (of: richtsnoer) over heel de aarde uitgaat en hun woorden tot in het uiterste van de wereld.³³¹ Dit ziet er dus op dat de hemelen, het firmament, de dagen en de nachten zonder woorden een richtlijn vormen die over de gehele aarde uitgaat. De bekendmaking van dit richtsnoer heeft twee functies: het is tot Gods eer en tot openbaring voor de mens dat God het is die de genoemde dingen schiep.³³² ‘Er blijft dan ook geen voorwendsel voor onkunde meer over voor de mens’, noteert Calvijn in zijn commentaar op deze Psalm.³³³

De vraag is echter of er mensen zullen zijn die God door deze algemene openbaring zullen leren kennen. Wellicht dat er mensen zijn die er een helder besef van hebben dat er een God moet zijn die de hemelen en het firmament geschapen heeft, Die zorgt voor het onafgebroken ritme van dag en nacht. Echter, is dit ‘voldoende’? Ik bedoel daarmee: levert dit zaligmakende kennis aan God op?

Deel 2: vss. 8-15

Nadat in de vss. 2-7 verwezen is naar de schepping, wordt in de vss. 8-15 verwezen naar de Thora van YHWH. Het is juist dit tweede deel dat er m.i. voldoende aanleiding voor geeft om op grond van Ps. 19 aan te nemen dat zicht op de schepping van God nog niet tot de zaligmakende kennis aan God brengt. Waarom deze bewering?

In de vss. 8-15 vindt een loflied op de torah plaats. Zes invalshoeken worden verbonden aan een predikaat gevolgd door een nadere bepaling (bijvoorbeeld: ‘de torah van YHWH is volmaakt / bekerende de ziel’).

Vs. 8A	tôrat [wet]	YHWH	temîmâ [volkomen]
Vs. 8B	ēdût [gebod]	YHWH	ne’ēmānâ [getrouw]
Vs. 9A	piqqûdē [voorschriften]	YHWH	yešârîm [recht]
Vs. 9B	miswat [gebod]	YHWH	bārâ [zuiver]
Vs. 10A	yir’at [vrees]	YHWH	tehôrâ [rein]
Vs. 10B	mišpete [rechten]	YHWH	ěmeṭ [waarheid]

Bij deze invalshoeken wordt telkens een nadere bepaling gegeven: de wet van YHWH bekeert de ziel (vs. 8Ab). Het gebod van YHWH geeft aan de eenvoudigen wijsheid (vs. 8Bb). De voorschriften van YHWH zijn recht (vs. 9Ab) en Zijn gebod is zuiver (vs. 9Bb). De vrees van YHWH is rein (vs. 10Ab) en Diens rechten zijn waarheid (vs. 10Bb).

³³¹ Paul, *Psalmen I*, 159. Qawwām wordt in de LXX vertaald met ‘hun stemmen’. Dit lijkt echter in tegenspraak te zijn met vs. 4. Ik val Paul bij dat het hier gaat om een richtlijn/richtsnoer: ‘wereldwijd wordt de cyclus van dag en nacht gebruikt als basis voor tijdsmaten. Op deze wijze gaat hun ‘prediking’ tot in de uithoeken van de aarde.’

³³² Craigie, *Psalmen 1 – 50*, 180: ‘[...] as mankind reflects upon the vast expanse of heaven with its light by day and its intimation of a greater universe by night, that reflection may open up an awareness and knowledge of God, the Creator, who by his hands created a glory beyond the comprehension of the human mind.’

³³³ Calvijn, *Psalmen*, 218.

Het valt op dat in de vss. 8-15 het tetragrammaton zevenmaal voorkomt, terwijl in de vss. 2-7 slechts éénmaal van *El* gesproken. Het is YHWH Die de torah gegeven heeft. Het is de torah die de ziel bekeert, het gebod dat wijsheid geeft, enz. Het tweede deel van de Psalm geeft aan dat de toarh zaken bewerkt die de schepping(sorde) van God niet bewerkt. Beweren dat God uit Zijn schepping(sorde) niet gekend zou kunnen worden, is geen houdbare stelling (deze opvatting strijdt met de spits van de vss. 2-7). Het is echter de torah die een heel andersoortige kennis geeft.³³⁴ Het gaat hier om kennis van YHWH, de Verbondsgod. David wordt door de geboden van God onderwezen (vs. 12).³³⁵ Het is kennis die David ook tot gebed beweegt in de vss. 13-15 omdat hij ontdekt heeft dat het gebod hem schuldig stelt.³³⁶

Als conclusie – vooral met het oog op het onderwerp van deze scriptie – stel ik dat het op grond van Psalm 19 mogelijk is om op grond van algemene openbaring tot wetenschap te komen dat er een God is. Het is m.i. niet aan te nemen dat een mens op grond van algemene openbaring kan weten wie God is en wat God eist.³³⁷ De eis van God in Zijn torah is bijzondere openbaring. Deze bijzondere openbaring stelt de mens schuldig en doet de mens roepen om Gods genade en Zijn vergeving.

BIJLAGE 4

Korte exegese van enkele verzen uit Romeinen 1

Vers 18

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ θεοῦ ἀπ’ οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων,

Nadat Paulus in vs. 17 heeft geschreven dat de rechtvaardige uit het geloof zal leven, zet hij in vs. 18 uiteen dat daarentegen de toorn van God geopenbaard wordt over alle goddeloosheid en ongerechtigheid van de mensen.³³⁸ Het zijn die mensen die de waarheid in ongerechtigheid ten onder houden. Paulus maakt hier geen onderscheid tussen joden en heidenen. Gods toorn wordt

³³⁴ Kraus, *Psalmen 1 – 63*, 157: Torah ist die abgeschlossene, niedergeschriebene Willenskundgebung Gottes.'

³³⁵ Kraus, *Psalmen 1 – 63*, 158: 'Torah ist die gnädige Willensausserung Jahwes, die als Weisung dem Menschen begegnet und ihm einen Weg absteckt, der weder zur Linken noch zur Rechten verlassen werden darf.'

³³⁶ cf. Paul, *Psalmen I*, 161.

³³⁷ Paul, *Psalmen I*, 161: 'De [wil van God] kan alleen uit Gods Thora, de som van zijn besluiten en verordeningen, worden gekend. De algemene openbaring in de schepping is het fundament waarop de specifieke openbaring van Gods wil in de Schrift geplaatst is.' Zo ook: Kraus, *Psalmen 1 – 63*, 160.

³³⁸ Toorn van God is 'His personal indignation towards human sinfulness.' (Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 90).

geopenbaard over allen die de waarheid in ongerechtigheid ten onder houden.³³⁹ Dat Gods toorn geopenbaard zal worden, versterkt de boodschap van de vss. 16-17: alleen het Evangelie van Christus brengt tot de zaligheid. Er is in Paulus redenering geen ruimte voor de gedachte dat rechtvaardigheid op een andere wijze dan door geloof bezeten kan worden.³⁴⁰

Gedacht kan worden dat de groep die de waarheid in ongerechtigheid ten onder houdt misschien wel beperkt is. Voor deze gedachte biedt de brief van Paulus aan de Romeinen echter geen grond. In Rom. 3,10-18 wordt door Paulus immers duidelijk weergegeven dat er niemand is die God zoekt.

Vers 19

διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφάνέρωσεν.

Het gaat hier om beschikbare kennis, niet om kennis die men zou kunnen hebben.³⁴¹ Hetgeen van God gekend kan worden is in (of: te midden van) de mensen openbaar. God heeft het hen bekend gemaakt. Vs. 19 heeft als functie aan te tonen dat de toorn van God over mensen komt die niet te verontschuldigen zijn.³⁴² Hnd. 17,27-28 klinkt mee in dit vers. Cranfield: 'In their midst and all around them and also in their own creaturely existence (including of course what is inward as well as what is external) God is objectively manifest: His whole creation declares Him.'³⁴³

Vers 20

τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε αἶδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους,

Het twintigste vers geeft een verdiepende toelichting bij vs. 19. De strekking van vs. 20 is dat Gods onzichtbare eigenschappen verstaan en doorzien worden door Gods schepping. De schepping spreekt dus van Gods eeuwige kracht en goddelijkheid. M.i. is hier sprake van een echo van de woorden uit Ps. 19,2-7.

Doordat Gods eeuwige kracht en goddelijkheid door zijn werken (ποιήμασιν) verstaan en doorzien worden, zijn mensen niet te verontschuldigen wanneer zij God niet hebben verheerlijkt of gedankt (vs. 21). Het is beter om εἰς consecutief te vertalen (zo HSV) dan finaal (zo SV).³⁴⁴ Het gaat Paulus er om duidelijk te maken dat geen mens zich kan verontschuldigen voor God. Immers, zijn eeuwige kracht en goddelijkheid worden verstaan en doorzien door Zijn werken. De mens echter laat het na

³³⁹ Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 105.

³⁴⁰ Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 108.

³⁴¹ Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 89.

³⁴² Lohse, *Der Brief an die Römer*, 87: '[Paulus] ist nicht daran interessiert, eine theologia naturalis zu entwickeln, sondern richtet das Augenmerk ausschliesslich darauf, die Verantwortung zu betonen die alle Menschen vor Gott tragen, und ihre daraus folgende schuldhaftige Verfallenheit aufzuweisen.'

³⁴³ Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 114.

³⁴⁴ Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 116. Immers: 'a real self-disclosure of God has indeed taken place and is always occurring, and men ought to have recognized, but in fact have not recognized, Him.' Ook: Lohse, *Der Brief an die Römer*, 88.

God te verheerlijken en te danken.³⁴⁵

Vers 21

Vs. 21 geeft (samen met de vss. 22-23) een concrete toelichting bij de goddeloosheid en ongerechtigheid die in vs. 18 al naar voren kwamen. De goddeloosheid komt uit in het gegeven dat de mensen God wel kennen (γνόντες τὸν θεὸν), maar Hem niet hebben verheerlijkt of gedankt.³⁴⁶ Integendeel, terwijl de mensen weten dat God er is, zijn ze verdwaasd geworden in hun overleggingen.³⁴⁷ Het hart van de mens is verduisterd geworden. Dit geeft aan dat het meest centrale orgaan van de mens ook deelt in de (gevolgen van de) zondeval. De hele mens is opstandeling tegen God. Er is niet één deel van de mens dat ongeschonden is gebleven.

Slotsom

Omdat de mens God niet verheerlijkt en Hem de dank niet toebrengt die Hem toekomt, wordt Gods toorn uit de hemel geopenbaard. In Rom. 1,18-21 wordt door Paulus uiteengezet dat de mens niet te verontschuldigen is. Gods eeuwige kracht en goddelijkheid worden van de schepping van de wereld af immers verstaan en doorzien. Het tekent de zonde van de mens dat hij, terwijl er wel een bepaald

διότι γνόντες τὸν θεὸν οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἠύχαρίστησαν, ἀλλ' ἔματαιώθησαν ἐν τοῖς
διαλογισμοῖς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδιά

besef is dat alle schepselen door God gemaakt zijn, God niet verheerlijkt en dankt. Daarentegen zijn de overleggingen van de mens ijdel en is het hart verduisterd geworden. Paulus schetst een ronduit negatief beeld van de mens. Dit negatieve beeld versterkt zijn boodschap dat alleen het Evangelie van Christus een kracht van God is tot zaligheid. God komt in Zijn Zoon reddend tot ons. De mens heeft gefaald God de eer te brengen.

³⁴⁵ Ridderbos, *Aan de Romeinen*, 43 'Deze eeuwige kracht en goddelijkheid hebben een tot verantwoordelijkheid roepende sprake en strekking.'

³⁴⁶ Uit de verdwazing van de overleggingen en de verduistering van het hart, blijkt de actualiteit van Gods toorn. Het ongeloof roept Gods toorn metterdaad op.

³⁴⁷ Het verbum ἔματαιώθησαν heeft verwantschap met een woordveld waarvan 'one particularly significant usage is in connexion with idolatry, idols being referred to as *mataia*, that is, mere useless nothings' (Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 117).

BIJLAGE 5

Korte exegese van enkele verzen uit Romeinen 2

Is er op grond van Rom. 2,14-16 iets voor te zeggen dat mensen die niet delen in de bijzondere openbaring rechtvaardig kunnen zijn voor God? Is het zo dat mensen die van nature de dingen van de wet doen in rechte verhouding met God staan? Zijn er überhaupt mensen die van nature de wet helemaal naleven?

God zal ieder vergelden naar zijn werken (vs. 6). Hij oordeelt zonder aanzien des persoons (vs. 10). Dit schrijft Paulus vanwege het niet ondenkbeeldige gevaar dat de christenen uit de joden meenden een bevoorrechte positie te hebben bij God in de dag van het oordeel. Zij behoorden immers tot het volk aan wie God Zijn wetten gaf en waarmee de HEERE een verbond sloot. Paulus laat zien dat niet het horen van de wet rechtvaardig maakt voor God. Alleen de daders van de wet worden gerechtvaardigd (vs. 12).

Vers 14

ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσιν νόμος·

Ook de heidenen (ἔθνη) worden geoordeeld naar hun daden. Zij doen 'de dingen die der wet zijn' (τὰ τοῦ νόμου). Dit is een aanduiding voor het naleven van de morele eisen van de Mozaïsche wet.³⁴⁸

Er is discussie onder commentatoren wie nu eigenlijk met ἔθνη worden aangeduid. Zijn dit heidenen in algemene zin? Of worden hier christenen uit de heidenen bedoeld? Immers, de reden dat Paulus deze brief aan de Romeinen schreef, heeft er mee te maken dat er spanningen waren in de Romeinse christelijke gemeente tussen christenen uit de heidenen en christenen uit de joden.³⁴⁹ Daarom acht ik het waarschijnlijk dat Paulus met ἔθνη christenen uit de heidenen wilde aanduiden.³⁵⁰ Daar komt bij: 1. Het past niet bij Rom. 1,18-21 en Rom 3,9.20.23 om te stellen dat er heidenen zijn die van nature de dingen doen die der wet zijn. 2. De interpretatie dat met ἔθνη christenen uit de heidenen worden bedoeld, past m.i. goed bij Rom 2,25-29.³⁵¹

Bij welk zinsdeel moet het woordje φύσει in vs. 14 gevoegd worden? Wanneer aangenomen wordt dat met ἔθνη christenen uit de heidenen bedoeld worden, is het aannemelijk dat φύσει bij het eerste deel van de zin hoort. In de SV, HSV, NBG'51 en de NBV wordt φύσει betrokken op het tweede deel van vs. 14a (de bijbehorende vertaling luidt dan: 'want wanneer de heidenen die de wet niet hebben, van nature de dingen doen die van de wet zijn'). Cranfield en Kruse achten het daarentegen aannemelijk dat φύσει bij het eerste gedeelte van de zin betrokken moet worden. φύσει komt nog drie maal elders voor in het corpus Paulinum en telkens geeft het dan aan wat mensen of goden van nature doen (Gal. 2,15; Gal. 4,8; Ef. 2,3). De vertaling wordt dan: 'want wanneer de heidenen die van nature de wet niet hebben [...].'³⁵²

Vers 15

οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυροῦσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξύ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων,

Het eerste gedeelte van vs. 15 hangt nauw samen met vs. 14. Vs. 14 eindigde met 'dezen de wet niet hebbende, zijn zichzelf een wet'. Dat wordt nu in vs. 15 nader toegelicht. Ze laten daarmee zien

³⁴⁸ Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 131.

³⁴⁹ Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 11.

³⁵⁰ Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 131-132 en 138-140. Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 156-157
³⁵¹ Ook elders in het corpus Paulinum wordt ethne gebruikt om christenen uit de heidenen aan te duiden (Rom. 11,13; 15,9 en Gal. 2, 12.14).

³⁵² Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 136. De volgende drie argumenten worden gegeven: 1. Wanneer φύσει gebruikt wordt, is dat 'it always qualifies a state of being, never an action', 2. Er is inhoudelijke overeenkomst met Rom. 2,27., 3. Paulus betuigt nergens anders dat heidenen van nature de dingen doen die van de wet zijn. Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 157.

(ένδεικνυνται) dat het werk van de wet in hun harten geschreven is. Met Cranfield en Kruse acht ik het waarschijnlijk dat dit is wat in Jer. 31,33 beloofd wordt. Cranfield:

We take it then that Paul is deliberately echoing Jer 31,33 and that his thought is that in these Gentiles who are believers in Christ God's promise that He would establish His law by creating in His people a sincere and earnest desire to obey it is being fulfilled.³⁵³

Het geweten van deze christenen uit de heidenen getuigt er van dat het werk van de wet in hun harten geschreven is.³⁵⁴ Toch staan zij niet zonder vrees voor Christus' rechterstoel. Als christen zullen zij weliswaar van het oordeel worden vrijgesproken, maar toch zijn er voldoende gedachten die hen beschuldigen. Daartegenover zijn er ook gedachten die hen verontschuldigen.³⁵⁵ In mijn optiek wil Paulus met dit vers tegen de joodse christenen zeggen dat vrees voor het oordeel van God een gezond teken is. God zal namelijk de verborgen dingen van de mensen openbaren (cf. 1 Kor. 4,5). Elke vorm van roemen op joodse afkomst is ten enenmale uitgesloten!³⁵⁶

Vers 16

έν ήμέρα ότε κρίνει ό θεός τὰ κρυπτά τών ανθρώπων κατά τὸ εὐαγγέλιόν μου διά Χριστοῦ Ἰησοῦ.

Vs. 16 heeft een inhoudelijke samenhang met de vss. 6 en 10: God zal de verborgen dingen van de mensen oordelen. Daarin zal ieder vergolden worden naar zijn werken. Er zal bij God geen aanneming van de persoon zijn.³⁵⁷

Slotsom

Wanneer de hier geboden exegese de juiste is, wordt inclusivistische theologen een argument uit handen genomen om te kunnen zeggen dat heidenen – hoewel zij de aan Israël gegeven wet niet kennen – toch volgens de wet kunnen leven en zo in het eindoordeel rechtvaardig kunnen zijn voor

³⁵³ Cranfield, *The Epistle to the Romans*, 159. Lohse, *Der brief an die Römer*, 105 acht het daarentegen onwaarschijnlijk dat er een allusie is met Jer. 31,33.

³⁵⁴ Kruse acht de vertaling 'getuigen' de beste voor συμμαρτυρούσης. Zo ook: Cranfield, *Epistle tot he Romans*, 162 (het prefix συμ- heeft een versterkende functie).

³⁵⁵ Kruse noteert: 'hence as judgment day approaches, they may well find inner conflict as they reflect their situation' (134).

³⁵⁶ cf. Lohse, *Der Brief an die Römer*, 107.

³⁵⁷ Lohse, *Der Brief an die Römer*, 107: 'Der zukünftige Tag des Gerichts wird offenbar machen, dass Gott das Verborgene kennt und sein Urteil ohne Ansehen des Person fällt.'

God.

Rom. 2,14-16 is geen gemakkelijk gedeelte. Een bescheiden onderzoek leert dat commentaren soms geheel tegengestelde posities innemen. Stel nu dat met ἔθνη niet christenen uit de heidenen, maar 'gewoon' heidenen bedoeld worden? Dan nog is er geen reden om aan te nemen dat mensen terwijl ze niet in Christus geloofd hebben, rechtvaardig voor God kunnen staan. Alleen de daders van de wet zullen gerechtvaardigd worden. Het maakt geen verschil of het joden, christenen of heidenen betreft (God oordeelt immers zonder aanzien des persoons). Maar wie redt het om dader der wet te zijn?³⁵⁸ Rom. 2,14-16 biedt geen grond om te veronderstellen dat er heidenen zijn die zonder verschrikking de dag van het oordeel tegemoet kunnen zien omdat zij zich volkomen aan Gods wet hebben gehouden. Als dat zo zou zijn, dan zou Paulus zich echt tegenspreken. Immers, alle mensen zijn onder de zonde (3,9). Niemand is rechtvaardig (3,10) en alle mensen zijn afgeweken (3,12). Daarom concludeert Paulus in 3,20 dat uit 'de werken der wet geen vlees gerechtvaardigd zal worden voor Hem'. De rechtvaardiging geschiedt door geloof in Jezus Christus.

BIJLAGE 6

Korte exegese van enkele verzen uit Handelingen 17

Biedt Hnd. 17 ondersteuning voor het inclusivistische standpunt dat redding mogelijk is, zonder kennis aan Jezus Christus?

Vers 22

22. Σταθεὶς δὲ [ὁ] Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου ἔφη· ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

Paulus voerde een twistgesprek met epicurische en stoïsche wijsgeren. Hij wordt door hen meegenomen naar de Areopagus, waar Paulus zich nader moet uitspreken over de nieuwe leer die hij brengt (over Jezus en de opstanding). In vers 22 begint dan de rede die Paulus voerde. De wijze

³⁵⁸ Lohse, *Der Brief an die Römer*, 106: 'Ohne Ausnahme sind darum alle Menschen schuldig, weil sie dieser Aufgabe nicht genügen, so dass Juden und Heiden in gleicher Weise unter dem Strafgericht Gottes stehen.'

waarop hij zijn rede begint, lijkt op een *captatio benevolentiae*. Maar of het helemaal gemeend is wat hij zegt, is niet duidelijk. Immers, δεισιδαιμονεστέπους (dat vertaald kan worden als: ‘zeer godsdienstig’) betekent positief geformuleerd zoveel als vroom of godvrezend. Negatief geformuleerd betekent het echter: bang voor de goden of bijgelovig.³⁵⁹ Ik denk dat de toon die Paulus hier aanslaat niet cynisch bedoeld is. Eerder geeft zijn opmerking uiting aan een mengeling van verdriet en verbijstering. Dat concludeer ik uit wat nog volgt.

Vers 23

23. διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὖρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπετέγραπτο· Ἄγνωστω θεῷ. ὃ οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτο ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

De Atheners zijn zó godsdienstig dat zij zelfs een altaar hebben opgericht voor een hun onbekende God. Door zo te doen verzekerden zij zich ervan geen god over het hoofd te zien. Wie deze onbekende God was, wisten ze evenwel niet. Veiligheidshalve werd op het altaar ‘aan een onbekende God’ geschreven.³⁶⁰ Zelf denk ik dat de Atheners er vage kennis van gehad moesten hebben dat er een God moest zijn die boven hun pantheon van goden uitsteeg. De opvatting dat de Atheners er maar voor de zekerheid een extra altaar bij hadden gezet (‘je weet immers maar nooit!’) doet m.i. geen recht aan de Atheners. Ze waren er zeker van dat er een God moest zijn die hoger was dan alles goden. Wie deze God is, weten ze echter niet.³⁶¹

Deze onwetendheid wil Paulus wegnemen. Hij zal nu de God verkondigen die ze dienen zonder dat ze Hem kennen. Paulus wijst zijn hoorders er in de volgende verzen op dat God de *kosmos* gemaakt heeft, dat Hij een Heere van hemel en van aarde is. Hij heeft niets van de mens nodig. Integendeel, Hij geeft het leven, de adem en alle dingen. Alle mensen zijn uit één bloed voortgekomen. Het is God Die bepaalt waar de mensen wonen en wat de hun toegemeten tijd is. Het is dus bepaald niet een ‘nieuwe leer’ die Paulus brengt. Integendeel, hij verkondigt de God van hemel en van aarde.

Vers 27

27. ζητεῖν τὸν θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὖροιεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

Nadat Paulus in de vss. 24-26 verkondigd heeft wie nu die ‘onbekende God’ is en wat Hij gedaan heeft, wijst hij zijn hoorders er op dat God ook te vinden is. God heeft Zich niet onbetuigd gelaten (Hnd. 14,17) en door Zijn schepping is Zijn eeuwige kracht en Goddelijkheid in te zien (Rom. 1,20). Maar, óf mensen de Heere zullen vinden is bepaald niet zeker.³⁶² Het zoeken wordt als een tasten

³⁵⁹ Eck, *Handelingen. De wereld in het geding*, 381 en Pesch, *Die Apostelgeschichte (Apg 13 – 28)*, 136. Ook: Bruce, *The Book of Acts*, 335.

³⁶⁰ Eck, *Handelingen. De wereld in het geding*, 381.

³⁶¹ Haenchen verwijst naar een verklaring van Diogenes Laertius waarin het gaat over een wonderlijke bevrijding van een pestepidemie door God. Dit wonder zou hebben plaatsgevonden in het 595 v. Chr. De Kretenzer Epimenides – die als een soort profeet geroepen was – zou opdracht hebben gegeven voor de oprichting van zo’n altaar. Haenchen, *Apostelgeschichte*, 458. Zie ook: Richardson, *Eternity in Their Hearts*, 15.

³⁶² Haenchen, *Apostelgeschichte*, 461-462.

uitgedrukt. Dat klinkt voorzichtig. Van Eck: ‘men moet daarbij denken aan het tasten van een blinde of van iemand in het donker.’³⁶³ Hoewel Paulus niet expliciet benoemt dat een mens niet te verontschuldigen is als het maar niet tot een echt vinden komt, klinkt die beschuldiging wel door in de woorden die het slot van vs. 27 vormen: ‘hoewel Hij niet ver is van een ieder van ons’.³⁶⁴

Vers 28

28. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ’ ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν· τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν

De woorden uit dit vers haken aan bij het ‘niet ver van een ieder van ons’ uit vs. 27. De zinsnede die uit een gedicht van Epimenides wordt aangehaald, wil de hoorder er bij bepalen dat God altijd dichtbij is, altijd om ons heen is: ‘in Hem leven wij, bewegen wij en zijn wij’.³⁶⁵ Vs. 28c betreft een fragment(je) uit een gedicht van Aratus waarin gezegd wordt dat de mensen het nageslacht van Zeus vormen.

Door gebruik te maken van Griekse dichters, laat Paulus zijn hoorders zien dat wat hij zegt, hen toch eigenlijk ook al bekend is. De schuld door de onwetendheid wordt op deze manier alleen maar groter. Immers, ‘[...] the words quoted could be taken as pointing to some recognition of the true nature of God.’³⁶⁶

Vers 30

τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεός, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν

Paulus sprak hiervoor met gebruikmaking van het Griekse wereldbeeld. Er is nu echter een punt gekomen waarop dat niet meer kan. Er moet nu openlijke verkondiging gaan plaatsvinden. God heeft de tijden van de onwetendheid overzien. Dit betekent niet dat het een onwetendheid is waarvoor men zich kan verontschuldigen.³⁶⁷ Het zoeken en tasten leverden niet veel op. Dat daar niet allerlei verontschuldigen voor aangedragen kunnen worden, laat Paulus’ zorgvuldige betoog duidelijk zien. God laat nu echter verkondigen dat alle mensen zich bekeren. Bruce: ‘it is implied in all these places that the coming of Christ marks a fresh start in God’s dealings with the human race. [...]. If ignorance of the divine nature was culpable before, it is inexcusable now.’³⁶⁸

³⁶³ Eck, *Handelingen. De wereld in het geding*, 387. Pesch, *Die Apostelgeschichte (Apg 13 – 28)*, 138

³⁶⁴ Dat Paulus hier anders spreekt dan in Rom. 1-3 heeft er mee te maken dat hij een ander publiek voor ogen heeft. Niettemin kan hetgeen Paulus hier zegt geen aanleiding geven om aan te nemen dat mensen er voor te verontschuldigen zouden zijn als ze de God van hemel en aarde niet vinden. Hij is immers niet ver van een ieder van ons! Zie: Bruce, *The Book of Acts*, 338.

³⁶⁵ Eck, *Handelingen. De wereld in het geding*, 389.

³⁶⁶ Bruce, *The Book of Acts*, 339. Geenszins stelt Paulus Zeus gelijk aan de Heere van hemel en van aarde. Anderzijds ziet Paulus in deze Griekse dichtregels er weldegelijk een aanwijzing in dat de Grieken beseft hadden van een ‘supreme God.’

³⁶⁷ Pesch, *Die Apostelgeschichte (Apg 13 – 28)*, 140. cf. 1 Tim. 1,13; Ef. 4,18 en 1 Pt. 1,14.

³⁶⁸ Bruce, *The Book of Acts*, 340. Deze overgang ziet ook Haenchen (‘Jetzt aber tritt ein entscheidener Wechsel ein in Gottes Verhalten’), *Apostelgeschichte*, 463.

Vers 31

καθότι ἔσθησεν ἡμέραν ἐν ἧ ἔμελλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισεν, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Het oordeel zal eenmaal komen. De wereld zal rechtvaardig geoordeeld worden. God doet daarvan verzekering doordat Hij Jezus heeft laten opstaan uit de doden. Omdat dit oordeel zeker zal komen, is het noodzaak voor de mens dat hij zich bekeert. Er is weinig grond om aan te nemen dat mensen – als hen niet openlijk verkondigd wordt wie de Heere is – de Heere zullen vinden. De verkondiging is nodig! Ik wijs hierbij ook op Hnd. 26,16-18.

BIJLAGE 7

Korte exegese van enkele verzen uit Romeinen 10

Reeds eerder is gewezen op het verschil van inzicht tussen inclusivisten en exclusivisten ten aanzien van Rom. 10,9. Ik heb betoogd dat Paulus bedoelt dat voor *alle* mensen geldt dat ze alleen dan zullen zalig worden wanneer ze de Heere Jezus met de mond belijden en met hun hart geloven dat God Hem uit de doden opgewekt heeft (zie §1.5 van hoofdstuk 3). Aan vers 9 zal ik nu dus geen nadere aandacht meer geven. Wel wil ik nog kort de aandacht vestigen op vs. 18.

Paulus zet vervolgens uiteen dat ieder die de Naam des Heeren zal aanroepen, zalig zal worden. Om Hem te kunnen aanroepen, moet er geloof zijn in Hem. Maar hoe zou je kunnen geloven als je niet van Hem gehoord hebt? En hoe zullen de mensen over Hem horen als er niemand is die Hem predikt? Maar gelukkig is het zo dat er predikers gezonden worden om het goede te verkondigen. Paulus besluit dan door te zeggen dat het geloof er komt door eerst te horen naar het Woord van God. Met 'Woord van God' bedoelt de apostel het goede nieuws over Jezus Christus als gekruisigde en opgestane Heiland.³⁶⁹ De keerzijde is duidelijk: zonder het Woord te horen, is er dus geen

³⁶⁹ Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 418.

verlossing mogelijk. Sommigen inclusivisten stellen echter dat de toegankelijkheid tot het heil niet gebonden is aan de verkondiging van de goede boodschap. Zij menen dat de mens ook door de algemene openbaring kan delen in het heil van God. Vanwege de verwijzing naar Ps. 19 is naar hun inzicht dit vers één van de redenen om dit aan te nemen. Snijdt dat hout?

Vers 18

ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν

In dit vers verwijst Paulus naar Ps. 19,5a. Daar gaat het over algemene openbaring (cf. exegese bijlage 3). Van deze openbaring geldt inderdaad dat ze over heel de aarde is uitgegaan en dat de 'woorden' van deze openbaring tot de uitersten der wereld gekomen zijn. Met het aanhalen van deze Psalmwoorden wil Paulus echter niet zeggen dat dit ook *letterlijk* zo geldt voor het Woord van God (vs. 17). Het enige dat Paulus hier doet is duidelijk maken dat de joden de boodschap van het Woord van God echt gehoord hebben. Sterker nog, niet alleen in Israël zelf, maar reeds in grote delen van de Griekse en Romeinse wereld van die dagen was de boodschap uitgedragen. Paulus hanteert hier het stijlfiguur hyperbolisme om zijn standpunt kracht bij te zetten.³⁷⁰ Geenszins bedoelt Paulus hier te zeggen dat het Woord van God reeds letterlijk over de *gehele* aarde is rondgegaan of dat het Woord van God ook iets anders kan zijn (bijvoorbeeld het spreken van God door de natuur).³⁷¹

BIJLAGE 8

Jonathan Edwards en *prisca theologia*

Tiessen wijst er op dat onder de volken 'remnants of special revelation' aanwezig kunnen zijn.³⁷² Hoewel steeds meer van die resten verloren zullen gaan door de verdringing en vervanging door mensen, zullen er toch nog hier en daar van die resten aangetroffen kunnen worden.³⁷³ In het bijzonder was het Jonathan Edwards (1703-1758) die hier veel over nagedacht heeft. Deze bijlage gaat specifiek op zijn denken in aangaande dit punt.

Prisca theologia

Onder de volken op deze wereld zijn nog resten van herinneringen aan gebeurtenissen uit de vroege wereldgeschiedenis (waaronder de zondeval en verdrijving uit het paradijs, de zondvloed, de uittocht van de joden uit Egypte en de inname van Kanaän). Er is dus nog kennis onder de volken over God en Zijn daden. De kennis is overgedragen door het jodendom aan de heidenvolken. Deze 'oude kennis' is

³⁷⁰ Kruse, *Paul's Letter to the Romans*, 419.

³⁷¹ Lohse, *Der brief an die Römer*, 302.

³⁷² Tiessen, *Who Can be Saved?*, 151.

³⁷³ Tiessen, *Who Can be Saved?*, 153. Hier wordt een intrigerend voorbeeld gegeven van de geïsoleerde Saluan-stam in het Indonesische Sulawesi.

zo de wereld ingegaan. Edwards benadrukt wel dat er een strijd is tussen waarheid en leugen.³⁷⁴ Hoe dan ook, Edwards had iets te zeggen tegen de deïsten uit zijn dagen die hem de vraag voor de voeten wierpen hoe men nu geloven kon dat God rechtvaardig is, als hij mensen veroordeelt die niet eens van Hem weten? Mensen ‘buiten de lichtkring’ weten wél van Hem, riposteerde Edwards: ‘[...] the question of God’s fairness that deists had posed could now be answered with integrity. God had not limited his revelation to a minority of humankind [...], but had generously displayed throughout history his redemptive purposes for (most) all the world to see.’³⁷⁵

Edwards spreekt over een ‘trickle-down process of revelation’. Door middel van traditie werd deze openbaring overgedragen. Maar net zoals in de natuurlijke wereld geldt hier de wet van entropie: ‘by this mechanism the original purity of divine truth was continually breaking down, corrupted by profane and demonic admixtures.’³⁷⁶ Ondanks die vervuiling en verdraaiing waren er nog voldoende ‘scraps of truth’ te vinden in deze tradities die de weg van de zaligheid wijzen. Van alle grote daden van God is een getuigenis uitgegaan en die getuigenis bleef niet beperkt tot het joodse volk. Ook de heidenvolken hoorden er over. Iedere getuigenis ‘[was] intended to induce heathen to know that the Lord was God and that there was none else.’³⁷⁷ Geen heiden is dus te verontschuldigen. Edwards noteert: ‘so heathen all over the world were given enough light to enjoy true religion, if they would only take advantage of it.’³⁷⁸

Noodzaak van Christus kennis

In *Jonathan Edwards confronts the gods* besteedt McDermott ruim aandacht aan Edwards vraag of en hoe heidenen gered kunnen worden. Dan blijkt dat Edwards een sterke nadruk legt op de ‘dispositie van het hart’ van hen die het Evangelie gehoord hebben en die het niet gehoord hebben.³⁷⁹ Deze gesteldheid van het hart komt naar voren bij christenen, oudtestamentische joden en alle overige ware gelovigen. Hij geeft het volgende als kenteken:

A sense of the dangerousness of sin, and of the dreadfulness of God’s anger... [such a conviction of] their wickedness, that they trusted to nothing but the mere mercy of God, and then bitterly lamented and mourned for their sins.³⁸⁰

Deze omschrijving heeft significante overeenkomst met de vijf kenmerken die Tiessen noemt van zaligmakend geloof bij hen die niet van Jezus hebben gehoord. Deze dispositie van het hart is allesbepalend. Ze is een noodzakelijke voorwaarde tot de zaligheid voor christen, jood én heiden. McDermott noteert: ‘Edwards had written that it is this inner religious consciousness (disposition) that is the only prerequisite to salvation. No particular act, *even the act of receiving Christ*, is necessary [...]’³⁸¹ Veel minder dan theologen als Pinnock en Sanders legt Edwards de vinger bij het

---

³⁷⁴ McDermott, *Jonathan Edwards Confronts the gods*, 95: ‘Unfortunately, there is also a religious law of entropy at work. Human finitude and corruption inevitably cause the revelation to be distorted, resulting in superstition and idolatry.’

³⁷⁵ McDermott, *Jonathan Edwards Confronts the gods*, 133.

³⁷⁶ McDermott, *Jonathan Edwards Confronts the gods*, 95.

³⁷⁷ McDermott, *Jonathan Edwards Confronts the gods*, 104.

³⁷⁸ McDermott, *Jonathan Edwards Confronts the gods*, 104. cf. *The Works of Jonathan Edwards*, vol. 15. (Stephen J. Stein, ed.), 369-372: ‘[...] tradition and memory of things past would have afforded means sufficient to an honest, sincere, and faithful inquirer, to have come to the knowledge of the true religion [...]’ (370).

³⁷⁹ McDermott, *Jonathan Edwards confronts the gods*, 133. Onder dispositie van het hart wordt verstaan: ‘an active and real tendency [om het goede te doen en het slechte na te laten, sb], not merely custom or regularity.’

³⁸⁰ McDermott, *Jonathan Edwards confronts the gods*, 133.

³⁸¹ McDermott, *Jonathan Edwards confronts the gods*, 134 (cursivering toegevoegd).

ethische leven. Edwards kijkt minder naar de vrucht en juist meer naar de wortel van de boom. Omstandigheden en context kunnen immers maken dat een mens niet de vruchten laat zien die bij een godsdienstig leven behoren. Het gaat om de *habitus* van de mens.³⁸²

BIJLAGE 9 – TRANSCRIPTIE FOCUSGROEPINTERVIEW (I)

Plaats: Christelijke Gereformeerde Kerk Nunspeet (CGK-I)

Datum: 15 januari 2018

Catechisanten in de leeftijd van 17-20 jaar.

SB: Nou, nogmaals van harte welkom. Fijn dat jullie er zijn. Ik heb een aantal vragen die ik jullie ga voorleggen. De vraag dus aan jullie om daarop te reageren. Het eerste thema dat ik wil aansnijden heeft met het volgende te maken: 'christenen die zeggen: er is maar één weg om behouden te worden, om gered te worden. Namelijk door geloof in Jezus. Mijn vraag aan jullie is: geloof je dat dit dé waarheid is. Op basis waarvan wel of op basis waarvan niet?' Wie wil daar als eerste op reageren?

R11: Ik vind dat dit de waarheid is, en ik weet dat zeker op basis van de Bijbel. Want in de Bijbel beloofd is, eh, en ik geloof dat wat in de Bijbel staat, denk ik dat dat de waarheid is.

SB: Okee [R11] duidelijk antwoord. Omdat het in de Bijbel staat. Duidelijk. Wie wil reageren? Of zelfs iets inbrengen?

R3: Nou, kijk, he, je hebt ook andere boeken waarin in staat dat het de waarheid is, maar het is net wat je gelooft eigenlijk.

---

³⁸² McDermott, *Jonathan Edwards confronts the gods*, 134. Cf. 'Jesus' disciples [...] were good men *before* they met Christ, already in a disposition to follow Christ. The same was true of Zaccheus and the woman of Canaan' (ibid., 135).

SB: Ja, andere boeken. Duidelijk. Kun je daar iets meer over vertellen?

R3: Nou stel je voor dat je als je 'n een koran leest, nou dan is het niet dat daar, he, de Drie-eenheid in wordt beschreven ofzo en dan God in de zin van onze God. Meer in de zin van het [...?...] geloof en dat is Allah en Mohammed.

SB. Bedankt. Wie wil er nog meer reageren? Dus de vraag was: 'geloof je dat dit de waarheid is. Alleen maar door het geloof in Jezus.' We hebben twee verschillende antwoorden gekregen. Wil iemand een eigen visie inbrengen? Of reageren op wat-ie gehoord heeft?

R8: Het meeste wat er in staat geloof ik, uhhh, maar, er zijn ook dingen dat je denkt van ja 'is het echt waar of, wat moet je er eigenlijk mee?'

SB: En als het even specifiek gaat over geloven in de Heere Jezus. Dat je alleen door het geloof in Jezus gered kunt worden. Hoe reageer je dan?

R8: Lastig, uhhh...ik zou het niet weten.

SB: Wie nog meer?

R6: Ik geloof op zich wel wat er in de Bijbel staat. Alleen je hebt wel van die moment dat je denkt wat als het niet het christelijk geloof is, maar bijvoorbeeld iets anders, dan doe ik het de hele tijd verkeerd zeg maar. Maar ik geloof het op zich wel.

SB: Dus hoe kun je er van overtuigd zijn dat dit echt de waarheid is? Zit ik niet toch verkeerd?

R5: Ik sluit me bij R11 aan. Ik denk wel dat dit het enige ware geloof is.

[twee catechisanten komen verlaat binnen; SB noemt de vraag die besproken wordt nogmaals]

R1: Op zich denk ik dat wel dat het de enigste optie is, zeg maar.

SB: En waarom denk je dat?

R1: Nou God heeft ons gemaakt, zeg maar, gemaakt op de wereld. Hij heeft de wereld gemaakt en niemand anders heeft dat gedaan. Dus Hij is machtig en Hij kan dat alleen. Kijk, ziekenhuizen kunnen ons medicijnen geven en zeg maar voor leukemie en kanker helpen, maar God is de Persoon, Die, zeg maar, beslist.

SB: En als je nou, ik ga even door op jouw antwoord. God heeft alles gemaakt. Maar waarom kan een mens dan alleen maar door te geloven in Jezus weer rechtvaardig zijn voor God. Waarom kan het niet op een andere manier?

R1: Ja, ik weet niet. Ik geloof gewoon, weet je he. Ik bid gewoon voor alles en ik merk wel verandering in mijn leven. Gewoon verbetering enzo door het bidden.

SB: dus eigenlijk, als ik jou goed samenvat: je gelooft dat het zo is en je merkt bij jezelf ook..

R1: Ja ik zie wel dingen veranderen.

SB.: Mooi, dank je wel. R3, Ik meen dat jij nog wat wilde inbrengen?

R3: Nee, ik weet het niet meer.

SB: Dat is niet erg. Wil iemand anders nog reageren hierop? R9?

R9: Nee, maar ik ben het wel een beetje eens met de rest.

SB: vertel eens eventjes...

R9: Ja, het is natuurlijk iedereen heeft zijn eigen geloof en iedereen gelooft, ja anderen geloven weer dat ze via Allah alleen maar in de hemel komen. Zo heeft iedereen wel zijn eigen geloof ja. Ja, wij geloven dat we er door God komen.

SB: Ja, en betekent dat ook dat je zegt van 'nou, we moeten andere mensen niet al te snel de wet gaan voorschrijven?' Van he, jij bent moslim, maar je moet echt in de Heere Jezus gaan geloven?

R9: ik vind niet dat je iemand, natuurlijk je mag iedereen er wat over vertellen, maar ik vind wel dat je diegene moet blijven respecteren ook al heeft-ie een ander geloof.

SB: Okee, dank je wel, duidelijk. R4?

R4: Nou he, eigenlijk ben ik het er wel mee eens. Met de vraag.

SB: Kun je ook kort zeggen waarom je het er mee eens bent?

R4: Uhhh, Jezus is niet voor niks gestorven aan het kruis.

SB: ... dus als dat gebeurt is, ja dat is zo groot. Wil iemand anders verder nog reageren op deze eerste vraag?

BvV: ik wil nog even doorvragen. Ik vond het interessant wat hier gezegd werd van ik twijfel wel eens, tenminste, de ene keer geloof ik het wel en de andere keer geloof ik het niet.

R6: niet per se twijfel dat ik het niet geloof, of de ene keer wel en de andere keer niet. 't Is alleen wel eens dat het in je achterhoofd meespeelt, zeg maar van, wat als de moslims het bij het rechte eind hebben? Dan, waar ben ik dan mee bezig? Op zich ben ik er wel van overtuigd dat dit de waarheid is en de weg.

BvV: dan ben ik toch even benieuwd: zijn er specifiek momenten die bij jou twijfel inzaaien? Wat gebeurt er dan of is het er gewoon?

R6: ik denk niet dat het een specifiek moment is.

SB: Wil iemand anders nog reageren? Dus, ik heb een aantal thema's. Dit was eigenlijk het eerste thema. Dus he, de vraag was 'geloof je dat dit dé waarheid is?' Misschien kan ik nog even een korte vervolgvraag stellen: hoe kunnen we dat eigenlijk weten? Hoe kunnen we daar verzekerd van zijn, dat wat Jezus zegt 'niemand komt tot de Vader dan door Mij'. Hoe kunnen we nou weten dat dat echt waar is?

R3: Ja, dat kun je niet, dat is nou het hele geloof eigenlijk.

R11: ik geloof dat omdat het, he, beloofd wordt in Gods Woord en dat ik weet dat hij doet wat hij belooft.

SB: Ja, okee, dank je wel. R5?

R5: ja, het is misschien niet een heel sterk argument, maar he, ons geloof lijkt niet heel veel op andere geloven. Dus dat het misschien daarom juist wel het goeie is zeg maar.

SB: Ja, omdat het eigenlijk weer afwijkt van...ja, ook mooi antwoord. Mag ik eigenlijk niet zeggen, sorry. Uhhh, ja, R10?

R10: Ja, nou als je naar ons geloof kijkt dan zie je bij andere geloven dat je het allemaal in jezelf zoekt en dat je heel veel zelf moet doen en ja, met mediteren en al dat soort dingen en goeie daden en als je dan, uhhh, maar dat kan eigenlijk niet zeg maar, want van onszelf kunnen we dat niet niet doen. Dus als je dan kijkt naar ons geloof dan zijn wij eigenlijk de enige bij wie het zeg maar realistisch is dat je ook het einde van je leven kunt halen zeg maar zonder he dat je vergeving vindt door vragen van vergeving van je zonden, zonder dat je wat moet doen.

SB: ja, dus jullie geven allebei eigenlijk een antwoord dat heel sterk ingaat op de inhoud van het geloof en dan een vergelijking trekt met andere soorten geloof. Hé ik zie daar wat anders en daarom geloof ik dat het christendom en wat de Heere Jezus zegt dat dat echt wel de waarheid moet zijn eigenlijk, Vat ik jullie goed samen.

R10: Ja.

SB: Okee, wou ik nu een andere vraag gaan stellen. Dat is een vraag die ook wel terugkwam in de tekst die jullie vorige week van dominee Buijs gekregen hebben. Ik lees gewoon even voor [nu volgt letterlijk de tekst van vraag 2]. Is de vraag duidelijk voor iedereen?

R12: ik heb het even gemist.

SB: Zal ik even herhalen, dat vind ik wel belangrijk ['instemmend gemompel'] [vraag wordt herhaald] [parafrasering: 'he wat is dat een goed mens! Moet die man of vrouw dan ook nog in de Heere Jezus geloven om gered te worden? Ik zie een paar vingers, dat is mooi, uhm. Ik ga eerst maar even naar jou R11.

R11: Net als wat R10 net zei, uhhh, die mensen zullen het misschien doen óm gered te worden en he, het is niet nooit fout om goede dingen te doen, maar uhhh, je kunt er niet door gered worden daar heb je toch echt het geloof en de Heere Jezus voor nodig. En ik denk dat je zonder dat niet behouden kunt worden.

SB: Ja, okee, dus het komt er op neer van dat ze zegt van ja, dan doe je misschien de dingen om iets te bereiken? Zeg ik dat goed? Ik ga even naar jouw buurvrouw. R10, jij wou ook reageren.

R10: Ja, nou ik denk dat R11 wel een eind in de goede richting zit; er is geen mens zonder zonde en als je alles zelf probeert te doen, kijk voor zonden heb je vergeving nodig en van wie krijg je dan vergeving? Als je het zelf probeert kom je er niet.

SB: Er is geen mens zonder zonde dus, okee ja, en hoe kom je anders aan de vergeving? Uhhh R5?

R5: Uhhh, nou goede werken doen is op zich wel goed, maar het is niet het uitgangspunt dus ik denk niet dat het helpt om in de hemel te komen.

SB: Heel graag reactie erop. Ik ga eerst even naar R8.

R8: Uhm, ik zou het raar vinden als je mensen zou helpen, ja niet raar maar he, maar he als je mensen zou gaan helpen uhh als je gered wilt worden. Kijk het is goed om mensen te helpen maar als je, zeg maar, weet dat je kwaad doet dan is er volgens mij geen andere manier om jezelf te redden en waarom? Ik denk dat je niet alleen gered kunt worden door mensen te helpen, er moet meer zijn om, ja, uhh, gered te worden.

SB: Dus eigenlijk dat het onvoldoende is.

R8: Ja, het is niet voldoende voor he..

SB: Eens kijken, ik ga eens even naar R1.

R1: Ja, ik zie ook wel gewoon buitenlanders die goede dingen doen, die dan een ander geloof hebben natuurlijk. Ja maar dan denk ik wel van 'ik zeg het niet tegen hun, want wat R9 zei, ik respecteer hun gewoon. Je kan het zeggen maar, verder kunnen hun er niets mee doen, want iemand kan ook over mij qua moslim vertellen, maar toch blijf ik bij mijn eigen geloof'. En, uhm, ja ik vind wel dat dat je dat niet zelf kunt redden zeg maar.

SB: dus eigenlijk een stuk terughoudendheid, zeg maar, van respecteer iemand zo als-tie in het leven staat. En als ik de vraag dan toch nog even mag aanscherpen. Stel nou voor dat jij toch zou moeten zeggen, hoewel ons het oordeel gelukkig niet toekomt, van iemand die gelooft niet in de Heere Jezus, maar we zien wel dat is echt een heel fijn mens, staat altijd voor iedereen klaar. Wij kunnen er eigenlijk niets op aanmerken, gaat-tie dan toch verloren?

R3: Daar zat ik nou net ook aan te kijken, van wat als je iemand hebt die gewoon elke dag gewoon he voor mensen zorgt, alle dagen werken en zondag slaapt-tie bijvoorbeeld gewoon uit en gaat-tie niet per se naar de kerk, maar rust-tie wel en dat zo iemand dan he, zo vroeg ik me af, zou die dan wel verloren gaan? Ja, hij gelooft niet, maar aan de andere kant, maar hij doet ook niets verkeerd eigenlijk. Je zou bijna kunnen zeggen: hij doet geen zonde dus, ja tuurlijk heeft-ie wel 'ns een verkeerde gedachte, maar uhm.

SB: R4? Wat vind jij daarvan? Hoe kijk jij daar tegenaan?

R4: Uhm, ik vind het wel een lastige vraag, maar God oordeelt Zelf ook nog een keer toch?

SB: [korte stilte] en wat bedoel je daarmee?

R4: Nou gewoon zeg maar als de dag er is dat God Zelf oordeelt over je of je wel of niet in de hemel mag komen.

SB: Dus er komt een eindoordeel en dat komt alles openbaar. En is het dan bij dat eindoordeel noodzakelijk dat iemand tijdens zijn leven de Heere Jezus heeft leren kennen? Of is dat dan toch niet helemaal noodzakelijk?

R4: Ja, dat is wel een lastige vraag. Ja, als je gewoon in Jezus hebt geloofd dat je dan welkom bent, sowieso. Maar als je niet hebt geloofd en je hebt heel veel slechte dingen gedaan, ja dan..

SB: En als je nou wel heel veel *goede* dingen hebt gedaan en je hebt niet in de Heere Jezus geloofd. Hoe zal het dan zijn denk je?

R4: Ja weet ik niet, ik heb eigenlijk geen idee.

SB: Okee, dank je. Misschien dat we dit onderwerp langzaam kunnen gaan afronden. Tenzij, iemand zegt van he, ik wil eigenlijk daar nog wel iets over zeggen. Misschien wil R7 dat doen?

R7: Uhm, ja, als iemand niet gelooft maar wel goed is, ik denk dat ons geloof er ook wel om draait dat je zonder geloof d'r eigenlijk toch nergens, ja je kan, ja het ligt er echt een beetje aan. Want misschien heeft diegene d'r wel eens over gehoord of is die geïnteresseerd in het geloof of zo, maar zonder dat die er echt in gelooft, ik denk dat die dan niet ja ja, dat is heel moeilijk om te zeggen..

SB: ...dat het toch te weinig is? Dat dan toch het geloof noodzakelijk is? Als ik het goed samenvat. Als ik het verkeerd zeg, dan moet je het zeggen hoor. Wil iemand nog reageren hier op. Ja, R3?

R3: er bestaan ook nog steeds gewoon stammen waar nog niet geëvangeliiseerd is en die mensen die kunnen ook gewoon goeie werken doen gewoon voor de naaste in hun stam..

SB: Dit is een perfect bruggetje, R3. Dit is precies de volgende vraag.

SB: Ik zal 'm voorlezen... [SB leest letterlijk vraag 3 voor]. Heeft iedereen de vraag goed kunnen horen. Of moet ik herhalen? Okee, ik zou zeggen, reageer maar eens. Of de vragen die dat bij je oproept. R8?

R8: Als je in zo'n gebied woont he, dan, de Heere wilt toch iedereen een kans geven? Maar als je die kans niet krijgt dan denk ik dat je dan, ja hoe zeg je dat, uhm, dat je een beetje duidelijk, ja als je die kans niet krijgt is het dan een soort van pech of uhm..ja hoe kun je dat [stilte van enkele seconden]

SB: Mag ik je helpen? Bedoel je te zeggen van, is het dan wel eerlijk?

R8: Ja, is het dan niet eerlijk dat er mensen zijn die wel die kans krijgen en mensen die niet die kans krijgen die, ja als ze geboren worden hebben ze eigenlijk al geen nut meer. Ze kunnen niets bereiken.

SB: Ja, ik begrijp je punt. Ja, duidelijk. R9.

R9: Ja, maar die stammen hebben toch ook hun eigen geloof. Als je ziet, dan weten ze toch wel, dan hebben ze toch 'n geloof? Alleen niet het geloof van God, net zoals de moslims ook een geloof hebben. Ja, weet je moslims kunnen ook niet altijd weten of dat het christelijk geloof d'r is. Dat weten er misschien ook heel veel niet. Ja, het is dat zoals dat hun ook 'n eigen geloof hebben en hun ook niet van ons geloof afweten.

SB: Uhm, ik ga even een vervolgvraag stellen: dus nou ja je hebt even een willekeurige stam in gedachte, daar hebben ze een bepaald geloof. Wat is dan de waarde van dat geloof volgens jou? Wat kunnen ze daarmee bereiken?

R9: Ja, ik denk heel weinig. Als elke stam zijn eigen geloof heeft ja dat zij in moedernatuur geloven of zoiets, zo kan iedereen z'n eigen geloof wel gaan verzinnen.

SB: Ja, en weer even toegespitst. Is dat geloof dan voldoende om in de hemel te kunnen komen?

R9: Nou, ja dat ligt er dan aan, dat zal de keuze van God zijn.

SB: Okee, dan laat je het eigenlijk aan de Heere over van hoe dat dan verder zal gaan. Okee, uhm. R3.

R3: Nou, kijk die mensen geloven wel dat er iets hogers is dan hunzelf zelf. Ze hebben allemaal wel een godsbesef, maar ik bedoel ze geloven dan niet per se dat Jezus Christus voor hun zonden dan is gestorven. Ja, dan kun je weer zeggen als 't nou 'n stam is waar men hele goeie daden doet zonder [....?....] om het zo te zeggen. Ja natuurlijk iedereen heeft Jezus Christus nodig, ja maar zou je dan toch zeggen dat je zonder het geloof in Jezus Christus niet zalig kunt worden als ze ook geloven in 'n God? Ze geloven gewoon in een God die de planten enzo heeft gemaakt en zulke dingen en de zee.

SB: Dus dan is het punt, er is dan heel vaak wel een geloof in een Schepper..

R3: Ja, ze hebben eigenlijk alleen een naaminvulling nodig. En dat is bij ons dan misschien net wat anders dan wat wij geloven.

SB: Reageer daar eens op. Wilt er iemand reageren op wat je nu gehoord hebt? Is het pech hebben? Of is het zo van ja, er is dan toch wel vaak een vorm van geloof en misschien kan het dan toch wel. Hoe zit dat nou eigenlijk?

R5: Ik denk dat het niet aan ons is om te oordelen maar ik denk dat het wel om zalig te worden het geloof in Jezus Christus nodig hebt en uhh, ik denk dat dat ook het belang is van evangelisatie.

SB: Dus niet oordelen. Maar ook aan de Heere overlaten, maar tegelijkertijd uitgaan naar de volken om..ja..[instemming]. Okee, ik ga eerst eens even naar R10 toe.

R10: Ja, er staat toch wat over in de Bijbel dat als Jezus terugkomt dat iedereen die al eerder gestorven is dan weer op zal staan en dat dan het uiteindelijke oordeel zal komen, Ik weet niet precies wat er staat enzo. Dat die mensen dan ook, kijk, ik denk dat God wel weet wie goed en wie niet goed is zeg maar en ik denk dat je eerder dan op basis daarvan veroordeeld wordt.

SB: Dus als ik jou goed samenvat: we mogen het aan God overlaten, er komt een eindoordeel en dat eindoordeel dat zal altijd rechtvaardig zijn. Ja, volgens mij willen er meer reageren. Uhm, R5?

R5: Nou, ik denk dat je wel het geloof nodig hebt maar ik denk dat je ook niet zomaar kunt zeggen dat het maar pech hebben is en je het niet gehoord hebt. Ik weet niet precies hoe dat dan gaat, maar ik denk niet dat het zomaar is dat iemand geen kans krijgt.

SB: Ja, betekent dat dan dat iedereen een kans krijgt, dat er altijd een kans is voor iemand?

R5: Ja, ik denk het wel.

SB: En hoe kan dat dan?

R5: Ja, dat weet ik niet!

SB: hoe zou je God misschien nog op een andere manier kunnen kennen dan? Als ze de Bijbel niet

hebben, d'r zijn nooit evangelisten geweest, hoe zouden ze God dan kunnen kennen, laat staan de Heere Jezus?

R5: Nou de natuur is echt wel iets waarin God Zich laat zien maar als je niet weet dat iemand dat geschapen heeft, dan weet ik ook niet of dat dan voldoende is.

SB: Ja, is dat voldoende? We gaan even aannemen dat er een stam is en daar is echt een geloof in die stam 'er is een Schepper', dat geloven ze. Is dat voldoende denken jullie om gered te worden of is dat niet genoeg? Hoe zou je daar tegenaan kijken? Misschien dat jij, jij wou sowieso reageren, he R7?

R7: Ik denk dat God wel op Zijn eigen manier laat zien dat Hij er is. Ik denk dat-ie dat het niet echt niets is, ik denk dat-ie ook al met uh aan die mensen kan laten zien dat er wat is dus ook door uhm ja wat er al was gezegd dat van dat er een schepping is enzo dat iemand wel iets heeft gemaakt, maar ik denk dat God dan ook wel laat zien dat Hij er is. Ik weet niet hoe, maar ik denk het wel.

SB: Ja, dat er toch een soort Godsbesef is? En.. 'n Godsgeloof..ja. En, als we aannemen dat dat geloof er is bij een bepaalde stam zou dat dan voldoende zijn voor God om die mensen te redden van het oordeel of moeten we misschien zeggen 'dat is uiteindelijk toch te weinig?' Want je God als Schepper kennen is Hem nog niet als Zaligmaker kennen. [stilte - vrij lang]. R12 misschien?

R12: Uhm, ik heb niet echt een mening daarover. Nee.

SB: Wat vind je moeilijk om hier he...?

R12: Nou, ik moet eerlijk zeggen dat ik zeg maar uhm niet zelf weet welk geloof waar is en wat geloof is en daarom vind ik het lastig om mee te discussiëren. Ja. Ik heb m'n eigen mening nog helemaal niet gevormd.

SB: Ja, dat is goed dat je dat zegt. R1 misschien? Als er nou zo'n stam is met een bepaald geloof in een God, er moet wel een Schepper zijn, maar is dat dan voldoende voor God om die mensen dan genadig te zijn.

R1: Een beetje wel en een beetje niet, God wil iedereen helpen. Tenminste zo zie ik het wel en dan is het van: pak jij het aan of pak jij het niet aan? [stilte].

BvV: Ik zag dat er nog iemand wil reageren.

R5: Ja dat zat ik nou ook net te denken, ze weten natuurlijk de hele geschiedenis ook niet. Ze weten ook niet dat Jezus voor hen gestorven is. Misschien weten ze wel niet eens dat ze zonden doen. Misschien denken ze wel dat ze het heel goed doen.

SB: Lastige vraag he, de vraag die ik nu ga stellen heeft met deze vraag te maken. En dan gaan we er even vanuit dat het inderdaad zo is dat het zo is dat mensen die nooit van de Heere Jezus gehoord hebben toch verloren gaan. Hoe moeilijk we dat misschien ook vinden, maar daar gaan we nu toch even vanuit. Dat dat zo is. En dan is de vraag [nu volgt letterlijk vraag 4]. Wat vinden jullie hiervan?

R3: Ik zou dat zelf niet rechtvaardig vinden, om eerlijk te zijn. Ja, dat is toch een reden waarom denk dat ze toch behouden worden omdat God toch een rechtvaardig God is.

SB: Ik vind het fijn dat je eerlijk bent....en omdat God een rechtvaardig God is, zeg je, van...

R3: Ja, Hij zou niet zomaar mensen zeggen van ja, uhh, je hebt niet in Mij geloofd. Ik bedoel van ja... Hij zou niet zeggen van ja je hebt niet de kans gekregen, maar dat maakt niet uit want je hebt niet in Mij geloofd dus...

R5: Ik weet niet of het helemaal eerlijk is, maar ik vind het in ieder geval eerlijker voor de mensen die er wel vanaf weten en die dán niet geloven, ja maar ik weet niet helemaal hoe het dan zit met mensen die d'r niet van weten.

SB: Ja, en dat is nou precies de vraag he. R12?

R12: Ja, uhh, dat is nou precies de reden waarom ik niet geloof, omdat ik gewoon denk van ja het is allemaal rechtvaardig en liefde en ondertussen is het dus God zet je op deze aarde en je bent verplicht dus om te geloven en anders ga je verloren en dan denk ik van dat vind ik niet rechtvaardig. En zelfs als je en allemaal niet als je er helemaal niets van af weet.

SB: Dank voor je eerlijkheid.

R1: Om terug te komen op hoe je weet dat God of je God 'ziet' zeg maar. Daarbij wil ik nog iets zeggen eigenlijk. Toen, 5 jaar geleden zijn mijn ouders gescheiden, dus toen wou ik heel graag de achternaam van mijn moeder en dat kon niet wegens omstandigheden en zo nou en toen gingen we er toch voor bidden en voor hopen maar dat kon eerst helemaal niet en nu na vijf jaar is het wel

gelukt. Of nou ja, we moeten alleen nog wachten op één brief. En daardoor zie ik wel veel verandering, dat is wel een wonder voor mij zeg maar. Ik denk ik wou iets heel graag, ik heb er voor gebeden, voor gehoopt, voor gevraagd en toch is het wel gelukt zeg maar. Dus die middelen zie ik wel...dat God er he dat God er is.

SB: Dank je wel. Uhhh, er willen nog meer mensen reageren op de vraag. Volgens ook R10?

R10: Ja, ik vond de vraag een beetje apart. Nou, wie zegt dat dat zo is? Wie zegt dat die mensen niet behouden worden? Maar als we, nou we hebben geen antwoord op die vraag. En dan vind ik het een beetje apart om dan een mening te gaan hebben over God of Die wel of niet goed zou doen als je niets eens weet hoe de bal ligt.

SB: Dus, wij moeten heel bescheiden zijn daarover?

R10: Ja, wij hoeven daar niet over te oordelen. En als we dat dan willen doen, dan kunnen we werk daar gaan doen of mensen helpen die daar werk doen. Maar ik denk niet dat het aan ons is om daar een mening over te hebben.

SB: Ja, okee. Duidelijk. Wie nog meer?

R?: Ja maar er staat nog heel letterlijk in de Bijbel dat je alleen zalig kunt worden door Jezus? Dus dat is gewoon, dat is dan toch het antwoord?

SB: Kijk er staat in Joh. 14,6: 'Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven. Niemand komt tot de Vader dan door Mij'. Dat staat bijvoorbeeld in de Bijbel. Tegelijkertijd staat ook in de Bijbel: God wil dat alle mensen zalig worden. He? En als mensen nou nooit van de Heere Jezus gehoord hebben? Hoe zit dat dan? We hebben dat thema natuurlijk al een beetje aangestipt. Maar nu formuleer ik het toch even wat anders, kan iemand daar toch nog eens op de door gaan? Moeten we dat helemaal naast elkaar laten staan die teksten of kun je dat op een bepaalde manier toch bij elkaar krijgen?

R3: Ik zou niet weten in welk verband dat staat, dus ik zou er niet zo snel een antwoord over geven.

SB: Dus omdat we niet zo goed weten wat is de context waarin die teksten staan, moeten we uitkijken dat we niet één zo'n tekst er uit gaan lichten...

R3: Ja, er staat ook van he dat de vrouw de man onderdanig zou zijn, maar als je een stukje verder leest staat ook weer dat het andersom dat de man voor de vrouw moet zorgen dus he..

R10: Nou, ik ben het wel maar R3 eens, maar het is wel zo dat ze samengaan [beide Bijbelteksten, SB] want toen God alles schiep zeg maar toen wilde Hij dat alle mensen zalig zouden worden en toen zou dat ook kunnen, maar omdat wij zonde hebben gedaan daarom is de zondeval gekomen en als we nou via Jezus weer terug naar God gaan dan kunnen we zalig worden. Dus God wil wel dat wij zalig worden dat wij, dat alle mensen zalig worden, maar door de zonde die wij hebben gedaan, kunnen we alleen nog via Jezus zalig worden.

SB: Ja, dus de zondeval wordt hier genoemd. Wat heeft de zonde en de zondeval hier mee te maken? Heeft dat nog betekenis? In deze vraag he, 'is het rechtvaardig als God mensen niet redt, terwijl die mensen nooit van Jezus gehoord hebben en ze gaan verloren? Ligt hier nog een richting waarin we kunnen denken? Of moeten we zeggen zoals R3 ook zei, 'ja, volgens mij is dat gewoon onrechtvaardig.' Je zegt eigenlijk van, je moet geloven, maar ze weten helemaal niet dat Jezus er is. Wil iemand daar nog op doorgaan? Ja?

R5: We hebben natuurlijk wel allemaal gezondigd. Dus als we er zelf hadden gestaan dan hadden we het waarschijnlijk ook wel gedaan. Dus die mensen die dan nergens van weten, hadden het misschien ook wel gedaan. Ja, het is wel een beetje hard.

SB: Wie iemand verder reageren hierop? Ja, R11?

R11: Ja, ik denk inderdaad dat het belangrijk is om teksten niet uit z'n verband te trekken en dat het niet aan ons om daar over te oordelen, maar dat R5 wel een punt heeft, uhh, dat ook die mensen, uhh, dat de voorvaderen van die mensen ook gezondigd hebben en dat ze dus ook in zonde geboren zijn. Maar ik denk niet dat God uhh, God wil niet dat mensen verloren gaan en ik denk dat Hij er ook wel kansen voor biedt en Zich aan hun wil openbaren, maar uhm, ik dat Hij wel rechtvaardig oordeelt, maar dat we daar zelf niet over hoeven te [....?.....].

SB: Okee, duidelijk. Dank je wel. Met de tijd gaat het goed, Er is dus nog wel gelegenheid om te reageren hierop. Als iemand zegt van 'he, ik heb daar toch nog wel een andere mening over of ik wil iets aanvullen, dan is daar ruimte voor.'

R6: Ik ben het op zich wel met R11 eens dat het niet aan ons is om er over te oordelen of God in deze zin rechtvaardig is of niet rechtvaardig. Maar ik bedoel ik weet ook niet hoe God in het verborgene werkt. Ik bedoel, misschien weten die stammen, ondanks dat wij denken van niet toch van Zijn bestaan af doordat God daar wel werkt op de een of andere manier. Of Zich toch aan zo'n, in dit geval stam, laat zien, ja, dat weten we niet. En in die zin is het dan misschien wel rechtvaardig als Hij dat doet. Maar goed dat weten we niet. Ik denk dat het inderdaad beter is, als we er niet over oordelen.

SB: Ja, okee. Dank je wel. Anderen nog over dit onderwerp? Of zeggen jullie het is goed om het laatste thema aan te gaan snijden? Okee. Dan ga ik naar het laatste toe en dat heeft echt te maken met de Bijbel. uhhh, Ik lees weer even voor en dan alle ruimte aan jullie om te reageren. [Voorlezen van vraag 5]. Wat vinden jullie hiervan?

R5: Ik denk dat doven ook zalig kunnen worden en dat Die zich dan op een andere manier aan hen zal openbaren als horen niet mogelijk is.

SB: Ja, heel scherp. Doven kunnen ook gered worden. Uhhh, deze dove kan misschien lezen. Hij heeft een Bijbel in zijn handen en die kan het lezen en die gaat geloven in Jezus. Maar als die dove nou ook geen Bijbel heeft en hij woont heel ver weg ergens. Dus het gaat om de vraag moet het echt door de Bijbel of kan het ook anders?

R5: ik denk dat als de Bijbel in bepaalde gebieden er niet is dat God op een andere manier kan laten weten en uh, en later misschien door evangelisten bijvoorbeeld die wel Bijbels mee kunnen brengen, maar die het ook aan ze kunnen vertellen.

SB: Ja, en op welke manier zou het dan kunnen? Want die evangelisten zijn er nog niet. Maar ja, er wonen nu wel mensen.

R5: Ik denk dat God daar in het verborgene kan werken en uhh, dat Die ze toch zoals Die vroeger ook deed in de tijd dat mensen nog geen Bijbel hadden persoonlijk, ze kan laten weten dat Hij bestaat.

SB: In het verborgene, ja okee.

R3: Iedereen heeft wel een Godsbesef. Misschien is het bij zulke stammen juist wel meer, omdat ze ook meer bezig zijn met de natuur enzo en dan zou je kunnen zeggen dat God daar vooral mee bezig is, of uhh, een sterker gevoel heeft gegeven of zoiets in die richting. Wat ik bedoel, als nou een evangelist naar een eilandje komt; je hebt genoeg verhalen gehoord dat ze daar gewoon een kerk kunnen stichten enzo. Maar dan kan ook niet zomaar in één keer zonder dat ze van de ene op de andere dag in een keer uhh Christus hebben verkondigd. Misschien hebben ze gewoon een sterk Godsbesef gehad ofzo.

SB: Ken je daar zelf voorbeelden van? Of van verhalen die je wel eens gehoord hebt?

R3: Ja, ik heb verhalen erover gehoord, maar voor de rest gewoon veel zendingsverhalen gehoord.

SB: reageer maar zou ik zeggen. Of brengen twijfels in of een bepaalde visie die je hebt. Door het Woord alleen of mogelijk ook op een andere manier, gered worden bedoel ik he.

R6: Ik denk wel dat het, sowieso, door het Woord heen moet. Ik denk niet dat je dat per se moet lezen of per se moet zien. Alleen ik denk wel dat uhh, het niet op een andere manier tot je moet nemen als dat het in de Bijbel staat. Als je begrijpt wat ik bedoel..

SB; Nou uhh, en als die Bijbel er nou niet is in een bepaald land of er is gewoon geen Bijbelvertaling daar. Ja, wat dan?

R6: Ja,uhhm? Dat weet ik niet. R7 misschien?

R7: Ik denk dat geloof dan alleen ook voldoende kan zijn.

SB: En wat voor soort geloof is dat dan? Hoe ziet dat geloof er uit?

R7: Ja, kijk als je twijfelt dan geloof je eigenlijk niet denk. Je moet er wel 100% achter staan. En misschien kan, hoeft niet alleen de Bijbel dingen te vertellen, maar kan ook evangelisten of misschien Jezus of God Zelf vertellen aan je...[stilte]

SB: Ja? Als ik het mag aanvullen? Bedoel je op een rechtstreekse manier. Niet via de Bijbel. Hoe zou dat kunnen? Reageer daar eens op. Kan God dat nog steeds? Doet God dat nog steeds?

R6: Ja, nou de wonderen zijn de wereld nog niet uit. Toch? Ik denk dat dat zeker mogelijk is. Ik denk niet dat God dat niet wil doen als mensen niet de middelen beschikken die daar voor nodig zijn, maar dus dat dat zeker mogelijk is. R9 wat vind jij?

R9: Ja, ik vind, ja het is natuurlijk lastig, maar je kunt, je weet het niet. Ja God Die oordeelt daarover dus je kunt daar eigenlijk geen conclusies uit trekken of het nou wel of niet goed is of ze nou zo wel of niet bij God komen.

SB: Ja, okee. Niet oordelen. Kan God op een andere manier spreken door Zijn Woord en zo ja, hoe zou dat kunnen denken jullie? Zodat mensen toch God leren kennen. Ja want ze hebben geen Bijbel.

R3: Hij zou een engel kunnen sturen ofzo iets. Hij zou vast wel een idee erbij hebben. Of de mensen kunnen gewoon de natuur zo wonderbaarlijk geschapen vinden dat ze wel de God van die natuur zouden kunnen geloven, heb je weer dat punt van uhh, geloven ze wel in Jezus Christus? Maar daardoor denk ik ook weer van, zullen al die Rooms-katholieken dan weer naar de hel gaan? Om het zo te zeggen. Aan de andere kant kun je wel weer zeggen van ja, het staat wel echt in de Bijbel dat je door goede werken niet in de hemel kunt komen. R5?

R5: In het Oude Testament hadden ze ook geen Bijbel en deed God het door visioenen en dus ik denk wel dat dat nu ook nog wel kan.

SB: Dit is nog wel even een mooi punt. We moeten zo afronden hoor. Visioenen? Engel? De natuur? Nog iets anders? [stilte] Het gaat om jullie antwoorden, dus als jullie niets meer inbrengen zullen we afronden.

BvV: ja nog een vraag, ja misschien, het is een beetje een lange vraag. We hebben vanavond een paar dingen besproken en ik was even benieuwd Spencer heeft deze vragen bij jullie ingebracht, uhhm, een enkeling heeft daar wel een antwoord op gegeven, maar ik was eigenlijk wel benieuwd zijn dit ook vragen waar jezelf ook opgekomen was? Of hebben jullie er vanavond alleen over nagedacht omdat deze vragen nu aan jullie door Spencer gesteld zijn?

R3: Nou kijk, ik heb er natuurlijk wel een paar keer over nagedacht. Maar niet zozeer voor mijn eigen leven. Je zou kunnen denken dan ga ik wel de zending in of evangeliseren en zo maar aan de andere kant als je druk bent met andere dingen dan zou dat niet kunnen, dus ik denk ik laat het gewoon over aan God. Ja, maar dat is wat ik vind.

SB: Zijn er anderen bij wie dat zo is van he dat zijn de vragen die herken ik eigenlijk, daar heb ik wel eens over nagedacht, dat schiet wel eens door mijn gedachten.

R9: Ja, je denkt er wel eens bij na van is het wel het goeie geloof dat ik geloof en stel moslims hebben wel het juiste geloof, tuurlijk, ik denk dat iedereen daar wel eens over nadenkt, van geloven wij wel het goeie?

SB: En misschien ook, die vragen als wat nou met iemand die de Heere Jezus helemaal niet kent? Is dat een vraag waar jullie wel eens bij stil hebben gestaan? Of is dit echt een nieuw thema voor jullie?

R6: Ik denk niet dat het nieuw is - de mensen die naar JV gaan; daar is het vast wel eens ter sprake gekomen. Ik denk ook wel dat het mensen bezighoudt op zich. Ik denk niet dat het echt een nieuw thema is.

R5: Het staat ook wel ver van je af. Je staat er niet direct bij stil. Maar het is wel goed om een keer over na te denken.

SB: Goed, he mensen, heel erg bedankt. Fijn dat jullie open en eerlijk waren dat waardeer ik heel erg!

BIJLAGE 10 – TRANSCRIPTIE FOCUSGROEPINTERVIEW (II)

Plaats: Christelijke Gereformeerde Kerk Soest

Datum: 22 januari 2018

Catechisanten in de leeftijd van 17-20 jaar.

SB: Goed, we gaan beginnen. Ik heb dus een paar vragen die ik wil voorleggen. En he, reageer daar maar op dadelijk! De eerste vraag, het eerste thema dat ik aan de orde wil stellen is het volgende: [vraag 1 wordt opgelezen]. Is de vraag voor iedereen duidelijk?

R2: Nou, ik he geloof wel dat he, dat Jezus wel echt dé weg tot zaligheid is, en als er sowieso een andere weg tot zaligheid is, dan is Jezus daar wel bij betrokken. En een andere weg is er niet. R2, dank je wel. Kan iemand daar eens op reageren wat R2 zegt?

R1: Ik denk dat het ook wel waar is want, uhhh, ja, anders als er ook wel een andere weg zou zijn, dan zou die wel geweten worden denk ik. Want dat is ook, het simpelste, ook wat in de Bijbel staat, van he, eigenlijk, geloof en je zult zalig worden. Dus dat is dan in feite het geloof in Jezus. Uhhh, ja

ook in God.

SB: Uhm, ja, dus omdat het in de Bijbel staat, zeg jij volgens mij.

R1: Ja, ja, al vind ik het ook weer moeilijk om te zeggen 'omdat het in de Bijbel staat'. Ja je weet eigenlijk ook niet beter volgens mij...

R7: Nee, ik wou net zeggen! Wat het is volgens mij ook omdat je zelf met het christendom bent opgevoed. Maar hoe...ja

R5: Want mensen die niet geloven die hebben ook niet echt een zaligheid of zo, die denken ook niet: 'van als ik dit doe, dan word ik zalig.' Ja. Ze leven er ook helemaal niet naar toe.

R2: Ik zou ook niet als je iemand wil zeggen dat je Jezus moet leren kennen, gewoon, in het eerste gesprek zeggen 'ja je moet Hem kennen want anders wordt je niet zalig, want dan is het: 'hou maar op, ja, wacht effe hou jij je mond maar effe dicht.'

SB: Dan is het meer de manier waarop je iets, ter sprake brengt. Toch nog even terug naar echt de vraag. Geloof je dat dit de waarheid is? Waarom geloof je dat? Dit staat hier in de Bijbel...

R3: Nou, ik twijfel hier wel over, want zoals sommigen al zeggen: want ik ben met het christendom opgegroeid. Als ik nou als moslim, was opgegroeid dan had ik gedacht van ja dat is de waarheid, dus ik denk ook dat het te maken heeft van waarmee ben je opgegroeid. En, ja, ik weet niet. Ik geloof het aan de ene kant wel, maar aan de andere kant, is het zo van waarom zou ik het geloven want, je hebt 'n geloof, maar er zijn zoveel geloven waarom is dit de enigste juiste?

SB: Is dat eigenlijk wat jij ook bedoelde, R7? Van het is ook de omgeving waarin je bent opgegroeid, wat je van huis uit hebt meegekregen?

R7: Dan was überhaupt al de vraag of ik misschien met het christendom echt zo in aanraking was gekomen en of ik 'r dan, ja misschien denk je er dan wel precies hetzelfde over, over dat andere geloof. Ja, ik bedoel ik ga nu ook niet overstappen naar een ander geloof.

SB: Wil iemand daar 'ns op reageren? Van het is maar net waar je geboren bent, in welk gezin je bent groot geworden? Is de waarheid relatief...het is maar de omgeving waar je bent opgegroeid?

R7: Nou, kijk de waarheid is 'n zeg maar niet het juiste begrip als iets de waarheid is dan is het een feit, dan weet iedereen het: 'dat is gewoon de waarheid.' En in dit geval is de waarheid meer een geloof en 'n geloof heeft niet iedereen hetzelfde. Dat denk ik meer.

SB: Dus verschil van geloof.

R7: En in je geloof heb je waarheden die je in dat geloof als feiten beschouwt.

SB: Ja. ... en als Jezus dan zegt 'Ik ben dé weg, dé waarheid en hét leven', als we dat ertegen over zetten.

R3: Ja, dat is ook weer met het geloof. Want je gelooft het of je gelooft het niet. Dan weer als je tegen een moslim zegt van Jezus zegt Ik ben de Waarheid dan zegt-ie van ja dus, 'Hij is gewoon 'n profeet'. Wie is Hij eigenlijk? Hij is niet de ware God'. Dus dat is weer van waarmee ben je opgegroeid en..d'r is niet echt hard bewijs van niet ieder gelooft omdat het de ware God is ofzo. Er is niet echt hard bewijs voor: 'dit is de God voor iedereen'. Maar het is, je moet het geloven, dat staat denk ik ook in de Bijbel van je moet het geloven en ja, dat denk ik...

SB: Ja, en moeten anderen het ook geloven om gered te kunnen worden? Want, ja, die moslim bijvoorbeeld, dat kan bijvoorbeeld wel jouw collega op het werk zijn. Ja, uhm, geldt dat dan ook voor hem of haar? Moet die dat dan ook geloven? Om gered te kunnen worden. Of is dat dan voor die moslim niet echt nodig, misschien?

R2: Je zou 'm er wel op moeten wijzen. Maar uiteindelijk is het wel zijn eigen keus. En als-tie, als-tie toch wel uitverkoren is dan ben ik maar een klein schakeltje die er voor zorgt dat hij tot geloof komt. Als hij uitverkoren is, zal hij toch wel tot geloof komen.

R7: Vanuit ons gezien denk ik wel dat het nodig is dat hij zich bekeert zeg maar. Maar vanuit hem gezien zal dat misschien niet zoveel haast hebben, geen nut hebben.

SB: Ja, duidelijk wat je zegt. Ja, vanuit zijn perspectief heeft het niet zoveel haast of is het misschien niet nodig. Maar zijn wij in de positie om te zeggen 'ook al denk jij er misschien anders over, he, beste moslim, toch weten wij beter' of is dat eigenlijk vreselijk arrogant om dat te zeggen?

R5: Dat komt denk ik wel zo over. Lijkt me. Als iemand dat tegen mij zou zeggen, dan zou ik het ook irritant vinden. Ik bedoel het is toch wel een manier waarop mensen denken en als ik, ik kan dan toch

niet zeggen 'wij weten het eigenlijk beter'.

R7: Maar ja, eigenlijk moet je dat wel denken. Want ja, kijk dán sta je echt achter je geloof.

R5: Er is wel een verschil tussen denken en zeggen ook. R7: Ja, dat is waar.

R7: Ik denk ook wel dat het er aan ligt tegen wie je het zegt. Kijk als je het zegt tegen iemand die je heel goed kent, dan zou ik dat best durven zeggen. Zo van nou, he, ik weet niet maar, uhh ja, ik denk toch wel dat ik meer gelijk heb dan jij. Ik bedoel, dan krijg je wel een leuke discussie! En dan gaan ze er wel over nadenken.

SB: Ja. ja. Het kan misschien arrogant overkomen. Of misschien dat het heel natuurlijk gaat in zo'n gesprek, vooral als je iemand wat beter kent. Maar hebben wij, uhhm, zeg maar, het recht om te zeggen dat Jezus de enige weg tot behoud is? Kunnen wij dat echt zeker weten? Wat vind jij daarvan, R6?

R6: Nou ik weet niet of je echt helemaal zeker kunt weten, maar de Bijbel is op zich wel waar vind ik. Ook met historische feiten. Dan komt er wel overeen dus. Dan zou je wel 'zeker weten' kunnen zeggen.

SB: Dus jij zit wel op de lijn van: 'je kunt dat toch wel zeker weten?' Wil iemand dat nog 'ns op ingaan? Want ja, als het echt waar is wat Jezus over Zichzelf zegt dan is dat wel een heel belangrijk gegeven.

R2: Maar ja als je 100% zekerheid hebt, dan heb je geen geloof meer.

SB: Ik ga een tweede thema aan de orde stellen. Ik lees de vraag voor. Aan jullie weer de vraag om daarop te reageren. [vraag 2 wordt voorgelezen].

R2: Nou, ik denk van niet. Want je hebt wel de genade nodig. Dan heb je wel Jezus nodig. Anders zou je alleen door goede werken zalig kunnen worden. Dus ik vind het heel triest dat ze dan moslim zijn.

SB: Waarom hebben ze die genade nodig, want ja, als het nou iemand is die juist heel goed leeft?

R3: Je kunt toch niet goed leven als je elke seconde van de dag zonde doet? Hoe wil je dán goed leven? Dat is denk onmogelijk. Je doet elke seconde die je leeft, doe je zonde. En dan kun je een goed leven leiden? Dat kan volgens mij niet. Je kan misschien wel goede werken doen, maar de helft van de goede werken die op aarde gebeuren is met de gedachte er achter van dan gaan mensen op een goede manier naar mij kijken want ik heb dit gedaan. De helft van de dingen is om zelf beter van te worden.

SB: Wat vind jij daarvan R4?

R4: Ik stem daar op zich wel mee in. Ja, ik weet niet of het zo erg is wat hij zegt. Er zijn misschien ook wel mensen die uit dankbaarheid dingen doen, misschien voor de naaste. Omgaan met de naaste enzo, maar er zijn ook wel dingen, wat hij zegt, dat je het bijvoorbeeld voor Allah doet. Om maar te zeggen, dat heb ik weer mooi gedaan.

SB: Heeft iemand een andere opvatting daarover? Als je nou iemand hebt van, ja, ik er nou echt niets op aan merken, maar ja, gelooft niet in Jezus.

R7: Nou ja wij zijn Jezus zelf niet. Dus, ik daar niet een te harde uitspraak over doen. Dat iemand dat wel of niet behouden is.

SB: En waarom mogen we dat niet doen?

R5: Uiteindelijk weet alleen God het toch? Ik bedoel het is niet aan mensen om daar over te oordelen denk ik.

SB: Dus niet oordelen.

R7: Je kunt gemakkelijk over iemand oordelen, die diep van binnen heel anders is en dat alleen God dat ziet en als mens niet, dus dan ja...

SB: Ik heb eigenlijk twee punten waar we rekening mee moeten houden. Aan de ene kant lezen we in de Bijbel: 'geen zaligheid buiten het geloof in Jezus om' maar ook 'er zijn mensen, soms ook binnen andere godsdiensten - kan bijvoorbeeld een collega van je zijn - die een heel voorbeeldig leven leiden'.

R1: Ja...maar uhh...ze dienen toch een volstrekt andere Persoon in feite. Uhhm, dus ik denk dat het, nou ja, misschien dat ze inderdaad nog wel voorbeeldiger leven dan de gemiddelde christen, uhhm maar ja het is toch iemand die misschien het vanuit een heel andere intentie doet bijvoorbeeld.

SB: Kan iemand daar eens op ingaan?

R5: Nou bijvoorbeeld een hindoe ofzo die doet het gewoon voor het karma en dan kun je steeds een beter mens worden, maar dan heb je niet, dan doe je dat niet uit liefde voor die ander, maar eigenlijk voor liefde voor wat je later in je volgende leven wil worden.

SB: Dus dan heb je het eigenlijk over de motivatie waarom je dingen doet. Maar goed, als iemand toch die vruchten laat zien? Het zijn dan toch vruchten?

R7: Ja, maar je hoeft de Bijbel toch niet te trekken op één tekst? Als je aan een tekst voldoet dat je dan opeens zalig bent of zo?

R5: Er ook teksten waarin staat dat alleen het kruis zalig maakt dus..

R7: Ja maar ook wel teksten waarin staat dat je zalig wordt van goede werken.

R5: Je moet wel allemaal lezen voordat je er echt een uitspraak over kunt doen.

SB: hebben jullie daar een beetje zicht op? Geloof in het kruis, maar ook het doen van goede werken, dat is in de Bijbel toch ook echt wel heel belangrijk.

R7: Ja maar ik denk niet dat de goede werken zeg maar zo bedoeld zijn dat je ze eerst doet en daarna zalig wordt. Ik denk dat ze meer een lijn volgen van het geloven in Jezus, dat dat het belangrijkste en dat je daardoor goede werken gaat en wilt doen.

R5: Bijvoorbeeld de moordenaar aan het kruis had ook niet zoveel tijd meer om goede werken te gaan doen nadat-ie bekeerd was. Dus ik denk dat als je bekeerd bent, als je gelooft in Jezus, dat je dan niet anders kunt als goede werken doen. Dan wil je niet anders denken. Tuurlijk gaat het nog wel eens fout denk ik, maar uiteindelijk wil je dan wel het goede doen.

SB: He, en als je nou weer eens iemand in gedachte hebt, misschien wel iemand die je zelf kent. Heeft een ander geloof, maar laat wel, wat wij zouden noemen, vruchten zien.

R3: Ja, maar die heeft toch een ander geloof? En als je alleen zalig kunt worden als je in de Heere gelooft, dan kun je toch niet met een ander geloof zalig worden? De humanisten doen ook goede werken, die doen ook goed voor de wereld, maar die geloven niet in Jezus...dan betekent dat toch niet dat die mensen naar de hemel gaan, want ze geloven niet in Jezus en in de Bijbel staat van je moet in Jezus geloven. Je moet ook wel goede werken doen of je best er voor doen, ja dat zijn twee dingen die je allebei moet doen. Je kan niet goede werken doen en Jezus niet geloven en toch naar de hemel gaan.

R1: Ja, meer ook van als iemand uit een ander geloof die goede dingen doet, dan kun je het volgens mij ook niet vruchten van de Geest noemen, want het zijn vruchten van de Geest en die komen na het geloof. Dus eerst geloof en dan komen de vruchten van de Geest in feite, dus goede werken. Dus ik denk dat je ook niet eens zo moet noemen, dus zal het ook niet in één lijn liggen met het zalig worden.

R2: Komen de vruchten van de Geest, nadat je bekeerd bent?

R1: Ik denk dat niet van dat je gaat eerst allemaal mensen helpen en dan opeens kom je tot geloof.

R7: Je doet echt wel de vruchten van de Geest voordat je gelooft denk ik. Tenminste, sommige mensen zijn gewoon van zichzelf gewoon heel zorgzaam, maar die koppel jij dan aan de vruchten van de Geest...van tevoren denk je daar gewoon niet bij na. Dat je dan daadwerkelijk de vruchten van de Geest doet.

R2: Maar er zijn ook mensen die geloven helemaal nergens in en die zijn superlief en ze doen, als je zegt zij geloven, dan zou je het zo geloven. Maar ja ja, waar komt dat dan vandaan?

SB: Ja ja en daar gaat het mij nu effe om he? Van van ja hoe zit het dan met iemand, die collega van jouw op je zaterdagbaantje, die zo ongelovig als een deur, maar die gewoon, dat is gewoon een super mens. In die zin van nou ja, als er meer van dat soort mensen zouden zijn dan zou de wereld er een stuk beter uitzien zeg maar..

R7: Wat ik zou doen is het bij God brengen. En dan zouden ze voorbeeldige christenen zijn.

SB: Is dit wel eens een vraag waar jullie tegenaan lopen? Ik kom bijvoorbeeld studiegenoten tegen, zijn gewoon fijne mensen, maar ze geloven niet in Jezus

R3: het klinkt misschien gemeen om te zeggen van je moet het accepteren dat ze niet geloven en dat ze dan niet in de hemel zullen komen. Maar, de meeste mensen die ik ooit heb gesproken die niet

geloven die hebben er wél over nagedacht en die hebben hun keuze gemaakt en ja dan moeten we dat accepteren. We kunnen hen niet overtuigen van het is de enigste manier.

SB: Wil andere mensen nog reageren op dit onderwerp?

SB: Dan ga ik nu naar een andere vraag (...). [Vraag 3 wordt voorgelezen].

R1: Nou ik denk dat het wel kan. Ik heb in de tweede klas, dan was met Godsdienst, toen hadden we het ook hier over, over mensen die ergens in the middle-of-nowhere wonen en niets van God of überhaupt Schepper afweten. Toen zei iemand: van dat iemand wel een onderbewustzijn van een bovennatuurlijk iets, in dat geval van God dan, uhhh, maar ja, en dat ieder mens dat heeft en waardoor ieder mens dan toch zalig kan worden. Maar dat vond ik toen wel lastig om te begrijpen en ik vind het nog steeds wel lastig eigenlijk en ik weet ook niet of het echt zo is. Het zou wel mooi zijn!

R7: Maar als je in *iets* gelooft, dan geloof je niet in Jezus. Moslims geloven ook in iets...

R1: Ja, maar het is meer dat iemand nog nooit van iets heeft, van een God heeft gehoord en dat-ie dat eigenlijk uit zichzelf zou kunnen bedenken, ook omdat er heel veel tekenen in de natuur zijn.

R7: Maar ja dan ga je gewoon terug in het verre verleden, dat ze van bomen goden maakten enzo, dat kun je dan ook als bovennatuurlijk iets zien. Dat wisten ze toen ook nog niet en nu denk je daarbij van dat was wel een beetje raar toen.

R5: Sowieso staat het toch ook in de Bijbel dat dit voor die mensen, die van niets weten makkelijker is in het oordeel dan voor de mensen die, zoals wij, ermee opgegroeid zijn.

R7: Er staat toch ook in de Bijbel dat iedereen toch eerst het Woord hoort voordat Hij terugkomt? Of is dat niet waar? [vele reacties door elkaar]. SB: Uhhh, R3?

R3: Ja dat heb ik ook wel eens gehoord. Maar ja, er overlijden bijvoorbeeld ook baby's in de buik en dan hoor je zeggen van dan moet de moeder en de familie goed bidden voor die baby. Maar dat vraag ik me soms ook wel af: zijn wij nou bevoorrecht dat we hiermee zijn opgegroeid of zouden we ook als we zonder Bijbel zijn opgegroeid op een moment in ons leven, zullen we het in ons hoofd krijgen van 'er is een God' en 'dit is de God en de waarheid', zou dat zo zijn?

SB: R7, jij wilde reageren?

R7: Ja, maar dat van baby's dat is toch wel, die baby's die hebben toch helemaal geen zonde gedaan of iets? Dus dan denk ik van ja. Ik zou niet kunnen zeggen dat een baby dan naar de hel gaat of zo.

R1: Het is als de ouders geloven dan is het met een baby, dan ook goed.

R2: Ja ho, maar je zou óók kunnen zeggen dat de baby persoonlijk Jezus niet heeft leren kennen en dat-ie ook geen recht heeft om naar de hemel te gaan. Dat kun je dan ook afwegen.

R7: Ja, dat is dan dus hetzelfde, stel dat je een kind van 3 bent en je ouders geloven en zelf heb je ook nog niet een bewuste keuze kunnen maken en dan als je dan zou overlijden wat dan?

SB: Dat zijn heel grote vragen. Mensen die de Naam van de Heere Jezus niet kennen. En gesteld, want daar gaat het me nu vooral om, dat ze op een leeftijd zijn gekomen dat ze dat kunnen begrijpen, maar ze zijn echt onbekend met de boodschap.

R2: Ja volgens mij zitten mensen wel in elkaar dat ze sowieso een God of Schepper zoeken, maar dan moet het natuurlijk wel door God gegeven worden dat ze ook Hém vinden en niet een of andere boom of zo, weet ik wat, blijven aanbidden. Maar ik denk dat wij er verder niet zoveel over kunnen zeggen. Kijk, als ze uitverkoren dan worden ze zalig en zo niet, dan worden ze niet zalig. Maar daar hebben wij verder geen (...), ja het moet wel door God gegeven worden dat ze op een of andere manier tot geloof komen.

SB: Hmm ja, en hoe zou dat dan volgens jullie kunnen? Met gevaar dat het een beetje een ver-ons-bed-show wordt, maar bijvoorbeeld: ergens een stam diep in Brazilië. Ja, het evangelie is daar nog nooit gekomen en die mensen leven midden in de natuur. Hoe zouden ze dan behouden kunnen worden?

R3: Ja, ik denk dat ze nooit iets van Jezus af zullen weten. Ik denk dat ze misschien wel in een God geloven, maar als je dat aan ze zou vragen dan denk ik dat ze zelf geen eens antwoord weten op de vraag in welke God ze geloven, want ze hebben er nooit van gehoord en toch moeten ze zalig worden en geloven ze in een God, ze zien de natuur en de door is door God gemaakt en ze geloven in die God...

SB: Hmm ja, en als we nu even aan perspectiefwisseling doen. Dit is wel een beetje gevaarlijk: maar

als we nu eens vanuit de ogen van God zouden kijken en God weet dat natuurlijk dat die mensen nog nooit het Evangelie hebben gehoord...

R3: Ja ik heb geen idee. Ik kan wel zeggen 'door de natuur gaan ze het zien', maar dan heb je denk ik hetzelfde als de Vikingen enzo die geloofden ook dat de storm een God was en de zee een God was en het onweer een God was. Hoe zou je eigenlijk aan mensen die nooit van een God hebben gehoord, laten zien van 'er is een God die voor jullie zorgt'. Ik denk dat ze dan zelf goden gaan maken in de natuur...

R1: (...) Maar kan het niet zo zijn dat iemand naar een God bidt, maar alleen weet-ie niet tot welke God, maar dan bidt-ie wel zeg maar echt uit eerbied, en gewoon echt dat mensen dat doen en dat ze dan toch naar Iemand bidden die boven hun staat. Dan denk ik wel dat ze op de goede weg zijn.

SB: Hebben jullie daar wel eens van gehoord van wat R1 zegt? Want er zijn best wel heel veel christenen die een beetje in deze lijn denken.

R1: Is dat goed of niet goed?

SB: Nou dat zeg ik natuurlijk niet. Het gaat mij er om hoe jullie hier tegenaan kijken. Het gaat er om: is het mogelijk dat mensen onbewust met de God van de Bijbel te maken hebben?

R3: Volgens mij kan dat wel, want ze zoeken gewoon met heel hun hart naar een God en als ze dat echt geloven, ze weten misschien niet precies welke God, maar ze geloven met hun hele hart. Ik denk dat je daarvan niet kunt zeggen, van ze doen het verkeerd of zo. Ze aanbidden een God met heel hun hart, soms nog veel meer dan mensen met een Bijbel en die soms niet eens met hun hele hart er voor bidden terwijl ze een hele Bijbel hebben.

R7: Ja, is dat dan ook goed zo voor die mensen die daar in the middle of nowhere zitten? Dat is dan hetzelfde.

SB: Zeg maar, zou God dan eigenlijk naar het hart kijken en zou het dan voldoende zijn voor God. Om hen genadig te zijn he. Dat bedoel ik.

R2: Nou een mens kan het niet afdwingen om genade te ontvangen, tenminste ik, ja, nee, dat kan niet. Dus het zal zeker niet aan mensen liggen, maar ik denk wel als je zoekt naar een God dan en je weet niet dat God bestaat en je zoekt er wel naar dan zal die wel zeker antwoord geven.

SB: Hebben jullie hier wel eens wat over gehoord? Misschien uit zendingsverhalen bijvoorbeeld? Dat mensen misschien wel meer weten dan wij van tevoren gedacht hadden?

SB [op deze vraag weten ze niet goed te reageren]. [teruggrijpen naar de oorspronkelijke vraag: samenvattend, wat zeggen jullie er dan van?]

R3: Mogen we eigenlijk wel op die vraag antwoord geven? Ja of iemand zalig wordt, is eigenlijk aan de Heere. Maar dan wordt aan ons gevraagd of we kunnen zeggen of mensen zalig worden die nooit van God hebben gehoord? Dan zouden we er toch ook geen antwoord op mogen geven en het aan Gods werk overlaten.

R7: Ik zou zeggen op de vraag 'ja'.

R5: Ik denk dat je sommige dingen ook gewoon niet kan weten.

R2: Ik vind eigenlijk dat wij een beetje te weinig wijsheid hebben op hier over te discussiëren. Wij kunnen hier helemaal niet bij met ons verstand. God heeft alles van tevoren helemaal uitgedacht.

R5: Maar ik denk dat er ook echt wel teksten in de Bijbel staan die wij nu op dit moment niet weten, maar die echt wel veel meer zeggend zijn dan dat we nu kunnen zeggen.

SB: Even een vervolgvraag. Heeft wel met dit thema te maken [vraag 4 komt aan de orde].

R5: Nou als je kijkt wat wij God hebben aangedaan. Dan heeft God eigenlijk nog steeds wel het recht, denk ik. Ik bedoel Hij had überhaupt geen genade hoeven bieden. Wat ik net als zei: van dat het in de Bijbel staan dat het voor hun makkelijker zal zijn in het oordeel, dat denk ik wel, dat is wel rechtvaardig. Ik bedoel wij weten, als je dan niet gelooft dan heb je het gewoon zo duidelijk gehoord en dan geloof je het alsnog niet, maar die mensen hebben het nooit gehoord dus ik denk wel dat zij op de een of andere manier er gunstiger van afkomen.

SB: Je zei aan het begin van je antwoord 'Ja God zou ons helemaal niet genadig hoeven zijn', waarom zei je dat?

R5: Nou ja, Hij maakte ons en Hij gaf ons eigenlijk alles in het paradijs. We hadden niets te klagen zeg maar en wij verpestten dat en dan, wij kwetsen Hem daarmee zeg maar. hij maakte de schepping en

wij luisterden naar Zijn vijand. Ik bedoel, Hij had het niet hoeven doen. Hij had Zijn Zoon niet hoeven geven, als Hij dat niet had gewild.

SB: Wat vind jij daarvan R6?

R6: Nou je kunt wel zeggen dat het onaanvaardbaar is maar het ligt er ook net aan een beetje hoe je hebt geleefd, ik bedoel iedereen heeft een geweten, ja dan heb je misschien niet de Tien Geboden, maar als je moord pleegt dan snap je wel dat je geen plek in de hemel kunt krijgen.

R7: Ja, uhh, maar wat zeg je dan als het een cultuur is?! In heel veel stammen is het gewoon normaal dat je een andere stam...nou je, die weten ook gewoon niet beter, dat is ook gewoon cultuur.

SB: Ja en als het nou iemand is die juist heel goed leeft. En die weet niets van de Heere Jezus.

R3: Maar God is toch rechtvaardig en doet geen zonde, dus dan kunnen we niet zeggen van God heeft het niet recht gedaan als Hij...God is het recht, dus hoe kan Iemand Die het recht is geen recht doen?

R7: Ja, maar voor je zelf kan het wel oneerlijk voelen. Nou, want als ik dit zo hoor dan denk ik 'dat vind ik echt super oneerlijk als God het zou doen!'. Ik bedoel Hij is volledig in Zijn recht om dat te doen, maar ik vind het wel oneerlijk.

R1: Dat is denk ik een menselijke gedachte. Ik ben zelf ook maar een mens, maar...

SB: Dat is heel interessant wat je nu zegt: vanuit welk perspectief bekijk je het? [meerdere reacties tegelijk - SB geeft R1 het woord].

R1: Nou ik ben ook maar een mens. Dus maar ik denk dat er soms best wel oneerlijke dingen gebeuren, maar wat R3 net zegt: 'God is rechtvaardig' en doet gewoon wat goed en niet meer dan dat dus ik denk dat wij daarover niet hoeven te oordelen. We kunnen het niet en we hoeven het ook niet.

R7: Ja, maar de vraag is gewoon echt: 'vind je het eerlijk?' Gewoon, eventjes, 'vind je het eerlijk?' Niemand vindt dat toch eerlijk?! Als je mensen die ergens ver weg, en nooit het Woord van Jezus hebben gehoord dat die dan niet naar de hemel zouden gaan, dat vindt niemand toch eerlijk?

SB: Nou ja, of rechtvaardig?

R3: Ja dan vinden wij niet, maar als je er over nadenkt....

R7: Ja natuurlijk. Maar de vraag is, 'vind jij het eerlijk?'

R3: Uhm ja nee. Ik denk niet dat iemand eerlijk zo vinden.

SB: Maar ik vind het wel interessant dat ook het perspectief vanuit God naar voren wordt gebracht. Als je dit nou bijvoorbeeld in een gesprek bent en dit thema komt naar voren en iemand zegt tegen jou 'ja die mensen hebben nooit van Jezus gehoord! Hoe kunnen ze dan gered worden?' Wat zou je dan zeggen tegen jouw collega bij jouw bijbaantje of iemand die je tegen komt bij jouw opleiding. Wat zou je dan zeggen?

R3: Nou, niet veel. Ik heb geen idee wat ik zou moeten zeggen. Misschien zou ik zeggen van, 'lees het in de Bijbel', ik weet het zelf ook niet, dus hoe kan ik tegen iemand zeggen van dit en dit, zo en zo. Geen idee dan.

R5: Ik denk dat ik dan misschien wel gewoon heel eerlijk zou zeggen van: ik weet het eigenlijk ook niet. Ik vind het eigenlijk - gevoelsmatig - ook oneerlijk, maar ik geloof toch wel dat God recht doet en recht zal doen en daar ga ik dan vanuit.

R2: Maar uh, wat ik net al zeg: elk mens die zoekt naar God zeg maar en geloof ik wel dat God, of ze nou van Zijn bestaan weten of niet, van binnen wel aan mensen laat merken dat er een God is of hij Hem aan kan nemen of niet, voor hem nog een onbekende God en dan kan een mens zeggen 'ik heb er eigenlijk geen zin in' of 'Hij gaat op zoek naar de God die voor hem eigenlijk nog onbekend is, en ik denk dat dat wel gebeurt; dat mensen wel een besef hebben dat er iets bestaat en dat ze zelf de keus kunnen maken van ga ik er op in of ga ik er niet op in en dan is het op zich gewoon rechtvaardig...

SB: Zou dat dan bijvoorbeeld ook binnen de Islam kunnen, dat mensen oprecht de ware God zoeken?

R3: Nou dat lijkt me wel. Want dat is ook een geloof. Net zoals mensen in boeddha geloven. Dat is ook een geloof. Hun zijn denk ik er van overtuigd, net zoals ons, dat zij het ware geloof hebben. Dus als wij tegen hen gaan zeggen: 'wij hebben het ware geloof, zeggen hun 'nee, wij hebben het ware geloof'. Dus ja dat is weer een kwestie van geloof, van waarin geloof je echt?

SB: Zou de God van de Bijbel, bijvoorbeeld een hindoe of een moslim genadig kunnen zijn als God

vanuit de hemel ziet dat die hindoe *binnen* zijn eigen godsdienst wel oprecht God..

R1: Ja, maar dan is het van 'zoekt-ie dé God of zijn God?' Het is ook met, ik heb altijd bij mezelf van kijk, een tijd geleden liet de dominee daar ook eens een keer een filmpje van zien dat eigenlijk een beetje de verschillen tussen de geloven naast elkaar zet. Dat zo'n man in de put zat en dan kwam er iemand langs en dan was het bij de moslims van ja je moet vijf keer in de richting van Mekka bidden en dan lukt het wel en dan ga je er uit. En dat het bij het christendom was van dat God je eruit haalt, dat is ook zo'n groot verschil tussen het christendom en andere geloven. Ik denk dat je dan: ja dan is het zo een heel ander iets van geloven. Of dat je echt iets hebt van ja dat er echt een God boven staat van Die gewoon in feite voor jou is gestorven dus die Zijn Zoon heeft gegeven voor jouw zaligheid of dat je een God zoekt en dat je je drie slagen in de rondte moet werken om een beetje een leuk plekje te krijgen.

SB: Duidelijk, dank je wel. Ik ga zo naar de laatste vraag. Dit even een beetje afronden. Stel nou voor dat we toch iemand hebben 'ja, die zit wel binnen die Islam en die moet wel heel veel dingen doen. Hij weet misschien ook wel niet beter. Zou God, de ware God, hem of haar toch genadig kunnen zijn?

R7: Maar wat heeft het dan voor een zin dat wij er wel allemaal in geloven? Dan kan ik net zo goed toch ook moslim worden en goede werken doen, dan word ik ook wel zalig. Dan word ik wel opgenomen. Dat is dan toch ook niet eerlijk?

R5: Maar genadig zijn kan toch ook betekenen, dat die moslim in kwestie God leert kennen door de Bijbel? Dat is dan toch ook al genade? Dat hoeft toch niet pas na je dood te zijn.

SB: En als we aannemen dat dat niet gebeurt....die evangelisten komen daar misschien wel, maar het is nadat die man die we even in gedachte hadden al overleden is.

R3: Maar dan ontvang je toch geen genade? Het staat in de Bijbel van 'je moet in Jezus geloven om zalig te worden. Dus een moslim die wordt dan niet in genade aangenomen als-ie niet in Jezus gelooft. Dus als die dan overlijdt, dat is dan wel heel spijtig voor hem, maar dan wordt-ie niet in genade aangenomen.

SB: Dus dan is het toch wel echt rechtvaardig van God, dat die man niet behouden wordt?

R1: Ja ik denk het wel. Het is ook: God wil dat wij Hem dienen en niet een of andere beeldje met zijn handen voor zijn ogen en gekke haren. Uhm, 'n Boeddhabbeeldje.

SB: Wil iemand hier nog op reageren? Nee. Okee, dan ga ik met de laatste beginnen. [vraag 5]

R3: Dan zijn we toch weer terug bij het moment van de stammen die nog nooit van God hebben gehoord en ik denk dat je dan weer op hetzelfde antwoord komt als daar net. Dat je God Zijn werk moet laten doen en God is rechtvaardig, dus Hij zal doen hetgeen wat recht is. En ik denk niet dat daar dan per se de Bijbel voor nodig is om die per se gehoord te hebben. Ik denk dat er veel meer manieren zijn om iemand zalig te laten worden.

R7: Misschien dat iemand toch op een of andere manier met God in aanraking kan komen.

SB: Ja hoe kan dat dan?

R3: Ja maar dat kan dan toch niet, als het in je hart wordt gelegd dan 'hoor' je als het nog. Misschien niet buiten, maar dan hoor je het van binnenuit eigenlijk.

R7: En stel dat de stammen het alleen door de natuur zien of zo, dan hebben ze het alsnog niet puur gehoord en dan kom je op het punt van wat we net zeiden, van ja, 'kun je dan wel of niet zalig worden?'

R1: ik denk dat het Woord toch op de een of andere manier nodig is, kijk, wij hebben niet voor niets de Bijbel gekregen en daar mogen we dan ook gebruik van maken, maar ik denk dan dat andere mensen die dan niet zo'n Bijbel binnen handbereik hebben. Die zullen, door middel van een evangelist bijvoorbeeld, op een of andere manier toch met iets van het Woord in aanraking komen. Maar ja wat met iemand inderdaad die er helemaal nooit iets over heeft gehoord?

SB: En als je nou even een gebied in gedachte hebt waar het bezit van een Bijbel verboden is, gesloten islamitische regimes.

R3: Maar dan wordt het toch ingelegd? En dan hoor en zie je toch alsnog?

SB: Wat bedoel je met ingelegd?

R3: Ja je hoort toch soms van mensen, dan wordt gewoon, ze hebben nooit wat van God gezien of

gehoord, maar het wordt iets binnenuit, dan komt ineens de vraag omhoog, dus dan hoor of zie je toch van binnenuit van dat er iets moet zijn en dan ga je op zoek en dan heb je toch alsnog gehoord van het geloof?

R5: Sommige mensen krijgen toch ook dromen?

SB: Ja, vertel 'ns...?

R5: Ja, ik weet niet: ik heb wel eens gelezen in de krant dat er mensen waren, moslims, die dan een droom kregen en daardoor steeds meer gingen twijfelen aan het geloof, hun geloof dan, en dat ze dan op een gegeven moment overstappen naar het christendom, zonder dat ze ook een Bijbel hebben gezien, ja daarna wel maar eerst niet.

R2: Ja, als je uitverkoren bent en God Die gaat in je hart werken, valt het als mens ook niet meer tegen te houden en God heeft geen Bijbel nodig, lijkt mij. Als je wilt geloven dat je een Bijbel nodig hebt, maar voor God is niets onmogelijk, dus dan heb je ook geen Bijbel nodig.

SB: Dus, als God mensen wil bereiken...God is Almachtig...om even zo te zeggen: is God geboden aan het Woord?

R7: Hij is het Woord.

SB: Hmm, leg 'ns uit?

R7: Als je met Hem in aanraking komt, kom je met het Woord in aanraking of je nou hoort of leest of ziet of iets.

SB: Even een laatste vraag: spreekt God vandaag de dag behalve door dit Woord, ook op andere manieren dan alleen door het Woord. Waardoor elk mens ook een verantwoordelijkheid heeft?

R3: Nou, ik denk de natuur ook...er zijn nog zo veel mooie plekken in de natuur, maar als je weer andere foto's bekijkt dan is het wel weer minder.

R7: Uhm, misschien als mens. Ik bedoel als mens hoe je doet kan je het uitstralen.

SB: dat je een voorbeeld bent? Dat andere mensen daardoor aan het denken gezet worden?

SB: Even als allerlaatste hoor, dan gaan we afronden. Misschien een moeilijke vraag. Is de Heilige Geest gebonden aan het Woord van God en is de Heilige Geest gebonden aan de verkondiging van de Naam Christus of kan de Heilige Geest ook zelfstandig werken?

R2: Nou als het niet gebonden zou zijn aan het Woord dan zouden die inheemse volken sowieso zalig kunnen worden...

R3: Het zou toch tegen de Bijbel ingaan? Het is toch de Drie-enige God? Dus als je de Heilige Geest los gaat halen dan is het toch geen Drie-eenheid meer? Dan is het toch een Drie-eenheid maar de eenheid is [niet verstaan]

R5: De heilige Geest is God en God is het Woord dus in principe kom je dan weer bij het punt van R7..

R1: Ik krijg dan toch het beeld van de Heilige Geest die los gemaakt wordt van de Drie-eenheid en Zijn eigen gang gaat en over langs gaat...het is natuurlijk een beeld...je moet het samentrekken, dat vind ik ook wel lastig om te begrijpen dat er een Drie-eenheid is, terwijl het toch één is, maar dat het toch wel drie verschillende zijn. Maar die werken dus ook samen.

R5: Hoe kun je nou de Heilige Geest zonder Jezus zien? Wat de Heilige Geest is van Jezus. Het is toch helemaal aan elkaar verweven? Het is niet los...

BIJLAGE 11 – TRANSCRIPTIE FOCUSGROEPINTERVIEW (III)

Plaats: Christelijke Gereformeerde Kerk Apeldoorn-Zuid/Oost

Datum: 12 februari 2018

Catechisanten in de leeftijd van 17-20 jaar.

De geluidsopname bleek van matige kwaliteit. Een strikte woordelijke transcriptie was onmogelijk op te leveren. De essentie van de antwoorden van de respondenten is zo goed als dat ging hieronder weergegeven.

SB: Ik ben erg benieuwd wat jullie te zeggen hebben! [Vraag 1 wordt voorgelezen]

R10: Ik denk dat er heel wat volken in Afrika zijn die nog nooit van deze boodschap gehoord hebben. Die wonen in heel andere gebieden. Plus ik denk dat de mensen die wel gewoon goed leven en bijvoorbeeld altijd goede intenties hebben en ja, geen kwade bedoelingen hebben dan lijkt het mij niet geheel logisch dat God dan zegt dat je dan niet in de hemel kunt komen. Dus daarom heb ik wel twijfel bij de vraag.

SB: okee, duidelijk antwoord. Ja. R11 wil reageren of een eigen inbreng leveren.

R11: Nou ik vind het wel erg belangrijk om te benoemen waaróm mensen goede dingen doen. Zien mensen dat ze zondig zijn en dat ze God en Jezus nodig hebben?

R2: Waarom gaan we dan niet naar ze toe?

R5: Ik geloof zeker dat je alleen door de genade en de redding van Jezus gered kunt worden en door niks anders, ook niet door goede werken. Ik denk ook dat mensen in Afrika of Zuid-Amerika of waar dan ook, die nooit van Jezus hebben gehoord, uhm, géén redding krijgen omdat ze zondig zijn.

Religies ontstaan door dat mensen naar de natuur kijken en zich realiseren 'dit kan niet zomaar door een knal komen', eigen goden hebben ze gemaakt. Als je maar lang genoeg blijft zoeken van wat is die God nou, dan weet ik wel bijna zeker dat je dan ook wel op onze God komt zeg maar. Dus, ik bedoel, daarmee 'het is niet oneerlijk'. Maar ja, dat gebeurt niet, dat ze God echt gaan zoeken en vinden. Wij hebben dus de verantwoordelijkheid om de boodschap naar hen toe te brengen.

R2: Ik heb daar nog wel een aanvulling op. We moeten niet vergeten dat wij allemaal een zondig volk zijn. Wij zijn helemaal geen perfecte mensen! En we moeten wel de conclusie trekken dat geen mens het verdient om naar de hemel te gaan. Heel veel mensen zeggen altijd tegen mij: 'dat geloof is helemaal niet eerlijk! Want God die stuurt mij naar de hel.' Nou ik vind eigenlijk de hel een hele eerlijke oplossing voor hun. Want als je heel je leven zegt 'ik wil niets met God te maken hebben', dan denk ik dat we een heel corrupte God zouden hebben als Hij dan toch zou zeggen 'je moet je hele eeuwige leven lang bij mij in de hemel zijn'. Dus ik denk dat we dat punt van 'ik doe goede dingen, of ik heb goede intenties' helemaal moeten omdraaien en ik denk dat er geen ander goed antwoord is.

NB: Ja, maar R10 zei ook: er zijn ook heel veel mensen die nog niet van God gehoord hebben. Ze hebben geen weet van het feit dat ze zonden gedaan hebben, ze zullen heus wel merken dat ze verkeerde dingen doen. God is toch ook een God van liefde? Er staat toch in de Bijbel dat God niets liever doet dan mensen redden en bekeren. Zou God mensen die nog nooit van God of Jezus gehoord hebben verloren laten gaan? Terwijl zij er niets aan kunnen doen dat zij er nog nooit van gehoord hebben?

R5: Dat is denk ik onze eigen verantwoordelijkheid. Want je merkt dat de verantwoordelijkheid om over God te vertellen bij ons ligt. Jezus zei niet: discipelen: 'Ik ga nu weg en Ik laat nu aan alle mensen de liefde van God zien'. Nee Hij zei: 'jullie moeten het Woord van God verspreiden'. Dus wij ook. Wij moeten het Woord van God verspreiden en als we het niet doen dan hebben wij daar uiteindelijk een bepaalde schuld in. Wij hebben onze verantwoordelijkheid dan gewoon niet goed genomen.

R10: Maar je zegt net dat daden niets uitmaakt. Dan kun je dus eigenlijk ook zeggen: je moet geloven in Jezus, je gaat toch naar de hemel.

R5: Het gaat erom of je de daden uit liefde doet of omdat het moet. Want als jij voor je ouders iets moet doen, je moeder wil dat heel graag. Doe je dat dan omdat je dat moet doen. Als je als christen alleen goede daden doet omdat je denkt dat je ze moet doen, dan denk ik niet dat het goede daden zijn.

R10: Ik zeg niet dat goede daden alles uitmaken. Ik denk dat het een combinatie is van geloof en leven van hoe hij dat wil. Dus als je gelooft in Jezus ga je vanzelf goede dingen doen. Ik denk dat het de combinatie is. De farizeeër zegt 'ik geloof in Jezus' maar ondertussen steelt hij en doet verkeerde dingen. Ik denk niet dat je daden helemaal niets uitmaken.

SB: Wil iemand anders reageren? Ja, R1 wil reageren.

R1: Ik denk dat het doen van goede daden niet heel veel uitmaakt. Je kan bevriend zijn met iemand die, ja nogal onredelijk is, en niet zoveel van moraal gegeten heeft, daar kun je lastig mee bevriend zijn als jij een goed mens wil zijn. Maar, in een relatie beïnvloedt je elkaar. En neem ik aan dat jij je ook laat beïnvloeden in wat je doet, puur door de relatie. Maar volgens mij word je dan nog niet meteen een slecht persoon.

R2: Jullie zijn getrouwd. Jouw vrouw zegt tegen jou: 'ik heb jou zo lief dat ook al doe jij stomme dingen, ik hou van jou'. Jij denkt dan, maar ik weet dat mijn vrouw me heel erg lief heeft dus ik ga genieten van mijn leven. Ik doe zondige dingen want mijn vrouw houdt toch van me. Ik denk dat je God direct verloochent, ik doe dat ook iedere dag want ik strubbel ook met zonden. Maar ik denk dat

je God iedere dag verloochent als je zegt 'ik geloof in God, ik kan alles doen'. En tegelijk zegt de Bijbel, zegt Paulus: dat wij boven de wet staan, maar tóch behoren wij ons te houden aan de wet. Vanuit de liefde van God en liefde geven omdat we het moeten doen. Wij breken de wet niet, de wet breekt uiteindelijk jou.

R11: Nog even terug naar dat punt van de boodschap naar mensen toebrengen. Kijk als je gelooft in God, en in de liefde van God, waarom zou je dat dan voor jezelf willen houden en niet gewoon delen met anderen, dat zij ook de liefde van God kunnen zien en ook, ja, kunnen voelen hoe liefdevol God is.

SB: Als we nou eens even helemaal teruggaan naar de vraag: je kunt maar op één manier naar de hemel gaan, namelijk door geloof in Jezus. Sommigen van jullie zijn daar heel stellig over, volgens mij bedoelde jij (R10) te nuanceren. Willen anderen nog reageren hierop. Hoe kunnen we dat nou zeker weten? Of misschien juist niet? Dat Jezus zegt: 'Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven, niemand komt tot de Vader dan door Mij.' Hoe weten we nu dat dat écht zo is...?

R11: Nou er staan ook wel dingen in de Bijbel, van dat we zondig zijn. En dat er berouw voor God moet zijn. Hij heeft een wonder gedaan waardoor wij weer bij God kunnen komen. Maar, wij hebben zonden gedaan waardoor we zelf niet zomaar bij God kunnen komen. Dus ja, ik denk daarom toch wel dat het zo is.

SB: Wil iemand nog reageren. Misschien R7, R8, R9?

R8: Uhm, ja ik vind het erg moeilijk..

MO: Mag ik ook reageren?

SB: Ja, ja, natuurlijk.

MO: Ik vond het wel intrigerend wat R5 zei 'als je maar lang genoeg nadenkt dan kom je wel uit bij God', klopt dat dat je dat zei?

R5: Nou ja als je oprecht naar God zoekt, dat denk ik dat je Hem altijd zult vinden. Wat er staat ook ergens: 'wie zoekt, zal Hem vinden'.

R10: Ja, maar betekent dat dan dat er ook geen mensen meer nodig zijn om de boodschap te brengen.

MO: Ik denk wel dat het nodig is dat het Evangelie aan de mensen verteld wordt, daar zijn altijd anderen voor nodig.

R5: Ja, maar het kan ook zo zijn dat iemand echt God gaat zoeken en dan zal-die daar echt veel moeite voor willen doen.

R10: Ja maar, als iemand nou helemaal buiten ons geloof leeft, bijvoorbeeld een hindoe, zou die dan echt God en Jezus kunnen vinden voor de vergeving van zijn zonden?

R5: Maar is er toch een wel een weg die hem naar de ware God kan leiden. Er kunnen dan ook wel manieren zijn of dingen gebeuren dat iemand God vindt. Bijvoorbeeld door een droom of door een engel.

SB: Komt dat nu vaak voor, dat mensen die onbekend zijn met het Evangelie, ze hebben geen Bijbel die ze zo even kunnen grijpen, dat mensen op zoek gaan naar God, Die ze eigenlijk misschien niet goed kennen, maar dat ze al zoekende toch de God van de Bijbel zullen vinden. Komt dat vaak voor? En hoe gaat dat dan?

R10: Misschien dat mensen die God niet kennen en dat het mensen zijn van een ander geloof en dat ze dan eigenlijk tóch wel God kennen. Ze zijn er op een bepaalde manier mee opgevoed. Kijk wij zijn christenen en wij zoeken God hier in de kerk. Maar in de moskee kun je dan toch ook God vinden. Ik zal niet zo snel naar een moskee gaan om dat uit te proberen. Maar zij hoeven eigenlijk toch ook niet per se hierheen te komen?

R2: Maar bijvoorbeeld (islamitische) vluchtelingen die komen hier best wel vaak in de kerk, dat vind ik wel opvallend!

R5: Ja, hoe komt het dat bij ons in de kerk moslims zitten? Die komen hier vaak kijken. Er komen hier best wel veel vluchtelingen die geen christelijke achtergrond hebben.

R2: Ja, maar hier vinden ze het gewoon een fijne plek, wij helpen hen en ze vinden het hier gewoon prima.

R5: Ja maar ze zijn wel gekomen en ze weten echt wel dat dit een kerk is hoor.

SB: Waarom zouden ze dan naar de kerk komen? Wat zouden ze hier kunnen vinden denken jullie?

R10: ik denk toch dat dit is omdat wij ze helpen. Ze denken van 'hé, wij worden geholpen door die mensen en ze zijn allemaal blij daarmee met hoe wij ze helpen [...]

SB: Ik wil wel eens even doorgaan op dat punt van goede dingen doen, dat is ook wel al een paar keer naar voren gekomen. Ik denk dat jullie wel weten dat in Galaten 5 dat daar de vrucht van de Geest genoemd [vraag 2 wordt voorgelezen].

R2: op deze vraag heb ik eigenlijk al antwoord gegeven!

SB: ja, is dat zo?

R2: Wij kunnen alleen door Jezus gered worden. Alleen door Mij zegt Hij. Nogmaals, het is niet oneerlijk van God om ons naar de hel te sturen want, sterker nog, als je niet in God wil geloven, is dat misschien nog het aardigste wat Hij kan doen, dus 'nee', je kunt niet door goede dingen te doen, terwijl je Jezus niet kent gered worden.

SB: Ja, heel duidelijk verwoord, maar ik ga wel een beetje tegengas geven he...

R2: Kom maar op! [gelach]

SB: Het gaat hier om vruchten van de Geest, en als je iemand hebt die bijvoorbeeld een oprechte moslim is die gelooft in God...

R2: Het gaat er toch om dat Jezus Christus voor je zonden is gestorven, in plaats van, 'ja, ik geloof wel dat er iets is, ja in Boeddha bijvoorbeeld...nee, dat is gewoon klinkklare onzin. [Hilariteit, veel mensen willen reageren]

R11: Kijk er staat vruchten of vrucht van de Heilige Geest. Dus die komen van de Heilige Geest doordat je in God gelooft. Dus eigenlijk wordt je geholpen op al die punten, die worden je eigenlijk gegeven. Het is niet zo van 'dan heb je die punten en dus dan ben goed voor God en dan krijg je de Heilige Geest'.

SB: Het is geen laddertje naar de hemel om het zo te zeggen...R5?

R5: Nou kijk, ja, nu ga ik alles door elkaar halen. Maar ja, uhmm, de geestelijke wapenrusting. Ik denk dat dat hier ook wel een beetje mee te vergelijken is. Als jij een wapenrusting hebt, dan kun je daar zelf niet mee tegen de duivel vechten. Want je hebt Jezus daarbij nodig, Hij is het die jou altijd beschermt. Dus als mensen wel de vruchten van de Geest hebben, maar ze hebben geen Jezus, dan verliezen het alsnog. Hoe sterk ze ook zijn. Als mensen misschien wel vruchten hebben, maar geen Jezus dan verliezen het alsnog altijd.

En dan nog een punt, hoe kun je de vruchten van de Geest dragen als je geen Geest hebt omdat je Jezus niet kent?

SB: Wie wil reageren of een tegenwoord bieden?

MO: Nou moet je eens kijken 'er zijn zoveel mensen die nog nooit van Jezus hebben gehoord, zegt God dan van 'jammer, joh, je hebt in de verkeerde Bijbel gelezen?' Ik vind dit wel echt een heikel punt, en dan ben ik heel voorzichtig....maar ik ben toch geneigd om te zeggen dat ik dat oneerlijk vind. Kijk als het zo is wat R2 zegt of R5: dan mag je ook niet slapen vannacht, wat dan gaan er een héleboel verloren, je moet er direct op uit om te evangeliseren....

NB: Als wij niet iedereen kunnen bereiken, zou God ook niet door de natuur kunnen spreken? Ze hebben dan natuurlijk niet het volle besef dat het de God van de Bijbel is, omdat ze Bijbel niet aangereikt hebben gekregen, maar wel onder de indruk zijn van de grootheid van de schepping en een gevoel daarbij hebben van 'ik ben heel nietig'.

R2: Nee, ik denk niet dat dat kan.

MO: Dan zeg je dus eigenlijk, er is voor jou geen redding.

R11: Nou ik denk eigenlijk wel dat wanneer de nieuwe hemel en de nieuwe aarde zullen komen, dat iedereen de gelegenheid gehad moet hebben om het Woord van God gehoord te hebben, dat staat volgens wel in de Bijbel. Dus God wacht eigenlijk net zolang totdat het Woord overal gekomen is.

SB: Ja. Bedankt. Dus je bedoelt: als de nieuwe hemel en de nieuwe aarde er zullen zijn, dan betekent dat ook dat mensen de gelegenheid gehad moeten hebben, dat ze het Woord van God gehoord hebben...maar, wat MO ook net zei: vannacht zullen er ook mensen sterven en die hebben dan toch nog niet de boodschap gehoord. Is er nog een andere manier dan door de Bijbel om de Heere Jezus te leren kennen?

R2: Ik denk dat we het punt verkeerd benaderen. Wij zijn als mensen allemaal tegen God ingegaan. God heeft alle rechten om ons geen genade te bieden. Maar wij christenen hebben genade ontvangen. Alsjeblieft: 'genade'. Dat betekent dan niet dat God niet het recht zou mogen hebben om die andere mensen om te laten komen. Hij is eigenlijk heel liefdevol omdat Hij ook mensen redt die dat óók niet verdiend hebben. Dus we bekijken het gewoon verkeerd.

R10: Hoe zo bedoel je verkeerd? Want stel joh, je kunt niet eens lezen of schrijven of je hebt gewoon nog nooit van Jezus gehoord: hoe kun je dan weten dat Jezus er is en hoe kun je dan om genade vragen?

R2: Ja, okee, dat snap ik, maar God heeft gewoon het volste recht om iedereen verloren te laten gaan. Dus we moeten niet zielig gaan doen.

R10: Nou vind ik echt niet kunnen zo. Er zijn doven en blinden en gehandicapten, wat moet je dan over hen zeggen? Mensen die niet goed kunnen nadenken...wij kunnen niet in de mensen kijken en wij moeten zelf niet oordelen

R5: Ik geloof niet dat God mensen zomaar uitsluit. Er is altijd een weg, zeg maar

R2: Wij onderschatten God ook. Hij zei: 'kunnen er buiten de Bijbel om mensen tot geloof komen?', dan zeg ik 'ja'. Want in de Bijbel staat Jezus Christus maar ik denk ook dat wij God onderschatten als wij zouden zeggen van 'je moet per se de Bijbel gelezen hebben om Jezus Christus te kennen'.

R10: Maar wat is dan een voorbeeld? Ik vind dan dat het voorbeeld is dat je Jezus kan leren kennen door vruchten van goede werken. Als mensen jou helpen puur uit liefde en niets terug verwachten. Dan denk je 'wow, dat wil ik ook'. En dat je op die manier Christus leert kennen. Dan kom je terug bij de goede daden, toch?

R5: Maar in feite de liefde van God.

R2: Ik geloof best dat God of Jezus iemand kan aanspreken. Ik geloof best dat dat kan. Wij moeten niet onderschatten dat God almachtig is. Door te zeggen: 'voor die mensen is er geen hoop', dan denk ik: één, dat we dan depressief zouden worden en, twee, we hebben God onderschat.

R10: Toch zijn er ook volkeren die ontdekt worden door westerlingen maar in die volken zijn ook mensen die al zijn gestorven en de boodschap nooit geweten hebben. Hoe kunnen zij beoordeeld worden op iets wat ze nooit hebben geweten?

R2: Je wordt beoordeeld op je daden, dat redt niemand en je wordt gered door Christus.

R5: Maar als je dan nog nooit van Christus hebt gehoord?

R2: Laten we niet vergeten, niemand verdient en wij verdienen het ook niet om in de hemel te komen. Wij verdienen het allemaal om naar de hel te gaan. Dat is een fundamenteel deel van wat wij geloven. Dus het zou ook eerlijk zijn dat wij daarheen gaan maar doordat Jezus komt, doordat wij Hem aannemen, toont God genade.

SB: En als je nou zegt, één van de eigenschappen van God is dat Hij rechtvaardig is en je probeert het uit te leggen aan de ander. Van: 'Ik heb het gehoord, dus ik heb dan heel veel geluk gehad'. Maar iemand die dat niet gehoord heeft, die heeft dan niet zo heel veel geluk gehad. Wat ben ik dan anders ten opzichte van die ander die het niet gehoord heeft?

R10: Ja, wij hebben er allemaal geen recht op. Waarom zouden wij wel het recht om die informatie te krijgen en zij niet?

R5: Zij krijgen het waarschijnlijk op een andere manier. Alleen zij hebben niet ernaar gezocht.

R10: Maar waar moeten ze dan zoeken? Ze kunnen dat toch niet vinden? Ze weten het niet.

R5: Je kunt ook denken van dat het toch wel mogelijk moet zijn om God te leren kennen door de natuur. Als mensen er echt goed naar zouden kijken, het kan toch niet zo zijn dat iets door niets is ontstaan? Ik weet echt zeker dat mensen dat kunnen gaan beseffen.

R10: Ja okee, natuurlijk, het kan zo zijn dat je wel denkt dat er een God is die alles gemaakt heeft. Door iemand die boven me staat. Maar wat ik me dan echt afvraag: hoe kunnen ze dan weten dat dat de God van het christendom is? Dat je in Zijn Zoon moet geloven en Hem moet aannemen om in de hemel te komen? Dat kunnen ze toch nooit weten?

[Veel reacties, SB grijpt in en geeft R11 het woord]

R11: Ja, ik denk ook van 'als er nu mensen zijn die er nog nooit van gehoord hebben, hoe zat dat dan in de tijd van bijvoorbeeld Abraham? Hoe is dat toen gegaan?' Toen heeft God toch ook Zelf tot hem

gesproken?

R10: Er waren ook mensen die, ik weet niet precies waar dat staat, maar die hebben met God gewandeld, ja en dat lezen we ook in de Bijbel. In die tijd was Jezus er nog helemaal niet om in te geloven. Maar waren dan wel hun zonden vergeven?

R1: Eigenlijk moeten wij er veel meer werk van maken om naar mensen toe te gaan om over Jezus te praten. Want wat ik wel eens gelezen heb dat er stammen zijn die soms dingen weten die ook in de Bijbel staan, alleen hebben ze er soms een ander woord voor. Bijvoorbeeld over de zondvloed. En vaak is het ook zo dat ze wel in God geloven. Maar ik weet dan eigenlijk niet goed of dat dan voldoende is om naar de hemel te kunnen gaan.

R2: Nogmaals, we moeten God natuurlijk ook niet onderschatten.

SB: Jullie kennen denk ik wel Melchizedek uit het Bijbelboek Genesis. Dat staat in Genesis 14. Hij was een priester van de allerhoogste God. En Abraham ontmoette hem en die komt dus die priester tegen en dat blijkt dan een priester van de allerhoogste God. Het lijkt er echt op dat Abraham en Melchizedek dezelfde God dienen. Ja, hoe kan dat? Hoe kan hij nou in dezelfde God geloven? Er was nog geen Bijbel. God had tot Abraham gesproken, maar dat lezen we nergens van Melchizedek. Die leefde temidden van de Kanaänieten, die geloofden in vele goden. Eigenlijk de vraag aan jullie: zou God ook vandaag mensen kunnen bereiken zoals Melchizedek toen?

R8: Nou, ja, vandaag hoor je nog wel eens dat mensen visioenen hebben gezien, maar ik vind het wel heel lastig om nu te weten of dat echt is en of dat mensen nu zo echt God kunnen leren kennen.

R10: Ik weet eigenlijk niet hoe serieus je dat moet nemen. Kijk, wij horen alleen deze verhalen. Hoe kunnen we dat controleren? Er zijn ook gewoon veel vluchtelingen die het goed uit kan komen om zich als christen voor te doen. Dan kunnen ze gemakkelijker hier blijven. Misschien zijn er ook veel christenen die dromen over de Islam, maar daar horen wij nooit iets over.

SB: Ja, is dat zo dat die dromen misschien maar een beetje inbeelding zijn of dat mensen het wat mooier voordoen dat het daadwerkelijk is? Reageer daar 'ns op.

R1: Ik heb daar wel echt mijn twijfels. Je kunt zelf echt heel erg voor de gek houden. Je hoort vaak alleen de mooie verhalen, daar moeten we wel goed aan denken.

[er volgt een uitweiding over dromen en de betrouwbaarheid daarvan, dit gedeelte is echter heel lastig te transcriberen].

SB: Ik wil de dromen even laten rusten. Het is natuurlijk wel interessant om over te discussiëren met elkaar, maar we dreigen een beetje af te dwalen....Ik wil eigenlijk nog één vraag aan jullie stellen. [Vraag 5 wordt voorgelezen].

R5: Jezus Zelf zegt van niet.

R2: Uhm, wie zegt trouwens dat de dood helemaal het einde is?

SB: Wat bedoel jij daarmee?

R2: Wat ik eigenlijk wel terecht zou vinden, hoewel, ja, ik zie er trouwens helemaal niets over in de Bijbel staan. Dus het eerder zo dat het niet dan dat het wel gebeurt. Maar: wie zegt dat als je dood bent, dat het dan bepaald is?

SB: Bedoel je dat een mens een tweede kans krijgt?

R2: Ja, bijvoorbeeld.

R10: Nou ja, er is een eeuwig leven na de dood. Volgens mij is dat toch wel redelijk de boodschap van de Bijbel...

R2: Ja ja, dat ben ik ook helemaal met je eens.

R11: Hoe kunnen mensen dan, hoe komen ze er achter dat God er is? Volgens mij kunnen we er niet zoveel over zeggen. Het oordeel zal uiteindelijk klinken als de nieuwe hemel en de nieuwe aarde er zullen zijn. Dan is het grote oordeel, bij nieuwe hemel en de nieuwe aarde.

R10: Ja maar, bedoel je dan dat iedereen wanneer die dood gaat in een wachtkamer komt te zitten tot de hele aarde Jezus kent? En dan pas, maar dat lijkt me zo raar...

R2: Wat is het dodenrijk? Is dat echt definitief en voor eeuwig of is dat misschien een soort tussenfase waar je in komt?

SB: Ja, okee. Ik ga toch nog proberen één afsluitende vraag te stellen. Ik zie dat de tijd langzaam voortschrijdt. O, maar eerst wil R5 nog reageren.

R5: Ja, ik wil eigenlijk nog een paar dingen zeggen. Ik denk dat R2 best een punt kan hebben, want je hebt ook het duizendjarige rijk en de eerste opstanding. Ik heb daar wel eens op doorgelezen, maar het is best ingewikkeld.

R2: Maar we weten gewoon helemaal niet zeker of dat dan betekent dat mensen die niet van Jezus gehoord hebben hierdoor een tweede kans ofzo krijgen. Ik vind eigenlijk dat er veel meer aan evangelisatie gedaan moet worden, zodat mensen over Jezus zullen horen.

SB: Hmm, okee dan nog even twee dingen. Stel nou dat het niet per se noodzakelijk is dat mensen in dit leven over de Jezus horen om gered te kunnen worden. Is dat dan denken jullie de doodsteek voor onze evangelisatiedrive? Of blijft dat dan gewoon doorgaan? Of zeggen we, nou we kunnen ook wel thuisblijven?

R11: Nee dat denk ik niet want wij kennen echt de liefde van God en die verrijkt het leven van de mensen. Wat wij hebben ontvangen, dat mogen wij niet voor onszelf houden. Dus ik denk niet dat je dan maar gewoon thuis blijft zitten, ook al zou het kunnen zijn dat God ook mensen redt die niet van Jezus gehoord hebben.

R1: Ja, ik denk ook dat het in principe gaat om de relatie met God en wat Hij graag wil is dat andere mensen hoop krijgen en leren om gericht te zijn op Hem en dat is goed om met andere mensen te delen. En ja, evangelisatie zou echt een onderdeel van je geloofsleven moeten zijn. Dat lijkt me gewoon een onderdeel van jouw liefdevolle bestaan.

R10: Ja, daar ben ik wel mee eens. Maar ik denk zelf wel dat het echt nodig is om mensen over Jezus te vertellen. Dat is toch de kernboodschap van de Bijbel. Volgens mij worden er daarom toe opgeroepen om te evangeliseren, omdat er namelijk iets van afhangt. Het is niet een soort 'aanvulling' ofzo.

SB: Okee, dat is even een mooi bruggetje naar het laatste. Ik ga naar een heel belangrijk lichaamsdeel in de Bijbel, namelijk het hart. Denk maar aan die bekende geschiedenis dat David die gezalft wordt tot nieuwe koning en dat lees je dat bekende vers 'de mens ziet aan wat voor ogen is, maar God ziet het hart aan'. Zou dat nog een richting zijn voor ons om in te denken? Het gaat om het hart, of iemand nou moslim is of boeddhist maar als diegene een zuiver hart heeft, zou dat voor God goed zijn? Zou dat kunnen? Hij kent Jezus niet maar hij heeft wel een rein hart.

R10: Iemand met een andere godsdienst kan ook denken het goede te doen. Wij gaan ook niet snel geloven in een andere God, bijvoorbeeld Allah. Ik denk dat zij hetzelfde als bij ons hebben.

SB: Maar het gaat mij nu om het hart.

R2: Het is een paradox. Je zegt dat je een zuiver hart kunt hebben maar niet in Jezus gelooft. Je moet naar mijn mening in Jezus geloven om een zuiver hart te hebben. Dus het is een paradox.

SB: Nou, ja. Ik weet niet of R2 voor heel de groep spreekt. Misschien zijn er onder jullie die wel anders over denken.

MO: Je wordt niet door goede daden zalig. Iedereen die zalig wordt heeft een verhouding met Jezus of hij dat nou bewust gelooft heeft en heeft erkend of niet. Ik vind het afschuwelijk om te zeggen dat ondertussen miljarden mensen verloren gaan, dat vind ik heel erg.

R10: niet te verstaan. - iedereen heeft gelijk, iedereen is belangrijk-

R1: Ik vind toch dat het ook onrechtvaardig zou zijn als mensen die er nooit van gehoord hebben, maar toch een zuiver hart hebben niet gered kunnen worden. Dat lijkt mij erg onrechtvaardig.

R2: Je weet hoe ik er vanavond tegenaan gekeken heb. Maar, ik zou er wel een voorstander van zijn dat wij allemaal naar de rimboe gaan om te gaan evangeliseren.

SB: Wil iemand nog een laatste opmerkingen maken, iets aanvullen of een correctie aanbrengen?

BIJLAGE 12 – LEESTEKST VOOR CATECHISANTEN

Ieder zijn eigen geloof!

Misschien heb je het zelf wel eens meegemaakt. Iemand zei tegen je: “ik vind het fijn voor jou hoor, dat het geloof voor jou zo belangrijk is. Maar, het is wel jouw waarheid. Ik geloof niet, dat is mijn waarheid.” Vaak is het zo dat mensen die zelf niet naar de kerk gaan en zelf niet geloven, best wel respect hebben voor de geloofsovertuiging van iemand die wel naar de kerk gaat. Het komt niet zo vaak voor dat iemand daar supernegatief over doet.

Waarschijnlijk wordt het gesprekje dat je met deze collega, kennis of wie dan ook wel anders als je tegen hem of haar zegt: “nou, weet je, eigenlijk is wat er de Bijbel staat niet mijn waarheid, maar het is dé waarheid. In de Bijbel staat dat het voor iedereen nodig is om in Jezus te geloven om gered te worden van het oordeel.” Oei, hoe zou jouw gesprekspartner daarop reageren? De kans is best wel

groot dat-ie zegt: “hoe kun jij dat nou weten, joh?! Hoe weet jij nou dat dat dé waarheid is? Dat moet je me dan eens even uitleggen!”

Tjonge, wat een lastige vraag zeg. Maar jouw collega of kennis heeft nog meer in petto. Hij zegt tegen je: “by the way, ik vind godsdiensten echt wel waardevol hoor. Het gaat er om dat we gewoon een beetje goed zijn voor elkaar. Daar hoeft je natuurlijk geen christen voor te zijn. Hé, weet je mijn burens zijn moslim. Ik heb echt nog nooit zulke aardige mensen ontmoet als mijn burens...”. Bij je zelf denk je opeens aan een catechisatie van een paar weken geleden. Daarin spraken jullie met de dominee over de vruchten van de Geest. Liefde, blijdschap, vrede.... Hmm, als nou die moslimburens van mijn collega zulke vruchten laten zien, klopt het dan wel dat ze ook in Jezus moeten geloven? Waarom moet dat eigenlijk, zo is het toch ook goed? Of toch niet?

Even later kom je thuis. Je hebt het goede voornemen gemaakt voor het nieuwe jaar om eens wat vaker de krant te lezen (goed voor m'n algemene ontwikkeling!). Het *Reformatorisch Dagblad* is net bezorgd. Al bladerend valt je oog op een artikel dat gaat over een dominee die iets vertelt over de pas gestorven burgemeester van Amsterdam, Eberhard van der Laan. Van der Laan had ooit tegen deze dominee verteld dat-ie echt niet kon geloven dat het nodig is om in Jezus te geloven om gered te worden. Want, zo zei hij, er zijn zóveel mensen die überhaupt nog nooit van Jezus gehoord hebben! Gaan al die mensen dan verloren? Ze kunnen er toch ook niets aan doen dat ze nooit van Jezus gehoord hebben. Tja, dat is wel een moeilijk punt dat die Van der Laan aansnijdt...daar moet ik nog eens goed over nadenken. 't Zou me niets verbazen als mijn collega volgende week ook zoiets aan me vraagt. Het stelt altijd van die scherpe vragen! Wel een aardige kerel trouwens.

Deze korte leestekst wordt je aangeboden als voorbereiding op een interview dat ik met jullie als catechisantengroep wil houden. Ik doe dit in het kader van mijn eindscriptie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn (TUA). In het gesprek dat ik met jullie wil hebben, zijn er geen goede of foute antwoorden. Het gaat er om te weten te komen hoe jullie over deze dingen denken zodat predikanten of anderen die actief zijn in geloofsoverdracht jonge mensen beter begrijpen en hun daardoor ook beter kunnen helpen in deze moeilijke vragen. Hartelijke groet, Spencer Buth

BIJLAGE 13 – VRAGENSET PLUS KORTE VERANTWOORDING

VRAGENSET GESPREK MET FOCUSGROEP

Vraag 1

Christenen zeggen: ‘Er is maar één weg tot behoud, namelijk door geloof in Jezus!’, Mijn vraag aan jullie: ‘Geloof je dat dit dé waarheid is? Op basis waarvan wel of niet?’

Vraag 2

In Galaten 5 vers 22 komen we de vrucht van de Geest tegen. Negen voorbeelden worden genoemd

(liefde, blijdschap, vrede, geduld, vriendelijkheid, goedheid, geloof, zachtmoedigheid, zelfbeheersing).

Veel mensen doen goede dingen. Denk aan naastenliefde, zorg voor het klimaat enzovoorts. Ze gaan menig christen daarin voor. Stel nou dat het hier om een moslim of een boeddhist gaat die deze vruchten laat zien. Kunnen zij dan, zonder in Jezus te geloven, behouden worden denk je? Waarom denk je van wel of waarom denk je van niet?

Vraag 3

Niet alle mensen in deze wereld hebben een Bijbel. Ze weten helemaal niets over Jezus. Geloof je dat mensen die in geïsoleerde gebieden wonen en daarom ook niets van Jezus weten, in de hemel kunnen komen? Waarom denk je van wel of waarom denk je van niet?

Vraag 4

Vind je het eerlijk (of: rechtvaardig) wanneer mensen niet behouden worden door God omdat ze niet in Jezus Christus geloofd hebben, terwijl ze nooit van Jezus Christus hebben gehoord? Waarom vind je van wel of waarom vind je van niet?

Vraag 5

Het gaat er in de verkondiging van het Evangelie om dat mensen de boodschap horen en dat vervolgens mensen Jezus met de mond zullen belijden en met het hart zullen geloven dat God Hem uit de doden opgewekt heeft. Dit lezen we in Romeinen 10.

‘Het geloof is uit het gehoor en het gehoor uit het Woord van God’ (Rom. 10,17). Denk je dat het echt noodzakelijk is om het Woord van God te horen om behouden te worden? Waarom denk je van wel of waarom denk je van niet?

Verantwoording:

Vraag 1 gaat in op het doen van een waarheidsclaim. Door het interview met de focusgroep(en) wil ik te weten komen hoe jongeren denken over een waarheidsclaim en hoe zij daar tegenaan kijken.

Vraag 2 gaat in op het ethische leven. Is geloof in Jezus noodzakelijk als niet-christenen misschien wel meer vrucht laten zien dan een christen? Door het interview met de focusgroep(en) wil ik te weten komen hoe jongeren denken over de koppeling 'in Jezus geloven om behouden te worden' en 'het laten zien van goede vruchten'. Die goede vruchten zijn bepaald niet onbelangrijk, en wat nu als iemand ze laat zien die helemaal niet in Jezus gelooft?

Vraag 3 heeft betrekking op het vraagstuk van de 'onbereikten' en het spanningsveld tussen de Schriftuurlijke gegevens die erop wijzen dat behoud er alleen kan zijn door geloof in Jezus (exclusivistische teksten zoals Joh. 14,6) en de wil van God dat alle mensen zalig worden. Door het interview met de focusgroep(en) wil ik te weten komen hoe jongeren denken over dit spanningsveld. Bewust geeft de vraag weinig sturing. Ik ben zeer benieuwd wat te berde gebracht zal worden als de open vraag gesteld is. Als er weinig respons is kan ik op enkele Schriftplaatsen wijzen.

Vraag 4 gaat in op rechtvaardigheid. In veel inclusivistische literatuur kom je de vraag tegen 'Is it fair?' Dat wordt bedoeld als retorische vraag. Nee, het is niet eerlijk als God mensen veroordeelt terwijl ze nooit van Jezus gehoord hebben. Door het interview met de focusgroep(en) wil ik te weten komen hoe jongeren denken over de vraag of het rechtvaardig is dat mensen veroordeeld worden terwijl ze nooit van Jezus gehoord hebben.

De vraag kent geen verdere inleiding. Ik wilde aanvankelijk een voorbeeld uit het dagelijkse leven geven, maar vond dat bij nader inzien (veel te) sturend.

Vraag 5 gaat in op het middel waardoor we zalig kunnen worden. Door het interview met de focusgroep(en) wil ik te weten komen hoe jongeren denken over de vraag of het middel waardoor wij behouden kunnen worden absoluut is, of dat er andere gedachten over hebben.

~***~